

RAPORT V

Białoruś 500 dni po: od społecznej mobilizacji do neototalitarnej konsolidacji?

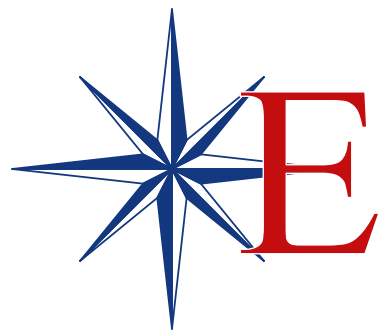
Warszawa, kwiecień 2022

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ

UNIwersytet Warszawski

Pałac Potockich, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa
Tel. 22 55 22 555, fax 22 55 22 222, e-mail: studium@uw.edu.pl; www.studium.uw.edu.pl

SPIS TREŚCI

JERZY MAREK NOWAKOWSKI: WSTĘP	3
OLEKSANDR SHEVCHENKO: OD MILCZENIA DO WOJNY. EWOLUCJA POLITYKI KIJOWA WOBEC MIŃSKA	9
JUSTYNA OLĘDZKA: KIM PAN JEST, PANIE ŁUKASZENKA?	21
MAXIM RUST: NOWA KONSTYTUCJA: DEKORACJA, KONSOLIDACJA REŻIMU CZY TRANZYT WŁADZY?	37
KATARZYNA BIELIAKOWA: BIAŁORUSKIE ELITY KULTURALNE I NAUKOWE WOBEC REPRESJI PAŃSTWA.	57
PAVEL USOV: EWOLUCJA REŻIMU A. ŁUKASZENKI 2020-2022: (NEO)TOTALITARYZM	71
KACPER WAŃCZYK: RELACJE UNII EUROPEJSKIEJ Z BIAŁORUSIĄ PO SIERPNIU 2020 ROKU. POWRÓT DO PRZESZŁOŚCI.	87
ALIAKSANDR PAPKO: CZYSTKI POLITYCZNE W BIAŁORUSKIM SEKTORZE PAŃSTWOWYM: CELE, MECHANIZMY, SKUTKI SPOŁECZNO - GOSPODARCZE	111
ANDREI VARDOMATSKI: PAŃSTWO TŁUMIONEGO GNIEWU	125
AUTORZY	135

Raport V „Białoruś 500 dni po: od społecznej mobilizacji do neototalitarnej konsolidacji?”

Redakcja: Jerzy Marek Nowakowski, Justyna Olędzka, Maxim Rust

Autorzy: Maxim Rust, Kacper Wańczyk, Pavel Usov, Oleksandr Shevchenko, Aliaksandr Papko, Justyna Olędzka, Jerzy Marek Nowakowski, Katarzyna Bieliakowa, Andrei Vardomatski

Projekt okładki i środka: Hubert Karasiewicz (Studium Europy Wschodniej UW)

© by Studium Europy Wschodniej UW & Grupa Analityczna „Białoruś w regionie”

Publikacja: kwiecień 2022

First edition. Wydanie poprawione

ISBN 978-83-67208-11-6

Wstęp

„Byle tylko nie było wojny”. Takie zdanie słyszeliśmy od Białorusinów w Witebsku, Grodnie czy Żyrmunach, podróżując niemal co tydzień po tym kraju z Markiem Karpiem i przyjaciółmi Białorusi w początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Środowiska demokratyczne zaniepokojone dążeniem Alaksandra Łukaszenki do integracji Białorusi z Rosją przekonywały, że taka integracja zaowocuje wysłaniem białoruskich żołnierzy na wojnę z Czeczenią. Podziałało. Słowo wojna w białoruskim słowniku politycznym oznaczała zło absolutne. Oczywiście było to wynikiem tragicznych doświadczeń II wojny światowej, która dotknęła Białoruś bardziej, niż jakikolwiek inny kraj w Europie. Ale także zjawiska opisanego niegdyś przez Tadeusza Konwickiego: „Powinnaś się nazywać Dobroruś, powinnaś się nazywać Dobrą Ziemią Dobrych Ludzi.(...)Nie wryłaś się w ludzką pamięć, Białorusi. Nie odbierałaś innym wolności, nie rabowałaś cudzej ziemi, nie mordowałaś ludzi z sąsiedzkiej między. Miałaś dla obcych szacunek i gościnny kołacz, miałaś dla rabusiów ostatnią krowę i ostatnią kromkę żytniego chleba ze znakiem krzyża, miałaś dla nieszczęśliwych krwawiące serce i biedne niepieszczone życie do oddania”¹. Wielokrotnie cytowany tekst wybitnego pisarza doskonale opisuje specyfikę białoruskiego podejścia do sytuacji konfliktowych². Bez wątpienia wśród zagrożeń mogących zmobilizować społeczny opór, zagrożenie wojenne znajduje się na bardzo wysokim miejscu.

Wojna na Ukrainie rozpoczęta przez Federację Rosyjską dotyka bezpośrednio Białorusi. Samozwańczy prezydent państwa, po sfałszowaniu wyborów i rozpoczęciu bezprecedensowych represji wobec społeczeństwa obywatelskiego Białorusi, doprowadził do nieustannie pogłębiającego się uzależnienia Mińska od Moskwy³. Białoruś pod władzą A. Łukaszenki jest obecnie peryferium ekonomicznym Rosji, a przede wszystkim państwem, którego siły zbrojne zostały podporządkowane w istocie dowództwu wschodniego sąsiada. Niezwykle agresywna polityka (i retoryka publicznych wypowiedzi) dyktatora Białorusi wzmogła się szczególnie podczas kryzysu migracyjnego sztucznie wywołanego na granicy Białorusi z Polską, Litwą i Łotwą. W poświęconym temu problemowi „Raporcie nr 4” wskazywaliśmy, że eskalując napięcie wobec sąsiadów i używając wojennej retoryki A.

¹T. Konwicki, *Kalendarz i klepsydra*, Warszawa 1977, s.115.

²Por. też Alicja Joanna Siegień- Matyjewicz, *Kim są Białorusini? Kształtowanie się mentalności ludu białoruskiego w przeszłości i współcześnie*, „Forum Oświatowe”, Vol. 31, 1(61)/2019.

³Traktowały o tym poprzednie raporty Grupy Analitycznej, szczególnie „Raport nr 2”: *W dusznym uścisku brata*.

Łukaszenka starał się wzmocnić swoją pozycję zarówno na użytek wewnętrzny, jak i wobec Moskwy. Pozostaje wciąż niejasne, na ile ówczesne działania były uzgadniane pomiędzy dwiema dyktaturami, na ile zaś stanowiły samodzielną operację A. Łukaszenki? Nie ulega wątpliwości, że eskalacja kryzysu musiała mieć przynajmniej aprobatę Kremla. A w świetle wydarzeń w Ukrainie, rosyjskiej inwazji i gigantycznej fali uchodźczej można przypuszczać, iż łukaszenkowska operacja specjalna na granicy NATO mogła być podpowiedziana przez Moskwę próbą przetestowania odporności służb sąsiednich krajów na napływ migrantów.

Z chwila wybuchu wojny na Ukrainie, Białoruś i sprawy białoruskie znalazły się w cieniu wydarzeń w sąsiednim kraju. „Łukaszenka musi zatem brać pod uwagę to, że pokonana Rosja nie będzie w stanie, albo nie będzie chciała, przyjść mu z pomocą jeśli zaostreniu ulegnie sytuacja wewnętrzna. Rosja, która wygrywa wojnę z Ukrainą i w efekcie wzmacnia swoją pozycję może nie być zainteresowana wspieraniem krnąbrnego i trudnego we współpracy białoruskiego satrapy. Wygrana Rosji oznacza też utrzymanie drakońskich sankcji Zachodu co odbije się na sytuacji Białorusi. Jedyną szansą, aby wyjść z obecnej sytuacji bez większego szwanku, wydaje się z perspektywy Mińska powrót do tradycyjnej, choć z ograniczonym polem manewru, polityki balansowania. Uniknięcie zaangażowania w wojnę na Ukrainie i rozpoczęcie odbudowywania po cichu kontaktów z Zachodem, na wypadek gdyby Putin nie wygrał politycznie tej wojny – to pierwsze posunięcia, na które może zdecydować się Łukaszenka. Czy pozwoli mu to utrzymać władzę? Zobaczmy”⁴. W cytowanym tekście Marek Budzisz wzywa wręcz do rozważenia zmiany polityki wobec dyktatora z Mińska i podjęcia prób dialogu, aczkolwiek sam sobie zaprzecza mówiąc, że z A. Łukaszenką rozmów prowadzić nie można.

Niewątpliwie jednak sprawa białoruska znalazła się w na drugim planie. Bardzo charakterystyczne było to, że podczas swojego programowego wystąpienia w Warszawie Prezydent Stanów Zjednoczonych Joe Biden nie wymienił w ogóle Białorusi, zapowiadając równocześnie walkę z reżimami dyktatorskimi. Nie wymienił mimo, że tuż obok jego trybuny siedzieli słuchając przemówienia Swiatłana Cichanouska i Paweł Łatuszka. Swoją drogą jego doradcy chyba zorientowali się, że nie było to fortune przemilczenie, skoro jeszcze przed opuszczeniem Warszawy J. Biden zatelefonował do liderki Demokratycznej Białorusi.

⁴M. Budzisz, *Wojna zmienia sytuację Mińska. Czas na ponowne podjęcie kwestii białoruskiej*, https://nowakonfederacja.pl/wojna-zmienia-sytuacje-minska-czas-na-ponowne-podjecie-kwestii-bialoruskiej/?fbclid=IwAR1DgOlvV_z0xxT219rEwMLYD0nSWqB8VNx6YotxoCkklIGefyOWsJiOido, dostęp: 03.04.22.

Przygotowując ten „Raport”, mający podsumować 500 ostatnich dni, dostrzegaliśmy wschodni wektor polityczny przyjęty przez władze w Mińsku. Kacper Wańczyk podkreślił w materiale podsumowującym relacje białorusko- unijne, że „strona białoruska nie jest zainteresowana realną współpracą z UE. Unia jest o tyle istotna, o ile pozwala na sugerowanie Moskwie zbliżenia z Europą, lub o ile może zapewnić finanse np. na projekty infrastrukturalne. Pomysły na „przyciągnięcia” Białorusi do Europy, poprzez dialog, jakie niechybnie znów się pojawią w przyszłym roku, z góry skazane są na przegraną, wobec braku gotowości władz białoruskich do rzeczywistych reform wewnętrznych. Zdecydowanie wolą przebywać w przeszłości, która jest im lepiej znana”. Z kolei w eseju poświęconym fenomenowi łukaszenkizmu Justyna Olędzka zauważyła: „Społeczeństwu przez całe lata wpajano przekonanie, że tylko A. Łukaszenka jest gwarantem niepodległości tego państwa, bo broni je przed nadmiernym pogłębieniem integracji z Rosją. Oczywiście po 2020 roku płynnie i błyskawicznie zmieniono tę narrację na kompletnie przeciwną, wedle której A. Łukaszenka jest gwarantem pogłębienia integracji z Rosją, a sama integracja nie tylko nie zagraża suwerenności Białorusi, ale przeciwnie, wzmacnia to państwo dzięki sile Państwa Związkowego. Nikt specjalnie się tym zmianom nie dziwił, bowiem zmienność narracji jest w zasadzie elementem stałym łukaszenkizmu”. Maxim Rust precyzyjnie analizując zapisy nowej konstytucji łukaszenkowskiej dostrzega w niej wyraźne wzmocnienie wizji ideologicznej, czy wręcz tworzenie ideologii państwowej o wymiarze antyzachodnim, pisząc: „Bardzo ważnym elementem zmian konstytucji jest zapowiedź, jak będzie kształtowana i jak będzie wyglądać polityka historyczna Białorusi. Będzie to opcja umiarkowanie prorosyjska i proradziecka, ale jednocześnie bardzo antyzachodnia”.

500 dni dyktatury opresyjnej, skierowanej przeciwko wszelkim demokratycznym instytucjom społecznym sprawiło, że dziś system władzy opiera się przede wszystkim na resortach siłowych. Ich lojalność stanowi fundament reżimu. A z drugiej strony jest wymuszana na wiele sposobów, co opisuje Aliaksandr Papko analizując system czystek w systemie państwowym Białorusi: „Odejście z systemu jest nie do pomyślenia również dla milicjantów, sędziów i prokuratorów, których najbliżsi krewni pracują w resortach siłowych. W taki sposób funkcjonariuszy organów ścigania i sądów przemienia się w coraz bardziej odizolowaną i nielubianą przez resztę społeczeństwa kastę”. Pavel Usov dostrzegając ewolucję systemu w kierunku neototalitarnym zwraca z kolei uwagę na to, że „efektywność i tym bardziej trwałość jakiegokolwiek systemu niedemokratycznego - zwłaszcza (neo)totalitarnego - zależy od stopnia wewnętrznej konsolidacji i lojalności grupy rządzącej

oraz całego pionu administracyjnego. A. Łukaszenka dość szybko przeprowadził proces restrukturyzacji wyższego i średniego aparatu władzy. Na pierwszym etapie, dla zwiększenia kontroli wzmocnił cywilną biurokrację funkcjonariuszami bloku siłowego”.

W kontekście wojny toczonej przez Rosję Putina ze wsparciem białoruskiego dyktatora, ten model zmian okazał się z jednej strony efektywny a z drugiej groźny dla A. Łukaszenki. Znajdując się pod naciskiem swojego moskiewskiego sojusznika A. Łukaszenka nie zdołał zaangażować białoruskich sił zbrojnych w napaści na Ukrainę między innymi dlatego, że spotkał się z oporem swojego podstawowego zaplecza. Doradca Swiatłany Cichanouskiej, Franak Wiaczorka w rozmowie z izraelską gazetą „Israel Hayom” stwierdził: „Białoruś udostępniła Rosjanom infrastrukturę wojskową, ale białoruskie jednostki nie wkroczyły jeszcze na terytorium Ukrainy. Co więcej, widzimy, że jednostki stacjonujące w sąsiedztwie granicy z Ukrainą zostały zwrócone do swoich baz. Wydaje się, że decyzja o zaangażowaniu białoruskiego wojska w walkę została zmieniona w wyniku nacisków ze strony najwyższych rangą oficerów i odmowy walki przez prostych żołnierzy”⁵.

Opór kadry oficerskiej wysokiego szczebla i zasadniczo antywojenna postawa całego społeczeństwa sprawiły, że Białoruś nie została objęta tak silnym mechanizmem sanacyjnym jak Rosja. Równocześnie, pomimo udostępnienia agresorowi baz wojskowych i terytorium swojego kraju do napaści na Ukrainę A. Łukaszenka zachował minimalne pole manewru politycznego wobec Zachodu. Nie należy mieć jednak złudzeń. Relacje Mińska z Kijowem zostały zrujnowane. Nastąpiło to już jesienią 2021 roku kiedy białoruski dyktator uznał aneksję Krymu. W eseju opisującym meandry relacji Ukrainy i Białorusi O. Szewczenko stwierdził: „Uznanie przez białoruskiego dyktatora Krymu za rosyjski „spaliło mosty” do odzyskania w miarę dobrosąsiedzkich stosunków z Ukrainą i zmieniło geopolityczną sytuację w regionie Europy Wschodniej. Tym krokiem A. Łukaszenka już formalnie dołączył Białoruś do strefy wpływów rosyjskich (podobnie jak w przypadku podpisania „map drogowych” w ramach integracji Białorusi i Rosji). To oznacza, że powrót do sytuacji z lat 2014- 2019 (a nawet z okresu 2020- 2021) będzie niemożliwy. W najbliższych latach państwa regionu będą więc mierzyły się z nowymi wyzwaniami związanymi z nowymi warunkami geopolitycznymi”.

⁵*Defections and resignations in Belarusian military prevented country from joining Ukraine invasion*, <https://www.israelhayom.com/2022/03/07/defections-and-resignations-in-belarusian-military-prevented-country-from-joining-ukraine-invasion/>, dostęp: 03.04.22.

Nowe warunki geopolityczne wytworzyła od 22 lutego inwazja Rosji. W jej wyniku sprawa białoruska nabrała zupełnie nowego wymiaru. Niewątpliwie znaczenie Białorusi jako ośrodka zainteresowania partnerów zagranicznych spadło. Uwaga opinii publicznej i polityków z kluczowych państw Zachodu skupia się obecnie na Ukrainie. W razie jakiegokolwiek rozwiązania pokojowego Ukraina będzie potrzebowała gigantycznego zastrzyku funduszy na odbudowę kraju i długofalowych programów współpracy. Z drugiej jednak strony wojna w Ukrainie- tak czy inaczej- doprowadzi do przewartościowania postawy świata zachodniego wobec całego regionu. Specjaliści wojskowi dostrzegają kluczową rolę Białorusi dla stabilności i bezpieczeństwa całego pomostu bałtycko- czarnomorskiego. A to skłania do przypuszczenia, że Białoruś wróci do agendy politycznej natychmiast po zakończeniu (a raczej zamrożeniu – bowiem o trwały pokój będzie bardzo trudno) wojny w Ukrainie.

Dylematem białoruskich środowisk demokratycznych pozostanie to, w jaki sposób zareagować, czy też wykorzystać trwałe załamanie zaufania do Rosji w świecie demokratycznym. Wydaje się, że pomimo swojej postawy „obrońcy pokoju” Alaksandr Łukaszenka nie zdoła odzyskać statusu partnera do rozmów. Także gospodarz Kremla będzie starał się osłabić pozycję swojego niepewnego sojusznika. Tyle że Rosja jeszcze bardziej, niż po wyborach 2020 r. będzie obawiała się białoruskiej wersji Majdanu. W rezultacie białoruskie środowiska demokratyczne pozbawione pola manewru będą musiały postawić na prozachodnią ewolucję swojej polityki.

Luty 2022 roku sprawił, że przyszłość demokratycznej Białorusi znalazła się w rękach żołnierzy ukraińskich, walczących o niepodległość swojego kraju. Jeśli Rosja poniesie porażkę w wojnie z Ukrainą, to dla Białorusi otworzy się okno możliwości do walki o pełną niepodległość i demokratyczną transformację władzy. W razie zamrożenia konfliktu lub porażki Kijowa rosyjski „braterski uścisk” może doprowadzić do zanegowania niepodległości państwa białoruskiego i ewolucji reżimu (być może pod nowym przywództwem) w kierunku gubernaturstwa w totalitarnej Rosji.

Białoruś demokratyczna musi więc wspierać walkę Ukraińców i zabiegać o to, by programy pomocy ruchowi demokratycznemu nie zostały zapomniane na rzecz Ukrainy. Jest to z pozoru kwadratura koła, ale wyjątkowo liczna obecność Białorusinów w cudzoziemskich oddziałach wspierających walkę Ukrainy, zdaje się wskazywać, że nastąpiło wskazywane w naszym projekcie połączenie niepodległościowych środowisk obu krajów. W bardzo ponurym

czasie wojny i ludobójczej polityki Federacji Rosyjskiej zbliżenie społeczeństw i elit demokratycznych państw Międzymorza (nieoczywiste jeszcze jesienią ubiegłego roku) jest bez wątpienia zjawiskiem optymistycznym.

Jerzy Marek Nowakowski

Od milczenia do wojny. Ewolucja polityki Kijowa wobec Mińska

Białoruskie wydarzenia z sierpnia 2020 roku stały się prawdziwym wyzwaniem dla władz w Kijowie. Pojawiło się wówczas równocześnie kilka wyzwań, na które Ukraina w ten czy inny sposób musiała odpowiedzieć. Z jednej strony, jako państwo deklarujące chęć dołączenia do struktur europejskich i deklaratywnie podzielające wartości europejskie, musiała dołączyć do ostrej i natychmiastowej reakcji stolic europejskich na wydarzenia na Białorusi. Dodać należy, że miesiąc przed białoruskimi wyborami, w lipcu 2020 roku, utworzony został Trójkąt Lubelski (TL), w skład którego weszła Ukraina, Litwą i Polska. Minister spraw zagranicznych Ukrainy zaprosił nawet wtedy na drugie posiedzenie TL swojego białoruskiego odpowiednika Uładzimira Makiejaja⁶, dając tym samym do zrozumienia, że Białoruś leży w obszarze zainteresowań tego formatu dyplomatycznego. Dlatego, kiedy tuż po rozpoczęciu represji A. Łukaszenki wobec własnego narodu Polska oraz Litwa ostro zareagowały i zaczęły pomagać białoruskiemu społeczeństwu obywatelskiemu, od Ukrainy można było oczekiwać podobnej reakcji.

Z drugiej natomiast strony, istniał również szereg czynników zmuszający Ukrainę do zachowania w miarę dobrych stosunków z reżimem A. Łukaszenki, czyli powstrzymania się od ostrej retoryki i zaniechania podejmowania radykalnych kroków. Po pierwsze, 29 lipca 2020 r. w Mińsku zatrzymano żołnierzy prywatnej grupy wojskowej- tzw. „Wagnerowców”. Niedługo później okazało się, że część z nich walczyła w Donbasie po stronie separatystów, dlatego Ukraina zażądała ich ekstradycji. W momencie wyborów - 9 sierpnia 2020 r.- sprawa ta nie była jeszcze rozstrzygnięta, więc przez krótki okres Ukraina, która spodziewała się wydania części „Wagnerowców”, faktycznie nie wypowiadała się oficjalnie o sytuacji na Białorusi.

Dodatkowo, od roku 2014 Mińsk pełnił funkcję stałej placówki negocjacyjnej dla trójstronnej grupy kontaktowej, a w 2015 roku był gospodarzem spotkań tzw. formatu normandzkiego. Stracenie przez Białoruś tej roli mogło skutkować poważnymi problemami

⁶*Дмитро Кулеба запросив главу МЗС Білорусі на зустріч міністрів Люблінського трикутника, <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaprosiv-glavu-mzs-bilorusi-na-zustrich-ministriv-lyublinskogo-trikutnika>, dostęp:30.01.22.*

organizacyjnymi (nawiasem mówiąc problem ten „rozwiązała” pandemia, ponieważ i tak wszystkie posiedzenia odbywały się online).

Wreszcie ostatnia kwestia: Ukraina wciąż w dużej mierze była i jest uzależniona od współpracy gospodarczej z Białorusią a szczególnie od handlu surowcami. W latach 2015 - 2020 relacje w tym obszarze dość intensywnie się rozwijały – na przykład utworzono ukraińsko- białoruskie Forum Regionów, łączące przedstawicieli biznesu oraz urzędników obu państw. Pierwsze Forum odbyło się w październiku 2018 roku w Homlu i wzięli w nim udział prezydenci A. Łukaszenko i P. Poroszenko. Drugie Forum odbyło się rok później, w październiku 2019 r. w Żytomierzu i miało szczególne polityczne znaczenie, ponieważ na nim odbyło się pierwsze spotkanie prezydentów W. Zełeńskiego i A. Łukaszenki. Trzecie Forum zaplanowane było na październik 2020 r. i miało odbyć się w Grodnie⁷. Ukraina nie chciała więc stracić osiągnięć ostatnich lat, które w ramach bilateralnej współpracy gospodarczej udało jej się uzyskać.

Ta ambiwalencja Ukrainy spowodowała, że państwo to odnosiło się do białoruskich wydarzeń reakcyjnie: odnosząc się do konkretnych sytuacji. Patrząc retrospektywnie, po 9 sierpnia 2020 roku można wyznaczyć kilka etapów polityki Kijowa wobec Białorusi:

- Etap 1. Okres milczenia: 09.08.2020 – 14.08.2020
- Etap 2. Rozdzielenie polityki od gospodarki: 14.08.2020 – 24.05.2021
- Etap 3. Wprowadzenie realnych sankcji: 24.05.2021 – 30.11.2021
- Etap 4: Przekroczenie czerwonej linii: od 30.11.2021

Poniżej mówimy każdy z wyznaczonych okresów bardziej szczegółowo.

Etap 1. Okres milczenia: 09.08.2020 – 14.08.2020

W pierwszej fazie białoruskiego kryzysu politycznego Ukraina zachowywała milczenie, oczekując od A. Łukaszenki ekstradycji „Wagnerowców”. Takie zachowanie władz w Kijowie kontrastowało ze stanowiskiem ich partnerów z Trójkąta Lubelskiego. Już wieczorem 9 sierpnia, po tym, jak na ulicach Mińska zaczęły się masowe zatrzymania i represje wobec protestujących, pojawiło się wspólne oświadczenie prezydentów Polski i Litwy, w którym do władz białoruskich skierowano apel o pełne uznanie i przestrzeganie podstawowych standardów demokratycznych. Andrzej Duda i Gitanas Nausėda wezwali

⁷We wrześniu 2020 roku w związku z zawieszeniem stosunków między Ukrainą a Białorusią, strona ukraińska zawiesiła przygotowania do trzeciego Forum.

białoruskie władze do powstrzymania się od przemocy i respektowania podstawowych wolności, praw człowieka i obywatela, w tym praw mniejszości narodowych i wolności słowa⁸. Oświadczenie prezydenta Ukrainy pojawiło się dopiero następnego dnia, 10 sierpnia, ale miało o wiele bardziej ogólny charakter. W odróżnieniu od A. Dudy i G. Nausedy, W. Zeleński nie apelował o respektowanie praw człowieka, tylko wzywał „do jak największej tolerancji, cierpliwości i rezygnacji z metod przemocy ulicznej”⁹. Wieczorem tego dnia pojawiło się również wspólne krótkie oświadczenie ministrów spraw zagranicznych państw Trójkąta Lubelskiego w sprawie sytuacji na Białorusi¹⁰. Następnego dnia Swiatłana Cichanouska została wywieziona na Litwę a G. Nauseda oświadczył, że „Litwa zawsze będzie zapewniać azyl siłom, które walczą o budowę wolności i demokracji”¹¹. Podkreślił także, że należy rozważyć możliwość wprowadzenia sankcji wobec władz białoruskich. W tym dniu o możliwości wprowadzenia sankcji powiedział także minister spraw zagranicznych Polski Jacek Czaputowicz, natomiast minister rozwoju gospodarczego Ukrainy spotkał się w Kijowie z ministrem rolnictwa Białorusi w celu omówienia dalszej współpracy tych państw w branży rolniczej^{12,13}. Już 12 sierpnia komisja ds. polityki zagranicznej parlamentu litewskiego zaproponowała, aby nie uznawać oficjalnych wyników wyborów na Białorusi i A. Łukaszenki za prawowitego prezydenta Białorusi¹⁴. W tymże dniu Szef Gabinetu Prezydenta RP Krzysztof Szczerski powiadomił, że A. Duda skieruje list do członków Rady Praw Człowieka

⁸Oświadczenie prezydentów Andrzeja Dudy i Gitanasa Nausedy, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art.1900,oswiadczenie-prezydentow-andrzeja-dudy-i-gitanasa-nausdy.html?fbclid=IwAR3qUeBn2i_9WyvSn6ooxEoKIT6ENs5_Yjrm1Nc5Kcn6vj-ZRWZQ38WoL2I, dostęp: 30.01.22.

⁹Україна закликає Білорусь до максимальної терпимості і відкритого діалогу — Президент, <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zaklikaye-bilorus-do-maksimalnoyi-terpimosti-ta-vid-62633>, dostęp: 30.01.22.

¹⁰Zajava ministriv zakordonnih sprav Litvi, Polshchi ta Ukraini — Люблінського трикутника, <https://mfa.gov.ua/news/zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-litvi-polshchi-ta-ukrayini-lyublinskogo-trikutnika?fbclid=IwAR13sh8kE1o-ooSz6ugJZUPdpcVwpZdNEcM3XhQWDFOXIRtnvqnnfgcy1SU>, dostęp: 30.01.22.

¹¹Białoruś. Prezydent Litwy komentuje nagranie Cichanouskiej, na którym wzywa do zaprzestania protestów, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/bialorus-prezydent-litwy-komentuje-nagranie-swiatlany-cichanouskiej/69c4mrz,79cfc278>, dostęp: 30.01.22.

¹²Глава МЗС Польщі: Якщо ситуація у Білорусі погіршиться, санкцій не уникнути, <https://www.euointegration.com.ua/news/2020/08/11/7113078/>, dostęp: 30.01.22.

¹³Igor Petrashko зустрівся з Міністром сільського господарства та продовольства Республіки Білорусь, https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=5dbc2124-f251-49fe-a05c-052cd4333def&title=IgorPetrashkoZustrivsiaZMinistromSil'skogoGospodarstvaTaProdovolstvaRespublikiBilorus&fbclid=IwAR0R74H-FUIOMKcEi2o_unOWLYpeDN4S5oWI0ThwgjU341dAslwgauyV_vE, dostęp: 30.01.22.

¹⁴Комитет по иностранным делам Сейма Литвы в среду принял заявление, в котором назвал выборы в Беларуси сфальсифицированными и предложил не признавать А. Лукашенко легитимным президентом Беларуси, <https://ru.delfi.lt/news/politics/komitet-parlamenta-litvy-predlozhit-ne-priznavat-lukashenko-legitimnym-prezidentom-belarusi.d?id=84982053&fbclid=IwAR1qlAgtF4I20L8ic8c6QbWkcNKtba11vILlCjn2d1xlnuldDfJrI4IIU8>, dostęp: 30.01.22.

ONZ w sprawie sytuacji na Białorusi¹⁵. 13 sierpnia pojawiło się kolejne wspólne oświadczenie Polski, Litwy, Łotwy i Estonii w sprawie deeskalacji konfliktu na Białorusi, wypuszczenia więźniów politycznych i zorganizowania okrągłego stołu, który miałyby stać się początkiem dialogu z protestującymi. Polska, Litwa, Łotwa i Estonia zaproponowały również gotowość do pełnienia roli pośredników w tej inicjatywie¹⁶. Ukraina natomiast ani nie wsparła tych deklaracji.

Dopiero 14 sierpnia miał miejsce przełomowy momentem relacjach Ukrainy i Białorusi. Wówczas, mimo wcześniejszych zapewnień A. Łukaszenki, Białoruś wydała Rosji zatrzymanych wcześniej „Wagnerowców”, w tym również tych, którzy walczyli w Donbasie i których ekstradycji domagała się Ukraina. Ich wydanie Rosji było w pewnym stopniu zaskoczeniem dla strony ukraińskiej. Tego samego dnia, 14 sierpnia, pojawiło się oświadczenie Unii Europejskiej o nieuznaniu wyborów w Białorusi. W związku z tym opublikowane zostało również oświadczenie MSZ Ukrainy, w którym stwierdzono, że „wyniki wyborów Prezydenta Republiki Białoruś nie budzą zaufania białoruskiego społeczeństwa”, a Ukraina „generalnie podziela stanowisko wyrażone przez Unię Europejską w sprawie wyborów na Białorusi”¹⁷.

Następnego dnia W. Zeleński zaprzeczył, aby Ukraina w jakkolwiek sposób angażowała się w sprawy wewnętrzne Białorusi i powiedział, że „odniesienie się do jednego lub drugiego państwa sąsiedniego nie może uciszyć głosu tysięcy protestów własnych współobywateli. Jeśli nie ma zaufania - a świat widzi, że nie ma zaufania - to tego deficytu nie można wypełnić niesprawiedliwymi oskarżeniami pod adresem przywództwa innego kraju. Raczej może powodować jeszcze większą nieufność”. Prezydent zaznaczył również, że „niestety oficjalny Mińsk już wykazał się brakiem odpowiedzialności wypuściwszy „Wagnerowców” oraz że „historyczna bliskość naszych dwóch narodów i zasada wzajemnej pomocy sąsiadów nie mają dla niego osobiście żadnej wartości”¹⁸. 15 sierpnia minister spraw zagranicznych Litwy Linas Linkevičius po raz pierwszy użył w stosunku do A. Łukaszenki

¹⁵Będzie list Andrzeja Dudy wg spraw Białorusi „Prezydent budzi tym listem świat”, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,26202787,duda-skieruje-list-do-onz-ws-bialorusi-prezydent-budzi-tym.html>, dostęp: 30.01.22.

¹⁶Президенту країн Балтії та Польщі висунули вимоги Лукашенку, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/08/13/7113172/>, dostęp: 30.01.22.

¹⁷Заява МЗС щодо президентських виборів в Білорусі, <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-shchodo-prezidentskih-viboriv-v-bilorusi>, dostęp: 30.01.22.

¹⁸Посиланням на ту чи іншу сусідню державу не можна заглушити голос багатотисячних протестів своїх співгромадян — Офіс Президента про ситуацію в Республіці Білорусь, <https://www.president.gov.ua/news/posilannyam-na-tu-chi-inshu-susidnyu-derzhavu-ne-mozhna-zagl-62753>, dostęp: 30.01.22.

słów „były prezydent”¹⁹. A dzień później, 16 sierpnia posłanka rządzącej na Ukrainie partii „Sługa Narodu” Jelyzaweta Jaśko zgłosiła na Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy deklarację, co do sytuacji na Białorusi, w której potępiono zastosowanie przemocy wobec protestujących²⁰. Problem z tą deklaracją polegał na tym, że nie w niej wyraźnego podkreślenia nieuznania wyników wyborów (choć jeden z punktów mówi że oficjalne rezultaty wyborów nie odzwierciedlają wyrazu woli społeczeństwa). Poza tym Białoruś nie jest członkiem ZPRE i decyzję tego zgromadzenia nie mają w praktyce żadnego wpływu na białoruską władzę. Dodatkowo, kolejna sesja ZPRE miała odbyć się dopiero w połowie października 2020 roku, a to oznaczało, że do tego czasu (przez 2 miesiące) ta deklaracja była tylko propozycją. Mimo to, Ukraina wówczas dołączyła do stanowiska UE wobec sytuacji na Białorusi. Powstrzymała się jednak od działań, które mogłyby komplikować stosunki gospodarcze dwóch państw.

Etap 2. Rozdzielenie polityki od gospodarki: 14.08.2020 – 24.05.2021

Ze względu na wskazane powyżej czynniki, powstrzymujące Ukrainę od zastosowania zdecydowanych kroków wobec reżimu A. Łukaszenki, władze w Kijowie wybrały drogę używania instrumentów nacisku politycznego bez wprowadzenia realnych sankcji gospodarczych. To stanowisko ukraińskich władz bardzo klarownie opisał minister spraw zagranicznych Ukrainy Dmytro Kułeba podczas podsumowania osiągnięć ukraińskiej dyplomacji w r. 2020: „Rząd Ukrainy będzie zdecydowanie kontynuował politykę wspierania narodu białoruskiego. Jeśli chodzi o sankcje Unii Europejskiej, analizujemy wszystkie sankcje. Musimy przejść przez nasze wewnętrzne procedury państwowe w celu wprowadzenia niektórych sankcji unijnych. Mogę jednak całkowicie szczerze potwierdzić swoje stanowisko: uważam, że na tym etapie dla Ukrainy nie ma sensu nakładanie sankcji gospodarczych na Białoruś lub dołączanie się do nich. Jeśli chodzi o sankcje wobec różnych urzędników białoruskich zamieszanych w represje wobec narodu białoruskiego, ludzie ci muszą oczywiście zostać pociągnięci do odpowiedzialności. Ale jeszcze raz podkreślam, że gospodarka jest obszarem ważnym zarówno dla obywateli Ukrainy, jak i Białorusinów”²¹.

¹⁹Офіційна Литва вже вважає Лукашенка „колишнім президентом Білорусі”, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/08/15/7113244/>, dostęp: 30.01.22.

²⁰Українська делегація в ПАРС ініціювала декларацію щодо Білорусі, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/08/16/7113258/>, dostęp: 30.01.22.

²¹Україні зараз недоцільно вводити економічні санкції проти Білорусі, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3160675-ukraini-zaraz-nedocilno-vvoditi-ekonomichni-sankcii-proti-bilorusi-kuleba.html>,
дostęp: 30.01.22.

W podobny sposób tłumaczono również decyzję Ukrainy, by nie dołączać do trzeciej transzy unijnych sankcji wobec Białorusi²². Ukraiński rząd uznawał instrumenty nacisku politycznego oraz sankcje gospodarcze za rozłączne i nie zamierzał wprowadzać sankcji, które mogłyby szkodzić ukraińskiej gospodarce.

Na tym tle 1 stycznia 2021 r. Ukraina zaczęła importować prąd z białoruskiej elektrowni atomowej w Ostrowcu²³. Oczywiście decyzja ta odbiła się na stosunkach ukraińsko - litewskich. Występujący w marcu 2021 r. na posiedzeniu Rady Najwyższej Ukrainy prezydent Litwy powiedział, że elektrownia w Ostrowcu jest instrumentem rozszerzenia wpływów rosyjskich w regionie i poprosił Ukrainę, by ta przestała kupować z niej prąd²⁴. Kwestia ta była również podjęta podczas wizyty ministra spraw zagranicznych Litwy G. Landsbergisa w Kijowie w lutym 2021 r. Wówczas minister spraw zagranicznych Ukrainy D. Kułeba zapewnił, że Ukraina ma zamiar dołączyć się do europejskiej sieci energetycznej i wtedy kraj będzie w stanie zrezygnować z białoruskiego i rosyjskiego prądu. Podkreślił jednak, że nie należy tego oczekiwać wcześniej niż w 2023 roku²⁵. Paweł Łatuszka natomiast, komentując zakupy prądu z białoruskiej elektrowni atomowej, powiedział wprost, że w ten sposób Ukraina „finansuje pałki, którymi nas biją”²⁶.

Jeszcze jednym przykładem tendencji do oddzielenia ukraińskich i białoruskich relacji gospodarczych od stosunków politycznych było udostępnienie samolotu „Antonow” do przewozu dwóch samolotów wojskowych. 19 maja 2021 r. dziennikarze serbskiej redakcji „Radio Wolność” rozpowszechnili informację, że ukraiński An-124, który przewoził samoloty wojskowe MiG-29 z Białorusi do Serbii, trzy dni wcześniej wylądował na lotnisku w Budapeszcie. W samolocie należącym do państwowej firmy z Ukrainy znajdowało się dwa z czterech myśliwców MiG-29, które Białoruś przekazała Serbii. Lądowanie na terytorium państwa - członka UE odbyło się z przyczyn technicznych. Dziennikarze twierdzą jednak, że nie jest to pierwszy raz, kiedy broń przeznaczona dla Serbii jest przewożona przez przestrzeń

²²Україна не приєдналася до третього пакету санкцій Євросоюзу проти Білорусі, <https://www.unian.ua/world/sankciji-proti-bilorusi-ukrajina-ne-priyednalasya-do-tretogo-paketa-obmezhen-yesnovini-svitu-11298938.html>, dostęp: 30.01.22.

²³Україна начала импорт електроенергії з білоруської АЕС Лукашенко, <https://glavcom.ua/ru/news/ukraina-nachala-import-elektroenergii-s-belorussoy-aes-lukashenko-728603.html>, dostęp: 30.01.22.

²⁴Президент Литви закликав Україну відмовитися від електроенергії з Білорусі, <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/19/novyna/polityka/prezydent-lytvy-zaklykav-ukrayinu-vidmovytysya-elektroenerhiyi-bilorusi>, dostęp: 30.01.22.

²⁵Приєднання України до європейської енергомережі „відріже” її від Білорусі – Кулеба, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3196255-priednanna-ukraini-do-evropejskoi-energomerezi-vidrize-ijvid-bilorusi-kuleba.html>, dostęp: 30.01.22.

²⁶Білоруський опозиціонер про купівлю Україною електроенергії: „Фінансуєте кийки, якими нас б'ють”, <https://www.pravda.com.ua/news/2021/02/11/7283134/>, dostęp: 30.01.22.

powietrzną państw członkowskich UE i NATO z państw objętych sankcjami²⁷. Według informacji ukraińskiej redakcji „Radia Swoboda”, przedsiębiorstwo państwowe „Antonow” potwierdziło, że ukraiński samolot AN-124-100 przyleciał z Białorusi do Serbii między 16 a 17 maja 2021 r. Podczas lotu wystąpiła jednak usterka techniczna, w wyniku której samolot przymusowo lądował na zapasowym lotnisku w Budapeszcie. Po szybkiej dostawie niezbędnych części zamiennych i usunięciu usterki, 17 maja samolot bezpiecznie dokończył lot czarterowy do Serbii²⁸. Szczegóły transportu i rodzaj ładunku są informacjami utajnionymi. Odnotowano jedynie, że lot odbył się zgodnie ze wszystkimi normami międzynarodowymi i przepisami dotyczącymi przewozu ładunków lotniczych oraz zgodnie z ustawodawstwem Ukrainy i krajów leżących na trasie przelotu²⁹. Należy dodać, że przedsiębiorstwo państwowe „Antonow” wchodzi w skład kontrolowanego przez rząd Ukrainy koncernu „Ukroboronprom”, dlatego też decyzja o użyciu ukraińskiego samolotu do przewozu samolotów wojskowych z Białorusi do Serbii nie mogła być podjęta bez akceptacji najwyższych władz Ukrainy. To oznacza, że możemy rozpatrywać ten przypadek właśnie jako przykład polityki oddzielania sankcji politycznych od kwestii gospodarczych.

W tym okresie władze ukraińskie próbowały więc powstrzymać się od politycznych kroków, które mogłyby być negatywnie oceniane przez reżim A. Łukaszenki. Po części tym można wytłumaczyć brak oficjalnego zaproszenia ze strony rządu Ukrainy dla S. Cichanouskiej. Według słów liderki białoruskiego społeczeństwa demokratycznego, dostała ona zaproszenie jedynie od Rady Najwyższej Ukrainy, natomiast od rządu oficjalnego zaproszenia nie było³⁰. Jak dotychczas za najbliższy kontakt władz ukraińskich ze S. Cichanouską można uważać jej zaproszenie i udział w spotkaniu online ministrów spraw zagranicznych państw Trójkąta Lubelskiego w styczniu 2021 roku. Wówczas inicjatorem tego zaproszenia była właśnie strona ukraińska, jednak od tego momentu podobnych kroków

²⁷ *Avion sa beloruskim migovima za Srbiju bio u EU iz tehničkih razloga*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-belorusija-avioni-mig-29-madjarska/31262965.html?fbclid=IwAR0aLI2edPwtI9U7IMQ9trnhCBZUNU14XuIwZSQRhzb7lvCInWN4ulHY>, dostęp: 30.01.22.

²⁸ *Український літак з білоруськими „МіГами” для Сербії сівав у ЄС із технічних причин*, <https://www.radiosvoboda.org/a/tranzyt-zbroli-z-bilorusi-i-sankciji-jees/31265213.html>, dostęp: 30.01.22.

²⁹ *Український літак АН-124 перевозив вантаж із Білорусі до Сербії, все законно – „Антонов”*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-an-124-vantag-bilorus-serbia-antonov/31265112.html>, dostęp: 30.01.22.

³⁰ *Тихановська про Майдан, Путіна і Крим. Українське інтерв'ю лідера білоруських протестів*, <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2021/04/1/7121603/>, dostęp: 30.01.22.

więcej nie było, a W. Zeleński wciąż pozostaje jedyną (poza W. Putinem) głową państwa sąsiadującego z Białorusią, który wciąż nie spotkał się ze S. Cichanouską³¹.

Taka ostrożność władz ukraińskich pomagała utrzymywać pewną równowagę, z jednej strony deklaratywnie dołączały do państw europejskich w ocenie represji prowadzonych przez reżim A. Łukaszenki, z drugiej strony dbały o interesy ekonomiczne z tymże reżimem. Analizując ówczesną retorykę władz ukraińskich można dojść do wniosku, że były one nastawione na długoterminową realizację podobnej polityki. Charakterystycznie wydają się słowa D. Kułeby z sierpnia 2020 r. o tym, że zamrożenie w ukraińsko -białoruskich stosunkach politycznych skończy się „tylko wtedy, kiedy będziemy przekonani, że te kontakty nie spowodują żadnych strat reputacyjnych, politycznych czy moralnych dla Ukrainy”³². Więc problemem nie była kwestia zaprzestania stosowania represji wobec oponentów politycznych, wypuszczenia więźniów politycznych czy o zorganizowanie nowych, uczciwych wyborów prezydenckich. Władze w Kijowie dla zachowania współpracy gospodarczej z Mińskiem, gotowe były na odnowienie stosunków politycznych nawet w momencie, kiedy koniunktura polityczna zmieniałaby się, pod warunkiem że nie niosłoby to strat wizerunkowych dla Ukrainy. Nie byłoby to więc skorelowane z demokratyzacją wewnątrz Białorusi (zresztą ocieplenie stosunków UE z A. Łukaszenką w roku 2015 to udowodnia).

Etap 3. Wprowadzenie realnych sankcji: 24.05.2021 – 30.11.2021

Plany władz ukraińskich zniszczył jednak sam A. Łukaszenka, który w połowie roku 2021 zdecydował się na szereg radykalnych kroków i ostatecznie zmarginalizował swoją rolę. Pierwszym z takich działań stało porwanie samolotu „Ryanair” z Ramanem Pratasiewiczem na pokładzie. Właśnie to wydarzenie stało się pierwszym przełomem, który zmusił władze ukraińskie do zmiany polityki wobec reżimu A. Łukaszenki. Podjęto wówczas kilka istotnych kroków:

³¹На першу зустріч Люблінського Трикутника з ініціативи України запросили Тихановську – МЗС, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tykhanovska-zustrich-liublinskoho-trykutnyka/31073691.html>, dostęp: 30.01.22.

³²Кулеба: Україна заморозила всі контакти з Білоруссю, <https://www.dw.com/uk/kuleba-ukraina-zamorozyla-vsi-kontakty-z-bilorusiu/a-54724616>, dostęp: 30.01.22.

- 24 maja prezydent W. Zeleński ogłosił zawieszenie lotów pomiędzy Ukrainą a Białorusią, a już następnego dnia ukraiński rząd wydał odpowiedni dekret w tej sprawie;
- 24 maja z partii „Sługa Narodu” został wykluczony poseł Jewhen Szewczenko, który wszelkimi sposobami wspierał A. Łukaszenkę i nawet spotykał się z białoruskim dyktatorem w Mińsku w kwietniu 2021 r.;
- 26 maja Ukraina zakazała (do 1 listopada) importu prądu z Białorusi i Rosji. Ta decyzja zapadła jednak zanim doszło do porwania samolotu z R. Pratasiewiczem (zakazu kupowania prądu z Białorusi domagał się nowy minister energetyki Ukrainy Herman Heraszczenko³³). Minister spraw zagranicznych Ukrainy D. Kułeba potwierdził wówczas, że decyzja nie jest ona powiązana z porwaniem samolotu, a jest realizacją umowy W. Zeleńskiego i G. Nausedy oraz związana z kwestią bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy;
- 28 maja Ukraina zamknęła swoją przestrzeń powietrzną dla samolotów zarejestrowanych na Białorusi;
- 7 lipca rząd Ukrainy wniósł do Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy projekt wprowadzenia sankcji personalnych przeciwko 52 białoruskim urzędnikom, biorącym czynny udział w sfałszowaniu wyborów prezydenckich oraz stosowaniu represji wobec obywateli Białorusi³⁴.

W odpowiedzi 2 lipca 2021 r. A. Łukaszenka ogłosił decyzję o „całkowitym zamknięciu granic” z Ukrainą. Jednak już następnego dnia Państwowa Służba Graniczna Ukrainy poinformowała, że na białoruskiej granicy nie ma żadnych dowodów jej zamknięcia³⁵. 5 lipca szef komisji spraw zagranicznych niższej izby parlamentu Białorusi Andriej Sawinych tłumaczył, że „A. Łukaszenka miał na myśli zamknięcie granicy dla jakichkolwiek nielegalnych operacji realizowanych na terytorium Białorusi”, natomiast dla

³³Галущенко звернувся до НКРЕКП щодо заборони імпорту Е-Е з Росії та Білорусі, <https://kosatka.media/uk/category/elektroenergiya/news/galushchenko-obratilsya-k-nkreku-o-zaprete-importa-ee-iz-rossii-i-belarusi>, dostęp: 30.01.22.

³⁴Син Лукашенка і ще пів сотні: уряд України оприлюднив список білорусів, щодо яких запроваджують санкції, <https://novynarnia.com/2021/07/08/syn-lukashenka-i-sche-piv-sotni-uryad-ukrayiny-oprylyudnyvspysok-bilorusiv-schodo-yakykh-zaprovadzhuut-sanktsiyi/>, dostęp: 30.01.22.

³⁵На кордоні з Білоруссю немає жодних ознак перекриття – ДПСУ, <https://www.pravda.com.ua/news/2021/07/3/7299291/>, dostęp: 30.01.22.

„zwykłych obywateli granica jest oczywiście otwarta”³⁶. Niewykluczone, że był to kolejny atak informacyjny, mający na celu zwiększyć napięcie wewnątrz ukraińskiego społeczeństwa. Tak czy inaczej, właśnie porwanie samolotu „Ryanair” i reakcja Ukrainy na to wydarzenie doprowadziły do sytuacji, w której bilateralna współpraca gospodarcza jednak została uzależniona od temperatury stosunków politycznych między Białorusią a Ukrainą.

Jednak nawet w tym okresie władze ukraińskie starały się zachowywać pewną ostrożność w stosunku do reżimu A. Łukaszenki. Ukraina nie dołączyła się do piątej transzy sankcji UE, nałożonej na reżim A. Łukaszenki w czerwcu 2021 roku. D. Kułeba tłumaczył wtedy, że władze w Kijowie „uważnie badają nową decyzję Unii Europejskiej o sankcjach, ale generalnie oceny [władz ukraińskich – przyp. O.S.] co do reżimu Alaksandra Łukaszenki są całkowicie takie same”. Jednak formalnego dołączenia się Ukrainy do tych sankcji nie było.

Natomiast, już 6 listopada, niecały tydzień po tym, jak przestał obowiązywać zakaz importu prądu z Białorusi, Ukraina odnowiła import³⁷. Mimo że już 18 listopada strona białoruska zaprzestała eksportu prądu na Ukrainę, tłumacząc to zakończeniem kontraktu³⁸, próba ta świadczy o nastawieniu władz w Kijowie do powrotu okresu oddzielania polityki od gospodarki. Nawet sprowokowany przez A. Łukaszenkę kryzys migracyjny na granicy białorusko - unijnej nie zmienił tego nastawienia, gdyż mimo bardzo poważnych przygotowań władz ukraińskich do pojawienia się ewentualnego zagrożenia na północnej granicy, Ukraina nie stała się kolejną ofiarą hybrydowej agresji białoruskiego dyktatora. Nie było więc wciąż przekroczenia swoistej czerwonej linii w stosunkach z Ukrainą i nie doszło do zmiany charakteru tych stosunków. Nastąpiła ona 30 listopada, kiedy to A. Łukaszenka w wywiadzie dla rosyjskiego propagandyisty Dmitrija Kisieliowa uznał Krym za rosyjski.

Etap 4: Przekroczenie czerwonej linii: od 30.11.2021

We wspomnianym wyżej wywiadzie białoruski dyktator powiedział: „Wcześniej mówiłem, że Krym jest *de facto* rosyjski, a po referendum tak się stało *de iure*”³⁹. Od 2014 r.

³⁶В Бeлoрyсии рaзъяснили зaявлeниe Лyкaшeнкo o зaкрытии грaницы с Укрaиной, <https://iz.ru/1188809/2021-07-05/v-belorussii-raziasnili-zaiavlenie-lukashenko-o-zakrytii-granitcy-s-ukrainoi>, dostęp: 30.01.22.

³⁷Рoзпoчaвся імпорт eлeктрoенeргії з Білoрyсі, <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/6/679492/>, dostęp: 30.01.22.

³⁸Імпорт eлeктрoенeргії з Білoрyсі пpипинився, <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/18/679884/>, dostęp: 30.01.22.

³⁹Лyкaшeнкo вьискaзaлcя o пpинaдлeжнoстi Кpьмa, <https://www.youtube.com/watch?v=zNefHhHf5uA>, dostęp: 30.01.22.

A. Łukaszenka unikał bezpośredniego uznania rosyjskiej okupacji Krymu, starając się zachowywać względnie dobre stosunki zarówno z Moskwą, jak i z Kijowem.

Mimo że Białoruś nigdy nie głosowała za rezolucją ONZ co do integralności terytorialnej Ukrainy oraz kwestii praw człowieka na Krymie, na poziomie retorycznym A. Łukaszenka nigdy wcześniej nie deklarował wprost, że Krym jest rosyjski (dotychczas Krym został uznany za rosyjski przez Kazachstan, Armenię i Kirgistan). Inne państwa świata albo nie mają własnego stanowiska wobec Krymu, albo nie uznają legalności „referendum”, zorganizowanego 16 marca 2014 r. przez rosyjskich okupantów na Krymie. 27 marca 2014 r. za rezolucją ONZ w sprawie integralności terytorialnej Ukrainy zagłosowało 100 państw, przeciw było 11, ale tylko oficjalni przedstawiciele wyżej wymienionych trzech państw wypowiedali się za uznaniem Krymu jako rosyjskiego terytorium. A. Łukaszenka dołączył Białoruś do tego grona.

D. Kułeba powiedział że uznanie przez Białoruś okupacji Krymu przez Rosję zada nieodwracalny cios stosunkom ukraińsko - białoruskim: „Krym to nie ta kwestia, wobec której pozwalamy sobie na powściągliwość⁴⁰. W praktyce oznaczało to szereg istotnych skutków, tak dla Białorusi i Ukrainy, jak i całego regionu. Po pierwsze był to ostateczny koniec formatu mińskiego, gdyż ukraińska delegacja w żadnym wypadku nie zgodziłaby się, żeby negocjacje toczyły się w Mińsku – stolicy państwa, które uznało Krym za rosyjski. Po drugie, uznanie Krymu za rosyjski stało się czerwoną linią w stosunkach białorusko - ukraińskich, po przekroczeniu której o odnowieniu stosunków gospodarczych z reżimem A. Łukaszenki na Ukrainie mogło mówić jedynie marginalne środowiska prorosyjskie. Białoruski dyktator w ten sposób sam popchnął władze ukraińskie do jak najszybszych poszukiwań alternatywy dla handlu z Białorusią. Po trzecie, po uznaniu przez A. Łukaszenkę Krymu za rosyjski, władze ukraińskie musiały zmienić swoją wizję strategicznych stosunków z białoruskim dyktatorem.

Uznanie przez białoruskiego dyktatora Krymu za rosyjski „spaliło mosty” do odzyskania w miarę dobrosąsiedzkich stosunków z Ukrainą i zmieniło geopolityczną sytuację w regionie Europy Wschodniej. Tym krokiem A. Łukaszenka już formalnie dołączył Białoruś do strefy wpływów rosyjskich (podobnie jak w przypadku podpisania „map drogowych” w ramach integracji Białorusi i Rosji). Oznaczało to, że powrót do sytuacji z lat 2014 - 2019 (a nawet okresu 2020 - 2021) jest niemożliwy.

⁴⁰ Кулеба відреагував на заяву Лукашенка про визнання Криму російським, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/1/7130994/>, dostęp: 30.01.22.

Rozpoczęcie 24 lutego 2022 roku inwazji rosyjskiej na Ukrainę (również z terytorium Białorusi) pozwala twierdzić, że zmiana retoryki i polityki A. Łukaszenki wobec Kijowa była zaplanowanym pretekstem dla pogorszenia stosunków dwustronnych, co miałyby „usprawiedliwić” udostępnienie białoruskiego terytorium dla ataku rosyjskiego wojska. Oznacza to też, że decyzja o rozpoczęciu inwazji była podjęta na Kremlu jeszcze długo przed lutym 2022 roku i gromadzenie wojsk wokół granic ukraińskich, które obserwowaliśmy w ciągu ostatnich miesięcy było przygotowaniem do tej inwazji. A. Łukaszenka natomiast odegrał w tym procesie rolę, w której obsadził go W. Putin.

Kim Pan jest, Panie Łukaszenka?

„Lubię siedzieć nisko (...) upadek nie jest wówczas tak niebezpieczny”- wyznawał jeden z bohaterów „Mistrza i Małgorzaty”⁴¹. Wydaje się, że również A. Łukaszenko stara się siadać na tyle nisko, żeby móc zamortyzować wszystkie swoje upadki. Jest autokratą pragmatycznym, nie mającym wygórowanych aspiracji bycia w pierwszym szeregu światowych przywódców (choć oczywiście skwapliwie wykorzystującym momenty, w których jest zapraszany do rozmów na wysokim szczeblu), znoszącym upokarzanie, krytykę, złośliwości (włącznie z serialem „Ojciec chrzestny”⁴²) oraz publicznie przyznającym, że będzie prezydentem tak długo, jak mu pozwoli na to „starszy brat”⁴³. Od 1994 roku jest też nieustannie zdany na kredytową łaskę i niełaskę silniejszych, co nie buduje jego autorytetu na arenie międzynarodowej, ale pozwala kumulować ogromne zasoby na własne potrzeby.

Dlaczego Białorusini pokochali Łukaszenkę?

Od 28 lat świat przygląda się Białorusi rządzonej przez A. Łukaszenkę, w której systematycznie ogranicza się prawa człowieka i obywatela. A A. Łukaszenka przygląda się światu, który to toleruje, bo nie ma pomysłu co zrobić z białoruskim prezydentem. Przez długi czas najwygodniejszym alibi dla Zachodu był argument, że ten przywódca nie tylko został w 1994 roku wybrany w wolnych i demokratycznych wyborach, ale nieustannie utrzymuje wysoki poziom społecznego poparcia. Rzeczywiście, pierwsze wybory prezydenckie A. Łukaszenka niewątpliwie wygrał a stało się tak głównie dzięki populistycznym hasłom walki z korupcją oraz jego słabemu umocowaniu w politycznym establishmencie. Właśnie ten brak politycznego zaplecza spowodował, że był dla wyborców „nową twarzą”, której nie wiązali z trudnymi pierwszymi latami niepodległości i nie obwiniali za spadek poziomu życia. Kandydat nie miał więc ani wsparcia politycznego, ani sprecyzowanego programu wyborczego i paradoksalnie stało się to jego atutem.

Nowo wybrany prezydent szybko odnalazł się w trudnej rzeczywistości społeczno - politycznej lat 90. Nie robił rewolucji czy gwałtownych reform – przeciwnie - oparł się na

⁴¹ M. Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*, Warszawa 2007, s. 182.

⁴² Serial wyemitowany przez rosyjską telewizję w 2010 roku przed wyborami prezydenckimi na Białorusi, <https://www.youtube.com/watch?v=KDeQj8SGB40>, dostęp: 01.03.22.

⁴³ *Путин и Лукашенко отвечают на вопросы журналистов после переговоров*, <https://www.youtube.com/watch?v=X3MvyujrjWg>, dostęp: 01.03.22.

starej nomenklaturze (z którą przed wyborami obiecał walczyć) a równocześnie krok po kroku zawłaszczał wszystkie sfery życia państwa. Patronował również powstaniu białoruskiego modelu gospodarczego- osobliwej hybrydy, dzięki której przez wiele lat utrzymywał się na powierzchni, wmawiając elektoratowi, że tylko w ten sposób prezydent ratuje prostego człowieka przed dzikim kapitalizmem i jego następstwami. I systematycznie budował wokół siebie strukturę, składającą się z biurokracji i przedstawicieli sektora służb, stanowiącą trzon opiniotwórczych oraz wpływowych społecznie elit legitymizujących jego przywództwo. Oczywiście elity nie czyniły tego bezinteresownie, co jednak nie dziwi, bo sam A. Łukaszenka to również polityczny pragmatyk, dla którego jedyną prawdziwą wartością jest władza, za którą nie stoi żadna przestrzeń aksjologiczna. Inaczej mówiąc, dla A. Łukaszenki najwyższym i jedynym celem jest utrzymanie się przy władzy ze wszelką cenę a próżnia ideologiczna jaką wytworzył wokół siebie przyciągała jak magnes równie pragmatycznych bezideowców, których obrotowość dobitnie egzemplifikowało ich elastyczne podejście do polityki zagranicznej, ekonomicznej, czy historycznej. I tak jak głównym celem A. Łukaszenki stało się przetrwanie bez względu na koszty i okoliczności, tak w jego otoczeniu dominowali ludzie, dla których najważniejsze było zachowanie prominentnych stanowisk w elicie politycznej, dzięki demonstracyjnie okazywanej lojalność wobec przywódcy.

To był moment kluczowy dla przywództwa A. Łukaszenki. Wówczas ten człowiek o wielu twarzach, ale ani jednej prawdziwej, stał się hegemonem na scenie politycznej i zbudował wokół siebie elitę władzy, wprost zależną od jego woli. Jego przetrwanie było warunkiem przetrwania całego układu polityczno - biznesowego, w którym podstawą była redystrybucja własności i przywilejów, zależna wyłącznie od woli przywódcy. Nadmienić należy, że warunkiem powodzenia całego projektu był jednak nie tylko konsensu wewnątrz elity władzy, ale także długofalowa gwarancja na czerpanie przez nią profitów z wielu form białorusko - rosyjskiej współpracy (przede wszystkim energetycznej, w ramach których Białoruś kupowała rosyjską ropę po konkurencyjnych cenach). Przetrwanie reżimu nie byłoby więc możliwe, gdyby nie parasol ochronny w postaci zewnętrznego wsparcia finansowego, płynącego pod różnymi warunkami. Taki mechanizm umożliwiał również redukcję zagrożenia schizmy w elicie władzy, która była jednym z głównych beneficjentów białoruskiego modelu gospodarczego, zachowującego wiele radzieckich rozwiązań takich jak regulacje rządowe czy monopole państwowe. Podsumowując, powodzenie projektu legitymizacji A. Łukaszenki w dużej mierze zależało nie tylko od jego osobistych zdolności, ale także od czynnika zewnętrznego w postaci woli finansowania jego przywództwa przez

Federację Rosyjską. Taki układ przez całe dziesięciolecie prowokował liczne pytania o zakres realnej suwerenności państwa białoruskiego. Pytania te po 2020 roku stały się w zasadzie retorycznymi.

Już pierwsze lata prezydentury A. Łukaszenki udowodniły, że kluczem do zrozumienia jego projektu politycznego jest elastyczny populizm, bez trudu łączący pozornie sprzeczne rozwiązania gospodarcze (elementy gospodarki centralnie sterowanej z elementami gospodarki wolnorynkowej; umożliwienie funkcjonowania prywatnej przedsiębiorczości i równoległe wspieranie postkomunistycznych, deficytowych przedsiębiorstw; okresowa rezygnacja z priorytetu politycznego w relacjach gospodarczych) z nową koncepcją geopolitycznej pozycji Białorusi, utrzymującej dobre relacje ze Wschodem i Zachodem. Białoruś stać się miała Szwajcarią Wschodu i wschodnioeuropejską Doliną Krzemową w jednym a wszystko to pod parasolem Państwa Związkowego, z którym A. Łukaszenka chciał się raz mocniej a raz słabiej integrować (oczywiście w zależności od temperatury relacji z Zachodem).

Początkowe sukcesy w łączeniu niepołączalnego przyniosły A. Łukaszence duży kredyt zaufania zarówno ze strony białoruskiego społeczeństwa, jak i państw europejskich. Równoległe jednak, w białoruskim obiegu politycznym zaczęły pojawiać się rozwiązania zwiastujące kierunek zmian reżimu: redukovanie obszaru wolności w przestrzeni medialnej, hamowanie rotacji kadr politycznych, redukovanie możliwości rywalizacji wyborczej. Wdrażanie kolejnych etapów inżynierii konstytucyjnej i wyborczej przynosiło efekty w postaci marginalizacji roli a następnie całkowitego podporządkowania legislatywy i sądownictwa prezydentowi. Wielopartyjność stała się właściwie fasadowa, podobnie jak deklaracyjna niezależność związków zawodowych. Coraz śmieiej i intensywniej przeprowadzano działania prowadzące do autorytaryzacji reżimu, wszystko to jednak wciąż wydawało się mniej skryształizowane niż trajektoria zmian obrana przez Rosję. Społeczeństwo apatycznie przyzwyczajało się do tego, że wybory na Białorusi są nieuczciwe, a kolejne zmiany prawa wyborczego pełnią rolę listka figowego, mającego przykryć rzeczywiste intencje reżimu. Nawet jeśli pojawiały się sygnały o niezadowoleniu wybranych grup społecznych motywowanych politycznie (protesty opozycji w 2010 roku) lub ekonomicznie (np. marsze „pasożytów”) szybko je pacyfikowano, również dosypując trochę pieniędzy do systemu wsparcia socjalnego. Mylnie jest więc przekonanie, że przez całe dziesięciolecie społeczeństwo białoruskie entuzjastycznie przyjmowało przywództwo A. Łukaszenki. Po 1994 roku były przynajmniej dwa punkty zwrotne, w których była szansa na zmianę: wybory

prezydenckie w 2010 roku i wybory prezydenckie w 2020 roku. Wówczas protesty ludzi na ulicach dokumentowały erozję legitymizacji przywództwa A. Łukaszenki. Niestety, w tych dwóch przypadkach białoruska opozycja polityczna walczyła nie tylko z białoruskim prezydentem, ale i z o wiele silniejszym przeciwnikiem jakim jest Rosja, która w obliczu niekontrolowanego kryzysu zawsze podawała pomocną dłoń białoruskiemu przywódcy. Natomiast na sygnały o represjach stosowanych wobec białoruskiego społeczeństwa obywatelskiego (w tym fizycznej eliminacji przeciwników władzy), Zachód reagował słabo lub wcale.

Tabela 1. Wyniki wyborów prezydenckich na Białorusi w latach 1994 - 2020

Data wyborów prezydenckich	Wynik	Frekwencja
1994	I tura– 45% II tura - 80%	79% 71%
2001	76%	83%
2006	82%	93%
2010	80%	91%
2015	84%	87%
2020	80%	84%

Źródło: opracowanie własne.

Czy sukces A. Łukaszenki tkwi w przeszłości Białorusi?

Zmiana, która nastąpiła w 1991 r. stała się dla Białorusi wielkim wyzwaniem. Niepewność przyszłości była na tyle intensywna, że ponad 80% mieszkańców republiki w ogólnozwiązkowym referendum opowiedziało się za pozostaniem w strukturach ZSRR. Obawiano się kryzysu, biedy i destabilizacji, a początek lat 90. pokazał, że obawy te były w dużej mierze uzasadnione. Wszystkie te emocje społeczne A. Łukaszenka skanalizował i wykorzystał w swojej pierwszej kampanii prezydenckiej. Podobnie umiejętnie przez lata żonglował poradzieckimi resentymentami, silnymi zwłaszcza w grupach (wobec których ZSRR prowadził politykę progodnościową), którym transformacja polityczno - gospodarcza przyniosła pogorszenie warunków życiowych,. Na fali sojuznostalгии udało mu się wkrótce po pierwszych wybranych wyborach prezydenckich przyjąć w ogólnokrajowym referendum symbole państwowe, wyraźnie nawiązujące do gloryfikowanej przez niego radzieckiej przyszłości i równolegle formalnie potwierdzono hegemonię języka rosyjskiego w przestrzeni

publicznej. Wyrażona w referendum prosowieckość otworzyła A. Łukaszenkę także drzwi do współpracy ze Federacją Rosyjską, z której przez kolejne dziesięciolecia korzystał w celu wzmocnienia swojej pozycji w elicie władzy. Białoruś miała diametralnie odmienną sytuację, niż na przykład państwa bałtyckie, uznające radziecką przeszłość za czas okupacji i A. Łukaszenka doskonale tę różnicę rozgrywał dla własnych celów. Na Białorusi wciąż maszerowały wojskowe defilady, które były nieodłącznym elementem celebry z okazji Dnia Pobedy i był to prezydencki ukłon zarówno w stronę obwieszonych baretkami i orderami najważniejszych siłowników, jak i żyjących na granicy ubóstwa weteranów wojennych, o których w czasach transformacji zapomniano.

Z przestrzeni publicznej nie znikają więc symbole przeszłości (pomniki, onomastyka), przeciwnie, pamięć zbiorowa o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej nadal była podtrzymywana (również wśród młodszych pokoleń, jako ważny element w edukacji na wszystkich poziomach). Nic w tym niezwykłego- wojna była niezwykle traumatycznym okresem dla Białorusinów (ich wojenne straty ludzkie to ok. 2 000 000 osób, co stanowiło 25% populacji) a A. Łukaszenka szybko zrozumiał, że społeczna pamięć o niej jest na tyle silna, że strach przed bliżej niezidentyfikowanym konfliktem zagrażającym Białorusinom, może być dźwignią wzmacniającą pozycję przywódcy nawet kilkadziesiąt lat po WWO. Naturalnym więc jest, że to WWO stanowi punkt konstrukcyjny polityki historycznej państwa białoruskiego, przy czym jest to polityka bardzo fragmentaryczna i wybiórcza (w małym stopniu wspominana jest w niej np. kwestia Holokaustu, czy wojennych i powojennych przymusowych relokacji ludności). Białorusini przez lata żyli w kulcie bohaterów, wojskowych i cywilnych ofiar, obowiązkowych wycieczek szkolnych do miejsc związanych z martyrologią człowieka radzieckiego, niepamięcią o Kuropatach i historią Chatynia. Niemal sakralizowano czasy radzieckie, ale równolegle je instrumentalizowano dla potrzeb bieżącej polityki⁴⁴.

Powojnie dla wielu Białorusinów było czasem gwałtownych, ale pozytywnych zmian społecznych, migracji wewnętrznych ze wsi do miast, które oferowały wówczas liczne możliwości zawodowe i lepsze perspektywy finansowe. Jak w wielu innych republikach ZSRR kwestie tożsamościowe schodziły więc na dalszy plan, zwłaszcza że równolegle wobec powojennej ofensywy języka rosyjskiego i kultury radzieckiej tolerowano koncesjonowaną

⁴⁴ Według A. Łukaszenki „Z jednej strony twórcy BRL chcieli niepodległości, z drugiej byli gotowi prosić o pomoc każdego, a wtedy znowu byliby pod czyimś butem”⁴⁴, cytata za *Лукашенко о БНР*, <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-o-bnr-neobhodimo-znat-pravdu-o-teh-sobytijah-no-gorditsja-imi-ne-stoit-294905-2018/>, dostęp: 01.03.22.

kulturę białoruską. A. Łukaszenka był świadom dobrych wspomnień o tamtych czasach, bo sam był beneficjentem przemian czasów radzieckich. Dlatego obiecywał Białorusinom sukcesy gospodarcze, których efekty będą zbliżone do sowieckiej, powojennej modernizacji. To miał być synonim sukcesu niepodległej Białorusi! I właściwie należy zgodzić się z taką konstatacją, bo poniekąd źródłem finansowania łukaszenkowskiej elity nadal jest zmodernizowany i rozwijany w BSRR w latach 70. XX wieku sektor chemiczny (produkcja nawozów potasowych) oraz przemysł rafinacji ropy naftowej. Radziecki okres powojenny dał więc wielu Białorusinom pokój, stabilizację i pewność zatrudnienia, choć oczywiście za cenę lojalności wobec Moskwy. Przyniósł jeszcze katastrofę w Czarnobylu, która dotkliwie skaziła terytorium Białorusi, ale o niej akurat propaganda łukaszenkowska nie wspomina. Nic więc dziwnego, że społeczeństwo białoruskie, przez całe dziesięciolecia karmione propagandową radziecką papką, wchłaniało prawie bezrefleksyjnie przekaz budowanej na wzorcach radzieckich propagandy reżimu A. Łukaszenki. Było to działanie strategiczne, wpisane w projekt legitymizacji przywództwa A. Łukaszenki, który nie tylko mentalnie sam był człowiekiem radzieckim, ale również wielokrotnie akcentował swoją dumę z tego powodu. Dla społeczeństwa było to zrozumiałe i akceptowalne - ZSRR pozwolił stosunkowo niewielkiej Białorusi zachować godność republiki a w latach 90. Białorusini byli bardziej dumni z dokonań swego narodu w okresie WWO, niż z odzyskania niepodległości w 1991 roku⁴⁵.

Dzięki niezwyklej elastyczności równocześnie z apologizowaniem czasów radzieckich A. Łukaszenka okresowo grał kartą nacjonalistyczną. Najpoważniejszą próbą nacjonalistycznego wzmoczenia wykorzystaną w strategii legitymizacyjnej przywódcy był okres po 2014 r., symbolicznie zaakcentowany pierwszym od wielu lat przemówieniem wygłoszonym przez prezydenta po białorusku (ale elementy nacjonalistyczne pojawiały się już wcześniej w fazach miękkiej białorutenizacji). W wyborach prezydenckich w 2015 roku, zaczęto selektywnie wprowadzać elementy przedradzieckiej historii Białorusi do polityki historycznej państwa⁴⁶ a sam prezydent pokazywał się publicznie w wyszywance⁴⁷.

⁴⁵Национальный опрос 2-12 июня 2013 г., <http://www.old.iiseps.org/data13-61.html>, dostęp: 01.03.22.

⁴⁶W marcu 2018 r. władze zezwoliły opozycji na zorganizowanie uroczystości z okazji rocznicy ustanowienia Białoruskiej Republiki Ludowej.

⁴⁷Лукашенко в "вышиванке" контролировал жатву с вертолѐта, <https://euroradio.fm/ru/lukashenko-v-vyshivanke-kontroliroval-zhatvu-s-vertoleta-foto-video>, dostęp: 01.03.22.

Dla kogo „Baćka” jest „Łuką”?

Skomplikowana przeszłość, silne związki kulturowe i relacje rodzinne sprawiają, że Białorusini nie są wyłącznie prorosyjscy lub antyrosyjscy, a ta obrotowość ich orientacji geopolitycznych w dużej mierze wynika również z faktu, że wpływ Rosji na oficjalną białoruską przestrzeń informacyjną był i jest bardzo duży. A jeśli powiedzie się plan stworzenia zunifikowanej przestrzeni informacyjnej dla Państwa Związkowego będzie z pewnością jeszcze większy.

Obserwowanie zmian preferencji politycznych społeczeństwa jest na Białorusi coraz trudniejsze. Od lat (a po 2020 roku szczególnie), ze względu na niewielką dostępność do badań opinii publicznej, problem z ich wiarygodnością, rzetelnością oraz instrumentalizacją i falsyfikacją wyników (wykorzystywanych do realizacji potrzeb propagandowych) wokół zjawiska społecznego poparcia dla A. Łukaszenki narosło wiele mitów. Na przykład można jedynie spekulować, że przed wyborami prezydenckimi w 2020 roku poparcie dla prezydenta A. Łukaszenki nie przekraczało 25 - 30% i było generowane przez grupy społeczne zdecydowanie słabiej wykształcone, bardziej prorosyjskie, podatne na hasła populistyczne oraz akceptujące paternalistyczny model przywództwa (więcej na ten temat piszemy w Raportach grupy), jednak trudno o precyzyjne dane.

Z pewnością A. Łukaszenka to polityk bardzo reaktywny, doskonale czytający sygnały płynące ze społeczeństwa (nawet wówczas, gdy publicznie i demonstracyjnie je neguje). Podczas wystąpień publicznych wielokrotnie przeczył sam sobie, czyniąc z elastyczności graniczącej z absurdalnością oś konstrukcyjną strategii legitymizacyjnej. Ale ani elektorat, ani opozycja, ani nawet Kreml czy Zachód, nie przywiązują się do słów białoruskiego przywódcy, powszechnie bowiem wiadomo, że następnego dnia, bez krępacji, może im zaprzeczyć.

Oprócz społecznej akceptacji braku odpowiedzialności za słowo, udało się A. Łukaszence osiągnąć jeszcze jeden sukces. Długotrwała praktyka wpajania społeczeństwu przekonania, że duże zaangażowanie państwa w gospodarkę jest wyrazem odpowiedzialności prezydenta za obywateli spowodowała, że część obywateli uznawała to za rzecz naturalną i optymalną. Prezydent stał się dla wielu z nich „Baćką”, personifikującym patriarchalny model przywództwa. Oczywiście nie oznacza to, że Białorusini, zwłaszcza młodsze pokolenia, nie cenią prywatnej przedsiębiorczości - jest dokładnie na odwrót - grupa ta systematycznie rośnie. Nadal jednak część betonowego elektoratu reżimu konsekwentnie oczekuje od

państwa ingerencji w tę sferę życia i postrzega modernizację przede wszystkim przez pryzmat własnych, powojennych doświadczeń⁴⁸. W ramach wywiązywania się z umowy społecznej, której dwoma fundamentami były stabilność i socjal, A. Łukaszenka przez wiele lat hamował lub przynajmniej osłabiał reformy gospodarcze, choć nie udało mu się uniknąć częściowych reform niepopularnych społecznie (jak podniesienie wieku emerytalnego). Utrzymywanie takiej struktury gospodarki przekłada się również na strukturę zatrudnienia, w której dominujący jest kontrolowany przez władze sektor państwowy. Umożliwia to wykorzystywanie argumentu obawy przed utratą zatrudnienia w procesie umacniania przywództwa A. Łukaszenki. Nieprzypadkowo więc represje w stosunku do niepokornych często przybierają formę zwolnień i degradacji. Niskie zarobki w sferze budżetowej powodują również, że nakładane na niepokornych kary grzywnien są dotkliwe dla budżetów domowych.

A. Łukaszenka zachowuje swoją władzę z jeszcze jednego względu. Część społeczeństwa, w tym również część elity władzy, jest przekonana, że jego przywództwo jest w zasadzie bezalternatywne. Takie podejście stymulowane jest stosowaną przez wiele lat karuzelą kadrową, skutecznie eliminującą z jego otoczenia i całej przestrzeni publicznej osoby posiadające autorytet i charyzmę. Wszyscy, którzy mogliby umocnić swoją pozycję społeczną i polityczną, a w konsekwencji stanowić zagrożenie dla pozycji A. Łukaszenki, znikają w sposób symboliczny lub fizyczny (bez względu na to czy pochodzą z elity władzy, czy z opozycji). Nadmierna aktywność, zbyt duża ekspozycja medialna, podobnie jak otwarta prorosyjskość kandydata czy duże zasoby finansowe mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa osobistego. Wyroki, które dostali kontrkandydaci w ostatnich wyborach prezydenckich (S. Cichanouski, W. Babryka) mają więc pełnić funkcję odstraszącą. Podobnie rzecz się ma z regularnie powtarzаныmi procesami pokazowymi zwykle pojawiającymi się w sprawach korupcyjnych, w których główną rolę (utraciwszy łaskę i zaufanie przywódcy) grają przedstawiciele łukaszenkowskiej elity. Dla wielu Białorusinów A. Łukaszenka nie jest więc opiekuńczym ojcem, ale znieawidzonym „Łuką 3%” - przywódcą dystopijnego państwa, w którym nowomowa obsługuje oficjalną przestrzeń publiczną, poza którą toczy się prawdziwe życie statystycznego młodego Białorusina. W sytuacji, gdy ludzie są zatrzymywani za spacer w biało - czerwono- białych skarpetkach słowa samego A.

⁴⁸ *Беларусы змяніліся за апошнія дзесяць год. Аб гэтым сведчыць 7-ая хваля апытанняў па каштоўнасцях*, https://belinstitute.com/en/node/3128?q=be/article/belarusy-zmyanilisya-za-aposhniya-dzesyac-god-ab-getym-svedchyc-7-aya-khvalya-apytannyau-pa&fbclid=IwAR1ju24aXaytuyaHRzZkgGD83clQRLa4lVR-JH01jU1NV0CJdj_r_CooW_Fw, dostęp: 01.03.22.

Łukaszenki są szczególnie cyniczne, bo wielokrotnie podkreślał on, że dbanie o bezpieczeństwo obywateli jest priorytetem państwa⁴⁹.

Państwo to ja, czyli czym jest lukaszenkizm?

W pracach poświęconych współczesnej Białorusi zwykle podaje się ją za przykład systemu autorytarnego. Czy jest on jednak wyjątkowy w swej formie i treści? Innymi słowy, czy istnieje odmienny od innych tego typu systemów autorytaryzm białoruski, czyli lukaszenkizm?⁵⁰ Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa. Łukaszenkizm bowiem, w przeciwieństwie do putinizmu nie jest ideologią, to określenie opisuje raczej szczególną mechanikę władzy. Jedną z cech, która go łączy z putinizmem są sukcesy w konsolidacji elity władzy a jej zasadniczy trzon tworzą grupy biurokracji oraz przedstawiciele służb, ale na tym analogie się kończą.

Łukaszenkizm nie jest również rodzajem kultu jednostki, w przestrzeni publicznej nie epatuje się wizerunkiem przywódcy bardziej niż w innych państwach regionu, onomastyka nie nadużywa jego nazwiska, choć należy zastrzec, że w Kodeksie Karnym jest artykuł dotyczący znieważania prezydenta⁵¹. Łukaszenkizm jest raczej pewnym sposobem funkcjonowania państwa, które stopniowo staje się osobistym zasobem przywódcy, żerującym na państwie jak pasożyt. „Nie zrezygnuję nagle z prezydentury” – powiedział A. Łukaszenka- „Nie mam nic poza Białorusią. Trzymam ją i trzymam się jej”⁵². Pozycja przywódcy wzmacniana jest więc kosztem państwa, osłabienia jego instytucji oraz wdrażania modelu gospodarczego umożliwiającego przywódcy drenowania gospodarki w celach osobistych. Zachowanie władzy przez A. Łukaszenkę stało się jego głównym celem: „Nie znam innego sposobu na życie. Chciałbym zrezygnować, gdybym wiedział coś innego. Nawet sobie nie wyobrażam: nie jestem prezydentem, ale co mam robić rano? Całe moje świadome

⁴⁹ Лукашенко не считает, что белорусы живут в атмосфере страха после президентских выборов, https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12561527?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com, dostęp: 01.03.22.

⁵⁰ S. Eke, T. Kuzio, *Sultanism In Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism In Belarus*, *Europe- Asia Studies* 52(32)/2000, s. 523-547; M. Frear, *Belarus Under Lukashenka. Adaptive Authoritarianism*, Routledge 2020, s. 65-71.

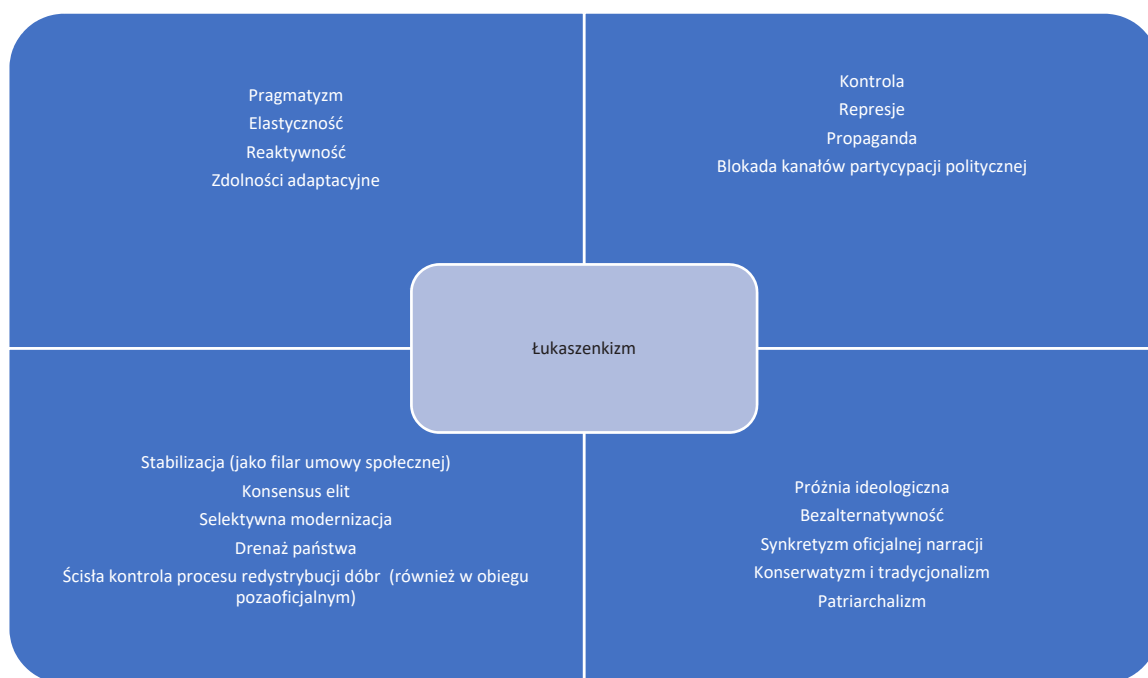
⁵¹ Art. 368 KK, https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb/368.htm, dostęp: 01.03.22.

⁵² Лукашенко заявил, что у него ничего нет, кроме Белоруссии, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/60254c269a7947dce5987cb7>, dostęp: 01.03.22.

życie od 38 roku życia jest w tym”⁵³. To oznacza, że przetrwanie polityczne identyfikuje on z przetrwaniem osobistym a nawet fizycznym.

Społeczeństwu przez całe lata wpajano przekonanie, że tylko A. Łukaszenka jest gwarantem niepodległości tego państwa, bo broni je przed nadmiernym pogłębieniem integracji z Rosją. Oczywiście po 2020 roku płynnie i błyskawicznie zmieniono tę narrację na kompletnie przeciwną, wedle której A. Łukaszenka jest gwarantem pogłębienia integracji z Rosją, a sama integracja nie tylko nie zagraża suwerenności Białorusi, ale przeciwnie, wzmacnia to państwo dzięki sile Państwa Związkowego. Nikt specjalnie się tym zmianom nie dziwił, bowiem zmienność narracji jest w zasadzie elementem stałym łukaszenkizmu.

Tabela 2. Konstrukcja łukaszenkizmu

Źródło: opracowanie własne.

Brak komponentu ideologicznego w łukaszenkizmie powoduje, że mamy do czynienia z autorytaryzmem o charakterze elastycznym (okresami liberalizacji i wzmożonej represyjności). W warstwie oficjalnej narracji cechą fundamentalną jest synkretyzm, w którym sowieckość to rodzaj osnowy, zbudowanej z tradycji, rytuałów i symboliki (kompilowanych w dość dowolny sposób), dopełnianej w miarę potrzeb argumentami nacjonalistycznymi oraz obrotowymi argumentami geopolitycznymi.

⁵³ «Лукашенко нигуда не побежит»: цитаты из интервью президента Белоруссии, <https://www.rbc.ru/politics/06/08/2020/5f2c3d2e9a7947f4561de965>, dostęp:01.03.22.

Łukaszenkizm nie jest historią wielkoformatowego przywódcy charyzmatycznego. A analiza fenomenu jego politycznego przetrwania to raczej smutna i prozaiczna historia o tym, jak krok po kroku odbierano wolność ludziom myślącym przede wszystkim za co przeżyć do końca miesiąca. Zabiegi stosowane w celu wzmocnienia pozycji tego przywódcy należą do tradycyjnego arsenału środków wykorzystywanych również w innych państwach regionu, które charakteryzuje deficyt demokracji (marginalizacja legislatury w następstwie konfliktu z prezydentem, zerwanie kadencji, zniesienie limitu kadencji, referenda konstytucyjne).

Krok po kroku państwo Białoruś stawała się więc osobistym lennem przywódcy. Zbudował on wokół siebie cały system polityczno - gospodarczych naczyń połączonych, drenujący zasoby państwa i umożliwiający prezydentowi arbitralną redystrybucję tych zasobów. Beneficjentem kolejnych transzy wsparcia kredytowego z Moskwy, MFW, Banku Światowego, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju czy UE nie było społeczeństwo białoruskie, ale elita władzy z prezydentem na czele. Pozorowana wielwektorowość polityki zagranicznej w rzeczywistości oznaczała właściwie multiplikację źródeł subsydiowania reżimu oraz próbę zbudowania przeciwwagi dla relacji z Rosją, która uzależniała pomoc finansową od pogłębienia integracji, którą przez całe lata grał A. Łukaszenka⁵⁴. Oczywiście, nie jest to rozwiązanie unikalne, zarówno w skali regionalnej, jak i globalnej – imponuje jednak okres realizacji samego projektu. Przez kolejne dziesięciolecia trwała przecież stagnacja gospodarcza, z którą Białorusini nauczyli się żyć i poniekąd akceptować (m.in. dzięki temu, że państwo przymykało oko na rozległą szarą strefę i fakt, że w poszukiwaniu lepszego życia masowo wyjeżdżają za chlebem). Mimo tego część społeczeństwa nadal wierzyła w oficjalną narrację, że miejsce poradzieckich molochów w bezbolesny sposób zajmie branża IT, na czele z flagową inwestycją w park przemysłowy „Wielki Kamień”.

Drugim kluczowym komponentem łukaszenkizmu jest celowe kształtowanie bezalternatywnej przestrzeni politycznej. Państwo stopniowo przechodziło w stan autorytarnej comy, w której hamowano wszelkie tendencje demokratyzacyjne. Władza świadomie utrzymywała w społeczeństwie przekonanie, że wybory mają jedynie rytualny, plebiscytarny charakter a kluczem do stabilizacji społeczno - politycznej i utrzymywania geopolitycznej pozycji Białorusi jest przetrwanie reżimu personalistycznego, czyli łukaszenkizmu. Przez całe lata promowaną propagandową tezę, że niepodległa Białoruś istnieje wyłącznie dzięki międzynarodowej pozycji i sile charakteru samego A. Łukaszenki a w ten sposób

⁵⁴Do sukcesów dyplomacji Mińska należą np. organizacja sesji Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE i organizacja spotkań Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa.

nierozzerwalnie wiążano losy jego przywództwa z losami państwa. Na korzyść samego A. Łukaszenki niewątpliwie działał też fakt, że Zachód nie miał pomysłu na Białoruś, a politycy często pozostawali w przestrzeni myślenia życzeniowego, co najlepiej dokumentowała wypowiedź prezydent Litwy Dalii Grybauskaitė, że „Łukaszenko jest gwarantem stabilności gospodarczej i politycznej, a także niepodległości”⁵⁵.

Dziś już nikt nie ma złudzeń, że A. Łukaszenka chce zmienić Konstytucję po to, by wyzerować kadencje i rządzić przynajmniej do 2035 roku (czyli przez co najmniej przez 40 lat). Proponowane poprawki są wyraźnie inspirowane rozwiązaniami kazachstańskimi i rosyjskimi (teoretycznie wzmacniają pozaparlamentarny organ władzy ustawodawczej w postaci Ogólnokrajowego Zgromadzenia Ludowego, ale w rzeczywistości mają „zabetonować” łukaszenkizm). Niejako „przy okazji” zminimalizowano również ryzyko pojawienia się na scenie politycznej ewentualnego kontrkandydata, bo po opuszczeniu Białorusi przez 20 lat nie można będzie starać się o prezydenturę. Czym więc łukaszenkizm różni się od innych autorytaryzmów obecnych w tym regionie świata? Różni go od innych obrana strategia przetrwania, w ramach której stworzył autokreację „kartoflanego dyktatora”. Dyktatora, przez całe lata traktowanego pół żartem pół serio i świadomie siadającego na niskim stołku. To była cena, którą A. Łukaszenka zapłacił za przetrwanie. Na tle innych autokratów, w tym W. Putina, wydawał się światu mniej groźny, ale była to manipulacja – efekt oddziaływania całkowicie świadomie zbudowanym wizerunkiem. Podkreślał to nawet sam A. Łukaszenka mówiąc: „Są dyktatorzy trochę gorsi ode mnie, nie? Jestem już mniejszym złem”⁵⁶.

Wydarzenia z 2020 r. po raz kolejny jednak sprowokowały Zachód do dyskusji, kim naprawdę jest A. Łukaszenka? Czy jednak zachowanie białoruskich władz po sierpniu 2020 roku charakteryzowało się jakąś szczególną specyfiką? Nie, przecież reżim wykorzystywał dokładnie to samo instrumentarium represji, co przez wiele wcześniejszych lat. A. Łukaszenka też był taki sam, jak 5 czy 10 lat temu. I potwierdził to w wywiadzie udzielonym 19 listopada 2021 roku dla BBC (przeprowadzonym przez Steve`a Barnetta Rosenberga), w którym kreował się ona na silnego, samodzielnie przywódcę, nie muszącego posiłkować się rosyjskim wsparciem, akceptującego „cywilizowaną” opozycję („To patrioci. Prowadzimy

⁵⁵Грибаускайте: Лукашенко гарантирует стабильность в Беларуси, http://www.baltic-course.com/rus/es_baltija/?doc=33867&output=d, dostęp: 01.03.22.

⁵⁶Интервью медиахолдингу "Блумберг", <https://president.gov.by/ru/events/intervju-medixoldingu-blumberg-11120>, dostęp: 01.03.22.

dialog i będziemy negocjować z tą opozycją niezależnie od ich punktu widzenia”⁵⁷) i krytykującego zdrajców („To nie opozycja, to zdrajcy”⁵⁸; „To zdrajcy państwa białoruskiego. Uciekli z kraju i pozostają za granicą”⁵⁹). Wszyscy doskonale zdawali sobie sprawę, że był to wyłącznie polityczny teatr, a sytuacja samego przywódcy była bardzo trudna. Był to dokładnie ten sam A. Łukaszenka, którego Zachód obserwował przez lata i jak zwykle w przypadku wystąpień publicznych tego polityka po raz kolejny, z premedytacją wykorzystywał on elementy humorystyczne a nawet autoironiczne w autoprezentacji. To wystąpienie było esencją łukaszenkizmu, przez lata stwarzającego złudzenie, że jest autorytaryzmem w wersji *light* a państwem rządzi *soft* dyktator.

Wizerunek publiczny białoruskiego prezydenta był fuzją kilku elementów, wśród których za najważniejsze uznać należy:

- automitologizację jego pochodzenia jako człowieka sowieckiego,
- autokreację jako prostego i ubogiego człowieka z ludu;
- postać archetypicznego ojca (Koli i całego narodu).

Konsekwencje takiego sposobu postrzegania A. Łukaszenki są odczuwalne do dziś, często dochodzi do relatywizacji jego działań. Przekaz propagandowy celowo uwypukla komponent komiczny wizerunku, tak jak w przypadku corocznych konferencji prasowych. To teatr A. Łukaszenki, coś więcej, niż tylko odpowiadanie na z góry znane pytania. Jego wystąpienia to spektakle, będące źródłem rozrywki także dla opinii publicznej na Zachodzie. Nie dziwiło zatem nikogo, że nawet w pierwszej fazie koronakryzysu przywódca próbował wykorzystać podobne instrumentarium: wyśmiewał epidemię, nazywając ją „globalną psychozą”⁶⁰ i proponował niekonwencjonalne środki walki z wirusem w postaci: jazdy traktorem, picia wódki czy wizyty w bani.

Wyczyny tego polityka wielokrotnie były obiektem kpin. Światowe media obiegały zdjęcia i filmy z A. Łukaszenką: na wykopkach, w czasie sianokosów, na traktorze, na łyżworolkach, na meczu hokejowym, czy z marchewką dla Stevena Seagala. Przez całe lata zabawne cytaty z A. Łukaszenki krążyły po sieci. A o to gejach („Lepiej być dyktatorem, niż

⁵⁷ Лукашенко: Теперь слушай, как было! Не выхватывай из общего контекста один эпизод! // Интервью BBC, <https://www.youtube.com/watch?v=vyhHnDxb6mo>, dostęp: 01.03.22.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Лукашенко о коронавирусе и психозе, или Что на самом деле не хватает клиникам, <https://www.youtube.com/watch?v=G0RvhAOKBxE>, dostęp: 01.03.22.

gejem”⁶¹, a to o lesbijkach („Jeśli ktoś jest lesbijką, to wina mężczyzny”⁶², a to kobietach (np. o kontrkandydatce w wyborach prezydenckich S. Cichanouskiej - „Ugotowała dobry kotlet, ugotowała dzieci, zapach tego kotleta jest nadal przyjemny ...”), a to o dyktaturze („Gdybyśmy mieli prawdziwą dyktaturę, wszyscy w Mińsku jeździli na rowerach, a nie samochodach” - wszystko to dawało dość wygodny pretekst, by nie traktować tego *soft* dyktatora na poważnie. W 2020 roku został on nawet uhonorowany (wspólnie z W. Putinem) nagrodą Ig Nobla „za wykorzystanie pandemii wirusa Covid-19 do nauczania świata, że politycy mogą mieć bardziej bezpośredni wpływ na życie i śmierć, niż naukowcy i lekarze”⁶³. To już drugi Ig Nobel dla A. Łukaszenki, poprzednio otrzymał go w 2013 roku za wprowadzenie zakazu publicznego aplauzu, co zakończyło się aresztowaniem jednorękiego mężczyzny za oklaski. A zakaz filmowania łukaszenkowskiej łysiny? A Łukaszenka wysiadający ze śmigłowca w stroju Rambo? A John Oliver obśmiewający walkę białoruskiego reżimu z pluszakami?⁶⁴.

Po wydarzeniach 2020 roku zasadnym wydaje się jednak pytanie, co nas tak bawiło? Czy bagatelizowaliśmy rzeczywistą opresywność reżimu A. Łukaszenki, bo obok funkcjonował putinizm, który był autorytaryzmem „na serio”? Czy może na własne życzenie staliśmy się widzami teatru jednego aktora, w którym od ponad 20 lat grano ten sam scenariusz? A przecież w tym samym czasie przeciwnicy A. Łukaszenki siedzieli w więzieniach, tłamszono przejawy społecznego sprzeciwu likwidując kolejne organizacje, i jawnie i nieoficjalnie walczono z opozycją. Sekretarz prasowy A. Łukaszenki, Natalia Eismont w programie „Markov. Nic osobistego” emitowanym na kanale ONT ujęła to z rozbrajającą szczerością, mówiąc: „Wydaje mi się, że już tak często używamy tego słowa, że dyktatura jest naszą marką”⁶⁵. Według władzy dyktatura stała się więc marką a przywódca stał się twarzą tej marki. A była to marka bardzo kosztochłonna, bo wielokrotnie podkreślający swe zamiłowanie do ubóstwa A. Łukaszenka skumulował gigantyczny majątek. Kiedy w opublikowanym przez Nextę filmie „Лукашенко. Золотое дно” upubliczniono

⁶¹ А. Лукашенко: лучшие быть диктатором, чем голубым, <https://www.youtube.com/watch?v=i0SN8S8PeA0>, dostęp: 01.03.22.

⁶² «Думаю, жить буду как минимум до 90 лет», <https://gazetaby.com/post/dumayu-zhit-budu-kak-minimum-do-90-let/39591/>, dostęp: 01.03.22.

⁶³ Putin, Lukashenko Awarded 'Ig Nobel Prize' for Coronavirus Response, <https://www.themoscowtimes.com/2020/09/18/putin-lukashenko-awarded-ig-nobel-prize-for-coronavirus-response-a71481>, dostęp: 01.03.22.

⁶⁴ Lukashenko: Last Week Tonight with John Oliver (HBO); <https://www.youtube.com/watch?v=27FpoRiStgk&t=2s>; dostęp: 01.03.22.

⁶⁵ Наталья Эйсмонт о работе пресс-секретарем Президента Республики Беларусь, <https://www.youtube.com/watch?v=hmkG-x284rA>; dostęp: 01.03.22.

informacje o wielkim bogactwie A. Łukaszenki i luksusach, którymi lubi się otaczać (prywatnej posiadłości na luksusowych przedmieściach Mińska, licznych rezydencjach na Białorusi, Boeingu 767, helikopterze Agusta Westland AW139, Maybachu czy zegarku Patek Philippe Calatrava), większość komentujących (przez rok film tylko na YT miał ponad 6 milionów odtworzeń) nie była zdziwiona ani rozmiarami bogactwa, ani faktem, że dla A. Łukaszenki budżet państwa i jego prywatny majątek stanowią jedność.

Po wyborach prezydenckich w 2020 roku A. Łukaszenka wielokrotnie udowodnił, że komiczny rys jego politycznego portretu to tylko niewielka część o wiele bardziej skomplikowanej całości. To polityczny pragmatyk, który w desperacji jest gotów działać nieprzewidywalnie i ryzykownie, czego przykładem porwanie samolotu z Ramanem Protasiewiczem. Miał to przecież być w dużej mierze gest symboliczny w równym stopniu skierowany do międzynarodowej opinii publicznej, co do społeczeństwa białoruskiego. Na oczach całego świata, podczas konferencji łamano młodego blogera, zmuszając go do publicznego auto da fe, godnego spektakli stalinowskich. Do mediów zaczęły również przenikać mrożące krew w żyłach informacje na temat obozów, które władza przygotowała dla opozycji (ogrodzenie pod napięciem, drut kolczasty, kamery CCTV⁶⁶), brutalnych torturach, gwałtach na zatrzymanych, zastraszaniu odbieraniem praw rodzicielskich, zwolnieniach z pracy.

Dziś nikt już chyba nie ma złudzeń kim jest A. Łukaszenka. Zachód nadal jednak nie ma pomysłu jak się wobec niego zachować, co było doskonale widoczne podczas kryzysu migracyjnego. OBWE od 28 lat nie uznaje wyników białoruskich wyborów, co oczywiście nie robi na nikim żadnego wrażenia. Aktualnie na Białorusi ponad 1000 osób uznawanych jest za więźniów politycznych, nadal wykonywana jest kara śmierci a porządku podczas referendum konstytucyjnego pilnować mają weterani specnazu. W tym kontekście słowa A. Łukaszenki brzmią jak ponury żart: „Przejechałem cały świat. Widziałem całą Europę. Wszystko ściśnięte. Wszystko zadymione. Wszystko brudne. Ludzie ocierają się jeden o drugiego, pchają się. Ciężko żyć ludziom tam. A tu, w środku tego chaosu – dusza się raduje...”⁶⁷.

⁶⁶New video shows possible prison camp in eastern Europe, <https://www.youtube.com/watch?v=jmXOMEIOfKo&t=2s>; dostęp: 01.03.22.

⁶⁷Доклад Президента Республики Беларусь А.Г.Лукашенко на третьем Всебелорусском народном собрании; <https://president.gov.by/ru/events/doklad-prezidenta-respubliki-belarus-aglukashenko-na-tretjem-vsebelorusskom-narodnom-sobranii-5863>, dostęp: 01.03.22.

Swoją strategię przetrwania za wszelką cenę A. Łukaszenka realizuje również od 24 lutego, lawirując między pchającym go do wojny Kremlem a własnym społeczeństwem, które jest niechętnie udziałowi białoruskich wojsk w rosyjskiej agresji. Czy białoruskie wojska wejdą na Ukrainę? Wszystko zależy od tego, jaki scenariusz wydarzeń będzie dla białoruskiego dyktatora bezpieczniejszy. I co z tego, że znów przysiadł na niskim stołku i ucieka od odpowiedzialności i jednoznacznej decyzji, równocześnie udostępniając terytorium Białorusi rosyjskiej armii? Być może właśnie dzięki temu łukaszenkizm po raz kolejny przetrwa...

Nowa konstytucja: dekoracja, konsolidacja reżimu czy tranzyt władzy?

Odkąd w sierpniu 2020 roku rozpoczęły się masowe protesty, które przeszły w fazę długotrwałego kryzysu społeczno – politycznego, białoruskie władze obiecywały rozwiązanie tej trudnej sytuacji za pomocą referendum konstytucyjnego. Zmiany konstytucji miały być swoistą kropką nad „i” dla elity rządzącej i tym samym definitywnym zakończeniem kwestii wyborów prezydenckich 2020 r., po których Centralna Komisja Wyborcza (CKW) ogłosiła zwycięstwo Alaksandra Łukaszenki, ale ani jego główna rywalka Swiatłana Cichanouska, ani Zachód i większość społeczności międzynarodowej tego zwycięstwa nie uznały. Wydarzenia z sierpnia 2020 r., doprowadziły do masowych protestów ulicznych a w konsekwencji zastosowania przez państwo instrumentów opresyjnych wobec opozycji i białoruskiego społeczeństwa. Ta fala represji oraz pacyfikacji niezależnych organizacji – z większym lub mniejszym nasileniem – wciąż trwa.

Należy pamiętać, że A. Łukaszenka po raz pierwszy wspominał o nowej konstytucji w swoim orędziu do narodu białoruskiego na kilka dni przed ostatnimi wyborami prezydenckimi na Białorusi⁶⁸. Później pytanie o reformę konstytucji jeszcze wiele razy pojawiało się w białoruskiej agendzie politycznej. Uznawano również, że na zmiany białoruskiej ustawy zasadniczej naciska – kalkulując własne interesy – Kreml. Opinie ekspertów i analityków dotyczące zmian konstytucji są nadal bardzo podzielone: niektórzy obserwatorzy uważają, że będzie to początkiem zmian ustrojowych i załóżkiem tranzytu władzy, inni rozpatrują to jako kolejny zabieg umocnienia władzy A. Łukaszenki, a część badaczy uznaje, że niezależnie od charakteru tych zmian, będą to modyfikacje jedynie dekoracyjne. Dużo spekulacji budził także fakt, że sama treść poprawek nie była znana aż do końca 2021 roku.

27 lutego odbyło się białoruskie referendum konstytucyjne. Głosowanie trwało w dniach 22-27.02 (w tym głosowanie przedterminowe), a Białorusini zagranicą nie mieli możliwości oddać głosu po za granicami Białorusi. Referendum było pierwszą masową kampanią polityczną po wyborach prezydenckich z 2020 roku. Białoruska CKW uznała referendum za ważne i opublikowała oficjalne wyniki: za poprawkami do konstytucji

⁶⁸https://www.belta.by/president/view/lukashenko-esli-obschestvu-nuzhny-peremeny-to-oni-budut-no-nachinatsja-dolzny-s-konstitutsii-4012832020/?utm_source=belta&utm_medium=news&utm_campaign=accent, dostęp: 31.01.22.

głosowało prawie 83%, przeciw – ponad 12% biorących udział w głosowaniu⁶⁹. Kampania przebiegała w napiętej sytuacji w warunkach zbrojnej agresji Rosji przeciw Ukrainie. Główny dzień głosowania stał się okazją dla części białoruskiego społeczeństwa, żeby wyjść na akcje protestu. Do masowych demonstracji nie doszło, miały one wydźwięk przede wszystkim antywojenny, a wg danych obrońców praw człowieka, 27 lutego zatrzymano ponad 800 osób⁷⁰.

Główne obszary zmian

Nowelizacja konstytucji ma „odciążyć prezydenta” oraz wprowadza nową „redystrybucję władzy” w białoruskim systemie politycznym. Debata nad zmianami konstytucji miała być publiczna i otwarta, a każdy – teoretycznie - obywatel, mógł zgłosić swoje uwagi do poprawek, które – znów teoretycznie - ustawodawca powinien uwzględnić przed referendum. Już 4 października 2021 r. podczas otwarcia sesji Izby Reprezentantów jej przewodniczący Uładzimir Andrejczanka zaapelował do deputowanych „o zorganizowanie publicznej dyskusji nad zmianami konstytucyjnymi i zorganizowanie referendum republikańskiego w taki sposób, żeby jego owocem był ogólnonarodowy konsensus”⁷¹. Następnie temat zmian i zaangażowania wszystkich obywateli w debatę nad poprawkami przejęła białoruska propaganda.

Władze przygotowywały projekt nowelizacji konstytucji Białorusi prawie rok, ale opublikowały go dopiero na dwa miesiące przed planowanym referendum. Treść proponowanych poprawek została upubliczniona dopiero pod koniec grudnia 2021 roku⁷². W debacie nad zmianami (jeszcze przed upublicznieniem projektu poprawek) głównymi tematami były trzy kwestie:

- Zmiana charakteru urzędu prezydenta – ograniczenia jego prerogatyw i przewidywane możliwości odwołania;
- Formalnie powołanie nowego organu w białoruskim systemie politycznym – Wszechbiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego (WZL) i ustalenie jego status prawnego;

⁶⁹Dane za służbą prasową CKW: <https://t.me/cikbelarus/304> (stan na 03.03.2022). Oficjalna strona CKW została zablokowana po rosyjskim ataku na Ukrainę.

⁷⁰ <https://spring96.org/ru/news/106932>

⁷¹ https://www.ng.ru/cis/2021-10-04/5_8268_belorussia.html, dostęp: 31.01.22.

⁷²Projekt zmian konstytucji z dnia 27.11.2021: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/vsenarodnoe-obsuzhdenie-proekta-konstitutsii-respubliki-belarus/>, dostęp: 31.01.22.

- Zmiana podziału kompetencji i redystrybucji władzy oraz hipotetyczny mechanizm tranzytu władzy.

Jednak po opublikowaniu projektu poprawek okazało się, że zmian jest znacznie więcej i dotyczą one nie tylko wymiaru politycznego. Rzeczywiście, największe zmiany dotyczyły urzędu prezydenta i WZL, ale nowela ma odnosić się prawie do każdego rozdziału konstytucji (wprowadzony ma zostać także nowy rozdział). Proponowanych poprawek jest bardzo dużo a po ich przeanalizowaniu można wyróżnić cztery główne obszary zmian społeczno - politycznych i ustrojowych, które ma wprowadzić nowa konstytucja:

1. Wymiar ustrojowy (w tym system partyjny);
2. Pozycja prezydenta Białorusi;
3. Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe;
4. Wymiar ideologiczno - światopoglądowy.

Tabela 1. Proponowane zmiany białoruskiej konstytucji

Wymiar	TREŚĆ PROPONOWANYCH ZMIAN (z zaznaczeniem artykułów w konstytucji)
1.	• Konstytucja ma najwyższą moc prawną i działa bezpośrednio na całym terytorium Republiki Białorusi. Inne akty prawne są wydawane na podstawie i zgodnie z Konstytucją (art. 7); • Nabycie i pozbawienie obywatelstwa dokonuje się zgodnie z prawem (art. 10); • Republika Białorusi wyklucza agresję militarną ze swojego terytorium w stosunku do innych państw (art. 18); • Obywatele w celu realizacji swoich interesów politycznych, społecznych, gospodarczych, kulturowych i innych mają prawo tworzyć partie polityczne i inne stowarzyszenia społeczne oraz uczestniczyć w ich działalności (art. 36); • Prawo do zgłaszania kandydatów na deputowanych należy do partii politycznych.... (art. 69); • Prezesa i sędziów Sądu Najwyższego wybiera i odwołuje Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe (art. 112 - 1); • Prezesa i sędziów Sądu Konstytucyjnego wybiera i odwołuje

	Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe (art. 116); • Finansowanie kampanii wyborczych przez podmioty zagraniczne jest zakazane (art. 70); • Obywatele są zobowiązani do podejmowania działań w celu zachowania i wzmocnienia własnego zdrowia (art. 45); • Republika Białorusi rozwija energetykę jądrową w celach pokojowych (art. 46); • Izby Parlamentu nie mogą zostać rozwiązane (...) w okresie rozstrzygnięcia przez izby sprawy przedterminowego odwołania Prezydenta ze stanowiska lub w okresie rozstrzygnięcia przez Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe sprawy odwołania Prezydenta ze stanowiska (art. 94); • Prezesa Rady Ministrów powołuje Prezydent za uprzednią zgodą Izby Reprezentantów (art. 106).
2.	• Prezydentem może zostać wybrany obywatel (...), który ma co najmniej 40 lat, (...) który na stałe zamieszkiwał w Republice Białorusi przez co najmniej 20 lat bezpośrednio przed wyborami, który nie posiada i nie posiadał wcześniej obywatelstwa innego państwa lub zezwolenia na pobyt lub innego dokumentu państwa obcego, uprawniającego do innych świadczeń socjalnych (art. 80); • Jedna i ta sama osoba nie może być prezydentem dłużej niż dwie kadencje (art. 81); • Prezydent w sytuacji klęski żywiołowej, katastrof, a także prób przymusowej zmiany ustroju konstytucyjnego, przejęcia lub przywłaszczenia władzy państwowej, zbrojnego buntu, masowych i innych zamieszek (...) wprowadza stan wyjątkowy na terytorium Republiki Białorusi lub w niektórych jej częściach (art. 84 - 22); • Prezydent może zostać odwołany przez Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe w przypadku systematycznego lub rażącego naruszenia Konstytucji, popełnienia zdrady stanu lub innego ciężkiego przestępstwa (art. 88); • Prezydent posiada immunitet, jego honor i godność jest chroniona przez prawo (...). Prezydent, który zakończył wykonywanie swoich

	obowiązków, nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności za czyny popełnione w związku z wykonywaniem i sprawowaniem urzędu prezydenta (art. 89); • Dekrety prezydenckie wydane przed wejściem w życie zmian w Konstytucji stosuje się do czasu stwierdzenia ich nieważności. Przepisy odpowiednich dekretów mają pierwszeństwo przed przepisami ustaw uchwalonych przed ich wydaniem. (art. 142).
3.	• W niniejszym projekcie zmian w celu zalegalizowania statusu Wszechbiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego zaproponowano wprowadzenie nowego rozdziału (nr 3). • Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe jest najwyższym organem przedstawicielskim narodu Republiki Białorusi, który wyznacza strategiczne kierunki rozwoju społeczeństwa i państwa, zapewniając nienaruszalność ustroju konstytucyjnego, ciągłość pokoleń i zgodę obywatelską (art. 89 -1); • Maksymalna liczba delegatów WZL wynosi 1200 osób. Kadencja Wszechbiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego trwa pięć lat (art. 89 - 2); • Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe: 1) zatwierdza główne kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej, doktrynę wojskową, strategię bezpieczeństwa narodowego; 2) zatwierdza programy rozwoju społeczno - gospodarczego Białorusi; 4) proponuje zmiany i uzupełnienia Konstytucji; 5) proponuje przeprowadzenie referendum republikańskich; 6) ma prawo rozpatrywać kwestię ważności wyborów; 7) podejmuje decyzję o odwołaniu Prezydenta, w przypadku systematycznego lub rażącego łamania przez niego Konstytucji lub popełnienia zdrady stanu lub innego ciężkiego przestępstwa; 8) ma prawo wprowadzić na terytorium Republiki Białorusi stan wyjątkowy lub stan wojenny w uzasadnionych przypadkach, przewidzianych przez Konstytucję, a także w przypadku beczynności Prezydenta w tych sprawach; 9) na wniosek Prezydenta, uzgodniony uprzednio z Prezydium Wszechbiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego:

	- wybiera Prezesa i sędziów Sądu Konstytucyjnego oraz odwołuje ich z urzędu z przyczyn przewidzianych prawem; - wybiera Prezesa i sędziów Sądu Najwyższego oraz odwołuje z urzędu na zasadach przewidzianych prawem; 12)wydaje obowiązkowe do wykonania rozporządzenia organom państwowym i funkcjonariuszom rządowym (art. 89 - 3); • Decyzje Wszechbiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego są wiążące i mogą unieważniać akty prawne, inne decyzje organów państwowych i funkcjonariuszy, które są sprzeczne z interesem bezpieczeństwa narodowego, z wyjątkiem aktów organów wymiaru sprawiedliwości (art. 89 - 5); • Inicjatywa ustawodawcza należy do Wszechbiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego (art. 99).
4.	• Naród białoruski (...) w poszanowaniu swojego niezbywalnego prawa (...) do zachowania tożsamości narodowej i suwerenności (...) bazując na (...) tradycjach kulturowych i duchowych (preambuła); • Zachowanie pamięci historycznej o bohaterskiej przeszłości narodu białoruskiego, patriotyzm jest obowiązkiem każdego obywatela Republiki Białorusi (art. 54); • Państwo zapewnia zachowanie prawdy historycznej i pamięci o bohaterskim czynie narodu białoruskiego podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (art. 15); • Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny; rodzice (...) mają prawo i obowiązek (...) wychowywać dzieci w duchu szacunku do norm prawnych, tradycji historycznych i narodowych Białorusi (art. 32).

Źródło: opracowanie własne na podstawie projektu zmian konstytucji (tłumaczenie autora).

Przedstawione wyżej zmiany to nie wszystkie poprawki, zaproponowane w udostępnionym projekcie. Jest ich więcej i są między sobą powiązane (np. już samo wprowadzenie nowego rozdziału o WZL wiąże się z uzupełnieniami artykułów pozostałych rozdziałów). Istotne pozostawało również pytanie, czy wynik tzw. „konsultacji społecznych”

zostanie w jakikolwiek sposób uwzględniony przed rządzącymi, i czy przed samym referendum pojawi się nowy, uzupełniony lub zmieniony projekt nowelizacji⁷³.

Stary nowy reżim

Jeszcze przed publikacją projektu zmian w konstytucji pojawiało się dużo pytań. Komu naprawdę najbardziej zależy na ich wprowadzeniu? Czy zmiany te będą miały charakter rzeczywisty, czy – jak często się zdarza w przypadku Białorusi – jedynie dekoracyjny? Należy również pamiętać, że nowelizacja konstytucji nie jest jedynie pokłosiem wydarzeń 2020 roku. Już w 2016 roku A. Łukaszenka wspominał o możliwości wprowadzenia zmian. Wtedy mieliśmy jednak do czynienia z innymi warunkami geopolitycznymi⁷⁴.

Po rozpoczęciu kryzysu społeczno - politycznego w sierpniu 2020 r. a następnie jego stopniowym pogłębianiu, temat konieczności wprowadzenia zmian na stałe zawitał do agendy białoruskiej debaty publicznej. Na początkowym etapie kwestię zmian ustawy zasadniczej można było rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Z jednej strony, zapowiedź zmian była odpowiedzią elity władzy na masowe protesty, choć same zmiany - oprócz deklaracji, że do nowelizacji powinno dojść - nie były określone. Z drugiej strony, już samo rozpoczęcie rozmów o zmianach było interpretowane jako element politycznej strategii Rosji wobec Białorusi. Wielu analityków postrzegało tę inicjatywę wręcz jako twardy warunek Moskwy w stosunku do Mińska. Spekulowano, że Kreml, chcąc pozbyć się „toksycznego” Łukaszenki (a jednocześnie zachować i wzmocnić swoje wpływy na Białorusi), naciska na białoruski establishment.

Analiza dynamiki wydarzeń na Białorusi w drugiej połowie 2021 r., dowodzi, że na wprowadzeniu zmian zależy przede wszystkim białoruskim elitom rządzącym. Świadczy o tym m.in. zmasowany przekaz propagandowy. Adresatami narracji propagandowej (dystrybuowanej przez czołowych reprezentantów reżimu a najczęściej samego A. Łukaszenkę), byli przede wszystkim odbiorcy wewnętrzni. Ze strony władz padały argumenty uzasadniające konieczność zmian - były one rodzajem odpowiedzi i dla „nas” i dla „was”. Podkreślano, że system jest stabilny, przetrwał „próbę 2020 roku” i wyszedł z tej próby silniejszy, ale akcentowano również, iż współczesna Białoruś powinna odpowiadać na nowe

⁷³Na podstawie projektu zmian oraz rozporządzenia z dn. 20.01.2022 roku (ustanawiającego datę referendum i wprowadzającego pierwsze uzupełnienia i poprawki do projektu): <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=P32200014&p1=1&p5=0>, dostęp: 01.02.22.

⁷⁴<https://www.belta.by/president/view/lukashenko-ne-iskljuchaet-vozmozhnosti-korrektirovki-konstitutsii-belarusi-v-sootvetstvii-s-velenijami-213686-2016/>, dostęp: 01.02.22.

wyzwania, stąd konieczność wprowadzenia zmian w konstytucji. Wyraźnie nawiązywano także do masowych protestów i akcentowano fakt, że władze biorą pod uwagę opinię całego społeczeństwa i liczą się z nią (nawet jeśli jest to zdanie tej części społeczeństwa, która nie popiera rządzących). Sam A. Łukaszenka podkreślał: „chcieliście zmian, to macie zmiany”⁷⁵ i dodawał, że Białoruś wyciągnęła wnioski z sierpnia 2020 r.

O poważnych zamiarach dotyczących referendum konstytucyjnego i wadze tej kwestii dla białoruskich władz świadczyła również intensyfikacja fali represji pod koniec roku 2021⁷⁶. Były to działania logiczne – należy pamiętać, że zaplanowane na luty 2022 r. ogólnorepublikańskie referendum konstytucyjne będzie pierwszą tak dużą kampanią wyborczą na Białorusi po ostatnich wyborach prezydenckich. Stąd zmasowane represje wobec aktywistów i polityków, prześladowanie niezależnych dziennikarzy, pozbawianie licencji niezależne organizacje społeczne. Pacyfikacja pola medialnego i politycznego przed referendum dowodzi, że elita rządząca była bardzo zainteresowana tym, aby kampania przebiegła bez „niepotrzebnych ekscesów” i zgodnie z oczekiwaniami władz.

O tym, że białoruski reżim wyciągnął wnioski z kryzysu w 2020 r., świadczą zmiany proponowane w części dotyczącej ustroju i systemu partyjnego Białorusi. Jedną z najważniejszych jest propozycja wpisania do konstytucji możliwości odebrania obywatelstwa. Należy to rozpatrywać jako mechanizm bezpośredniej represji władzy w stosunku do aktywistów, opozycyjnych polityków i wszystkich oponentów reżimu, którzy działają z zagranicy, więc władze nie mogą ich aresztować w kraju. Ten artykuł konstytucji wydaje się stworzony specjalnie dla najbardziej wyrazistych przedstawicieli niezależnego białoruskiego społeczeństwa, którym udało się opuścić kraj (m.in. S. Cichanouskiej, F. Wiaczorki, P. Łatuszki). Wprowadzenie dla obywateli obowiązku dbania o własne zdrowie (art. 45) jest natomiast bezpośrednią i spóźnioną odpowiedzią na koronakryzys z 2020 roku, który w dużej mierze przyczynił się do aktywizacji politycznej przed ostatnimi wyborami prezydenckimi⁷⁷.

W wymiarze ustrojowym duże zmiany mają objąć białoruski system partyjny i parlamentarny. Według nowelizacji zakaz zagranicznego finansowania partii politycznych i kampanii wyborczych zostanie umocowany prawnie w ustawie zasadniczej. W kontekście zmian konstytucji narracja rządzących często skupiała się także na „potrzebie zdrowej polityzacji” życia publicznego kraju. Analizując projekt zmian, można dostrzec chęć

⁷⁵<https://www.youtube.com/watch?v=-oVUovvO1nA>, dostęp: 01.02.22.

⁷⁶M.in. wieloletnie wyroki więzienia dla oponentów politycznych, prześladowanie niezależnych mediów i dziennikarzy, otwarte zastraszanie sił opozycyjnych w mediach państwowych, itp.; dostęp: 01.02.22.

⁷⁷<https://neweasterneurope.eu/2020/04/20/covid-19-a-crash-test-for-the-belarusian-system/>, dostęp: 01.02.22.

wprowadzenia iluzorycznej i fasadowej wielopartyjności oraz konkurencyjności politycznej, ale na zasadach gry podyktowanych przez elitę władzy. Należy pamiętać, że działalność partyjna (dotyczy to wszystkich partii: opozycyjnych i prorządowych) na Białorusi w rzeczywistości jest aktywnością wirtualną. Nawet białoruski parlament, choć mógł składać się z członków prołukaszenkowskich partii i ugrupowań, jest zbudowany w zdecydowanej większości z deputowanych bezpartyjnych⁷⁸. Budowanie iluzorycznej wielopartyjności ma być więc narzędziem legitymizacji przyszłej białoruskiej legislatury (na potrzeby zewnętrzne) oraz tworzyć potencjalny „wentyl bezpieczeństwa” dla społeczeństwa wewnątrz kraju.

Wcielenie w życie planów odgórnego stymulowania „wielopartyjności” spowoduje poważne zagrożenie na poziomie formalno-prawnym dla białoruskiej kontrelity. Niewykluczone nawet, że po przyjęciu poprawek zostanie ogłoszona konieczność ponownej rejestracji wszystkich białoruskich partii politycznych. A przecież „stara” opozycja demokratyczna, od lat osłabiana oraz marginalizowana, i tak już znajduje się w tragicznej kondycji. Może więc tych zmian nie przetrwać⁷⁹. Z drugiej perspektywy, widoczne są także dążenia białoruskich władz do eliminacji prawdziwej kontrelity nie tylko za pomocą bezpośrednich represji, ale i przez tworzenie nowych „oponentów politycznych” w postaci tzw. „opozycji kieszonkowej”. Świadczyć o tym może np. fakt prężnego działania w ostatnich miesiącach organizacji „Okrągły Stół Sił Demokratycznych”, która w przyszłości może stać się protoplastą nowych quasi - opozycyjnych partii i ugrupowań⁸⁰.

Stary nowy prezydent

W nowej wersji konstytucji określono pięcioletnią kadencję prezydenta i wprowadzono ograniczenie, że „ta sama osoba może być prezydentem nie dłużej niż dwie kadencje” (wcześniej limitu kadencyjności nie było). Jednak to rozwiązanie zacznie obowiązywać dopiero po objęciu urzędu przez nowo wybranego prezydenta. W tak sformułowanych zapisach można dopatrywać się podobnego do rosyjskiego mechanizmu „zerowania” kadencji urzędującej głowy państwa - w ten sposób A. Łukaszenka, w przypadku zwycięstwa w kolejnych wyborach, będzie mógł zostać prezydentem na kolejne dwie kadencje. Sam A. Łukaszenka niejednokrotnie podkreślał, że jednym z celów zmiany

⁷⁸Więcej o składzie parlamentu: <http://house.gov.by/ru/sozyvy-ru/>, dostęp: 07.02.22.

⁷⁹Chodzi o najstarsze partie opozycyjne, takie jak Białoruski Front Ludowy (BNF), Zjednoczona Partia Obywatelska (AGP) i in.

⁸⁰Ta organizacja jest typowym przykładem nowej, dekoracyjnej opozycji, wspierającej politykę państwa. Strona organizacji: <https://ksds.by/>, dostęp: 07.02.22.

pozycji prezydenta jest „ograniczenie jego władzy i odciążenie go”, ale dodawał również, że chodzi o przyszłego prezydenta Białorusi. Należy więc wziąć pod uwagę, że nie myśli on o tranzyście władzy w najbliższym czasie.

Wprowadzono również nowe ograniczenia dotyczące biernego prawa wyborczego – prezydentem może zostać osoba, która ukończyła 40 lat oraz w ciągu dwudziestu lat przed wyborami, nieprzerwalnie i na stałe mieszkała na Białorusi. Bardzo ważnym zapisem, który również można traktować jak odpowiedź na kryzys w 2020 roku, jest niedopuszczenie do kandydowania obywateli, którzy posiadali obywatelstwo innego państwa lub nawet zezwolenie na pobyt w innym państwie (art. 80). Oczywiście uderza to przede wszystkim w nowych białoruskich liderów politycznych, którzy musieli opuścić kraj po sierpniu 2020 roku i znajdują się przede wszystkim w Polsce i na Litwie (ale nie tylko). Faktycznie artykuł ten oznacza brak możliwości kandydowania dla dziesiątek tysięcy Białorusinów, którzy np. studiowali lub pracowali zagranicą i mieli nawet krótkookresowe pozwolenie na pobyt w innym państwie.

Pewnym *novum* jest przewidzenie możliwość odwołania prezydenta z urzędu, ale zrobić to może wyłącznie Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe. Impeachment jest możliwy „w przypadku systematycznego lub rażącego naruszenia Konstytucji, popełnienia zdrady stanu lub innego ciężkiego przestępstwa” (art. 88), ale na podstawie analizy procedury odwołania prezydenta z urzędu, wyraźnie widać, że jej zadaniem jest przede wszystkim ochrona samego A. Łukaszenki. Wśród analityków i konstytucjonalistów równie dużo spekulacji na temat zabezpieczenia jego przyszłości w przypadku wymuszonego tranzytu władzy wywołało brzmienie artykułu, na podstawie którego prezydent po zakończeniu kadencji nie może zostać pociągnięty do żadnej odpowiedzialności (art. 89). Ten artykuł ma więc wprowadzić dożywotni immunitet i nietykalność prezydenta. Natomiast niektórzy konstytucjonalisci zwracają uwagę na fakt, że powyższego artykułu nie należy traktować dosłownie, bo nie został on sformułowany precyzyjnie. W pełnej treści tego artykułu zaznaczono bowiem, że chodzi o odpowiedzialność i podjęte decyzje, które są bezpośrednio związane z pełnieniem urzędu prezydenta i jego konstytucyjnymi obowiązkami. A przecież potencjalny proces sądowy może skupić się na przestępstwach, przekroczeniu uprawnień i nadużyciu władzy, co nie będzie mieściło się w granicach „funkcji i obowiązków urzędu prezydenta”⁸¹. Niewykluczone więc, że dlatego ten artykuł przed samym referendum zostanie

⁸¹Zob. więcej https://news.zerkalo.io/economics/8062.html?utm_source=news.zerkalo.io&utm_medium=news-bottom-block&utm_campaign=relevant_news, dostęp: 07.02.22.

doprecyzowany w taki sposób, żeby bezpośrednio zagwarantować prezydentowi nietykalność i immunitet po zakończeniu kadencji.

Związane z urzędem prezydenta zmiany w konstytucji, w sposób naturalny budziły najwięcej pytań i dyskusji. „Prezydenckich” artykułów nie da się jednak rozpatrywać bez powiązania tych zmian z nowym organem władzy, którym ma zostać Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe.

Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe – dekoracja, dwuwładza czy podstawa przyszłego tranzytu?

Umocowanie w białoruskim systemie politycznym nowego organu, jakim ma być Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe (WZL) można uznać za jeden z najważniejszych (na równi z zapisami o urzędzie prezydenta) lub nawet najważniejszy element zmian białoruskiej ustawy zasadniczej. Na potrzeby umocowania prawnego WZL zaproponowano dodanie do konstytucji nowego, trzeciego rozdziału. Wprowadzenie tego organu zasadniczo zmienia charakter stosunków władczych (de iure) białoruskiego systemu politycznego. WZL ma bardzo dużo uprawnień, ale jego pozycja w systemie politycznym nie jest jednoznaczna.

A. Łukaszenka zaproponował wprowadzenie nowego organu reprezentacyjnego, WZL, które w poprawkach jest określane jako „najwyższym organem reprezentacyjny władzy ludowej” narodu białoruskiego. Planowana liczebność tego gremium to 1200 osób, kadencja ma trwać pięć lat, a pracami Zgromadzenia kierować będzie przewodniczący wraz z prezydium. WZL na wniosek prezydenta może wyrazić zgodę na użycie białoruskiego wojska za granicą, co roku przyjmuje i wysłuchuje sprawozdania premiera, ma prawo wszcząć przeciwko prezydentowi impeachment, oceniać praworządność i ważność wyborów. W tym miejscu należy przywołać inne rozwiązania tego typu, np. „anulowanie kadencji” rosyjskiego prezydenta W. Putina i charakter ostatnich poprawek do konstytucji rosyjskiej, które nadały dodatkowe uprawnienia Radzie Państwa. Wtedy wielu ekspertów postrzegало to jako „kazachstański mechanizm tranzytu”, realizowany w ramach scenariusza zamiany fotela prezydenta na miejsce przewodniczącego Rady Państwa. W podobny sposób wprowadzenie do prawnego i politycznego systemu władzy WZL postrzega wielu białoruskich analityków, zaznaczających, że Zgromadzenie będzie przede wszystkim nowym, sprzyjającym rządzącym, mechanizmem sprawowania kontroli i utrzymywania równowagi systemu. A sam A. Łukaszenka jest naturalnym kandydatem do objęcia funkcji przewodniczącego WZL,

dzięki której będzie mógł nadzorować scenariusz tranzytu władzy i kontrolować swojego potencjalnego następcę.

Natomiast analiza proponowanych poprawek, powołujących WZL na poziomie konstytucyjnym, jak i umocowanie go w białoruskim wymiarze ustrojowym, nie pozwala jednoznacznie ocenić potencjalnej roli i znaczenia tego organu w białoruskim systemie politycznym w najbliższej przyszłości. Po pierwsze, wprowadzenie WZL może stanowić przesłanki do pojawienia się dwu- lub nawet trójwładzy. Nowelizacja konstytucji zakłada, że Prezydium WZL może stać się drugim, alternatywnym ośrodkiem podejmowania decyzji politycznych. I choć formalnie Zgromadzenie ma w przyszłości ograniczać i kontrolować władzę prezydencką, przez swoje szerokie kompetencje może stać się (nie w hipotetycznej, ale już w najbliższej przyszłości) „bombą z opóźnionym zapłonem” dla A. Łukaszenki⁸². Analizując kompetencje WZL można również zauważyć, że powstanie trójwymiarowa konstrukcja legislatywy, w której do funkcjonujących izb białoruskiego parlamentu (Zgromadzenia Narodowego składającego się z dwóch izb – Rady Republiki oraz Izby Reprezentantów) dojdzie trzecia – właśnie Wszechbiałoruskie Zgromadzenie Ludowe.

Po drugie, należy pamiętać o szczególnym wyczuleniu najbliższego otoczenia i samego A. Łukaszenki na potencjalne alternatywne ośrodki władzy. I chodzi nie tylko o konsekwencje wydarzeń z 2020 roku, ale o zasadniczy charakter ewolucji białoruskiego reżimu w ciągu ostatnich 20 - 25 lat. Jak już wspomniano wcześniej, białoruski parlament jest faktycznie bezpartyjny. Dodatkowo, w obawie przed rzeczywistą autonomizacją innych aktorów politycznych, na Białorusi nigdy nie powstała partia władzy, choć wielu analityków uważało, że może się w nią przekształcić proprezydencka organizacja społeczna „Biała Ruś”. Jednak mimo że „Biała Ruś” pozostaje największą białoruską prorządową organizacją społeczną, nigdy się nie przekształciła nawet w załączek partii politycznej⁸³.

Po trzecie, formalnie WZL nie tworzy prawa, nie uchwała ustaw, nie wpływa bezpośrednio na nominacje w rządzie, więc nie jest w pełnym wymiarze równoważne prezydentowi czy parlamentowi. Wyraźnie więc widać, że plan zakłada wprowadzenie

⁸²<https://www.dw.com/ru/mina-zamedlennogo-dejstvija-cto-znachit-proekt-konstitucii-dlja-lukashenko/a-60273475>, dostęp: 07.02.22.

⁸³Według stanu na dzień 01.01.2021 formalnymi członkami organizacji było ponad 188 tysięcy obywateli: <https://belayarus.by/about/istoriya/>, dostęp: 07.02.22.

takiego mechanizmu kontroli, który w przypadku szczególnych, niekorzystnych dla władzy okoliczności, będzie dla niej najbezpieczniejszy⁸⁴.

Ideologia państwowa na poważnie?

Oprócz dwóch najbardziej dyskutowanych wymiarów zmian, czyli spraw *stricte* politycznych (prezydent, WZL), na szczególną uwagę zasługuje ideologiczno - światopoglądowy wymiar zmian w konstytucji. Główne modyfikacje, w tym ważne dla samej struktury społeczeństwa białoruskiego, zostały przedstawione w pkt. 4. tabeli na początku artykułu. Bardzo symptomatyczne jest to, że kwestie ideologiczne, polityka historyczna, oficjalna wizja tożsamości narodowej i państwowej oraz patriotyzmu pojawiają się w wielu fragmentach proponowanych zmian.

W noweli znajdują się liczne odniesienia do kwestii niepodległości i suwerenności państwa białoruskiego. To swoista odpowiedź elity władzy na wydarzenia 2020 roku – po rozpoczęciu kryzysu zarówno sam A. Łukaszenka, jak i urzędnicy wyższego szczebla (co znalazło swój wyraz w propagandzie) nieustannie odnosili się do masowych protestów w kontekście próby zmiany ustroju w interesie obcych państw, utraty suwerenności inspirowanej z zewnątrz, etc. Pamiętajmy, że próba wprowadzenia oficjalnej ideologii państwowej została podjęta jeszcze w 2003 roku⁸⁵. Jednak zaproponowana wówczas koncepcja ideologii państwowej była tak sprzecznym, niedopracowanym politycznie i światopoglądowo nielogicznym konceptem, że nie uwierzyły w niego ani społeczeństwo, ani elita rządząca. Teraz mogą pojawić się inne przesłanki, żeby kwestie rozpowszechniania oficjalnej ideologii traktować zupełnie inaczej. Szczególnie, że zaznaczono, że w projekcie podkreśla się rolę oficjalnej ideologii państwowej dla tworzenia demokracji białoruskiej (art. 4).

Już w preambule widzimy wprowadzenie nowego wymiaru ideologiczno - światopoglądowego. Zaznaczono w niej, że naród białoruski „w poszanowaniu swojego niezbywalnego prawa (...) do zachowania tożsamości narodowej i suwerenności” oraz „bazując na (...) tradycjach kulturowych i duchowych”, co w kontekście warunków wewnątrz krajowych i sytuacji geopolitycznej wyraźnie wskazuje, że takie kwestie, jak suwerenność i patriotyzm będą przez rządzących traktowane priorytetowo. Na potwierdzenie

⁸⁴Zob. więcej: <https://news.zerkalo.io/economics/7795.html?tg>, dostęp: 07.02.22.

⁸⁵Zob. np.: https://www.nlb.by/content/news/book-exhibitions-nlb/ideologiya-belorusskogo-gosudarstva-sut-prednaznachenie-vozmozhnosti_18258/, dostęp: 07.02.22.

tego przemawia również art. 54, według którego patriotyzm staje się obowiązkiem wszystkich obywateli Białorusi.

Ważnym elementem zmian w wymiarze ideologicznym jest również to, że Białoruś inaczej będzie traktować politykę pamięci oraz prowadzić politykę historyczną (której wcześniej faktycznie nie miała). W nowej konstytucji wyraźnie zaznaczono, co ma być punktem odniesienia dla państwowej polityki historycznej oraz – jak można zakładać – do nowej wykładni oficjalnej wizji tożsamości państwowej i narodowej⁸⁶. Jest to pielęgnacja pamięci o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej oraz mitu bohaterskiego czynu białoruskiego narodu podczas tej wojny. „Mit wojny” był co prawda przez cały czas obecny w propagandzie i narracji politycznej elity władzy, ale teraz został umocowany na poziomie konstytucyjnym, co stanowi nową jakość dla reżimu białoruskiego. Wymownym potwierdzeniem tego jest przyjęta w 2021 r. ustawa, która wprowadza odpowiedzialność karną za „negowanie ludobójstwa białoruskiego narodu w okresie wojny”, co faktycznie stwarza warunki do prawnej możliwości stosowania represji wobec niezależnych historyków i badaczy, którzy będą głosili inne niż oficjalna historiografia poglądy, dotyczące białoruskiej historii w XX wieku^{87,88}.

Bardzo ważnym elementem zmian konstytucyjnych jest również zapowiedź, jak będzie kształtowana polityka historyczna Białorusi. Ma to być opcja umiarkowanie prorosyjska i proradziecka, ale jednocześnie bardzo antyzachodnia (prawie jednoznacznie antypolska i antylitewska, co można rozpatrywać jako „zemstę” na Polsce i Litwie za wsparcie białoruskiego społeczeństwa demokratycznego i jego liderów politycznych). Nowy kierunek polityki historycznej można już było zauważyć w działaniach władz białoruskich przez cały ostatni rok. I tak np. konflikt wokół niezależnego Związku Polaków należy rozpatrywać w kategoriach politycznych, a nie narodowościowych⁸⁹. Podobnie potwierdzeniem wyraźnie antypolskiego kursu było wprowadzenie 17 września nowego święta państwowego – Dnia Jedności Narodowej. Symptomatyczna stała się również jedna z

⁸⁶<https://neweasterneurope.eu/2018/06/25/imperfectmemory/>, dostęp: 07.02.22.

⁸⁷<https://president.gov.by/ru/events/aleksandr-lukashenko-podpisal-zakon-o-genocide-beloruskiego-naroda>, dostęp: 07.02.22.

⁸⁸Zob. więcej: M. Rust, *Białoruska tożsamość państwowa jako proces niedokończony*, „Społeczeństwo i Polityka. Pismo edukacyjne” nr 4/2015, ss.122-139, dostęp: 07.02.22.

⁸⁹<https://novayapolsha.pl/article/polskaya-operaciya-lukashenko/>, dostęp: 07.02.22.

ostatnich publicznych wypowiedzi A. Łukaszenki, który zaproponował okres Rzeczypospolitej Obojga Narodów uznać za czas okupacji Białorusi⁹⁰.

Innym interesującym elementem nowej konstytucji jest zdefiniowanie małżeństwa jako związku kobiety i mężczyzny (art.32). W przypadku białoruskim ujęcie kwestii obyczajowych i życia prywatnego na poziomie ustawy zasadniczej może świadczyć o widocznym konserwatywnym i populistycznym zwrocie w oficjalnej narracji. A obowiązek demonstracji patriotyzmu, jak również wychowywania dzieci w duchu szacunku dla norm prawnych, tradycji historycznych i narodowych może świadczyć, że białoruska elita rządząca będzie próbowała w inny niż dotychczas sposób pracować z młodzieżą na poziomie ogólnopaństwowym⁹¹. O wadze proponowanych zmian świadczy również fakt, że 2022 rok został oficjalnie uznany na Białorusi za „rok pamięci historycznej”.

Ukłony w stronę Kremla

W momencie pojawienia się pierwszych wzmianek o możliwości zmian konstytucji, a działa się to jeszcze w trakcie masowych protestów (w od sierpnia do września 2020 r.), wielu białoruskich analityków i polityków uważało, że to Moskwa jest głównym inicjatorem nowelizacji. Wskazywało także, że to warunek Moskwy, bez którego A. Łukaszenka nie uzyskałby milczącego poparcia Rosji w najostrzejszej fazie protestów. Niektórzy politycy zaznaczali, że podłożem dla przyszłego referendum była osobista decyzja W. Putina, której celem było uspokojenie sytuacji wewnątrz kraju bez bezpośredniej interwencji Rosji, a w perspektywie – pozbycie się coraz bardziej „uciążliwego i toksycznego Łukaszenki” oraz zamiana jego na innego, bardziej przewidywalnego, prokremlowskiego polityka⁹². W opublikowanym projekcie poprawek łatwo znaleźć bardzo dużo zmian, które można potraktować nie tylko jako ukłony, lecz także jako ustępstwa w kierunku Rosji.

Przedstawione wyżej zmiany „liberalizujące” życie partyjne można traktować jako próbę ustanowienia w przyszłości jednej lub kilku prorosyjskich partii politycznych (ze wszystkimi konsekwencjami dla przyszłego „partyjnego” parlament oraz WZL). Analizując inne zmiany ustrojowe, można odnieść wrażenie, że swoim charakterem w dużej mierze przypominają one poprawki, wprowadzone do rosyjskiej konstytucji w 2020 r. Niektóre ze zmian wydają się wręcz skopiowane z rosyjskiej nowelizacji, dotyczy to m.in. zakazu

⁹⁰<https://belsat.eu/ru/news/06-01-2022-god-alternativnoj-istoricheskoy-pamyati-nachalsya-lukashenko-rech-pospolitaya-okkupatsiya-belarusi-polyakami/>, dostęp: 07.02.22.

⁹¹Np. za pomocą państwowej ogólnokrajowej organizacji młodzieży BRSM.

⁹²<https://www.bbc.com/russian/news-59803171>, dostęp: 07.02.22.

kandydowania na prezydenta obywatelom posiadającym prawo pobytu lub obywatelstwo innego państwa, proradzieckiej wizji polityki historycznej, etc. Widać również inspirację rosyjskim projektem, np. powołanie nowego organu w systemie politycznym (WZL na Białorusi, Rada Państwa w Rosji), czy mechanizm „zerowania” kadencji prezydenta wraz z wejściem w życie nowej konstytucji.

Oprócz stosunkowo oczywistych kwestii, jak np. tego, że językami urzędowymi na Białorusi są białoruski i rosyjski, pojawiło się wiele innych artykułów, które mogą świadczyć o potencjalnym wzmocnieniu rosyjskich wpływów. Bardzo ważną zmianą jest to, że w projekcie nowej konstytucji nie było wzmianki o tym, iż Białoruś jest państwem neutralnym oraz zmierza do bycia krajem bez atomu (są one w obecnie obowiązującej wersji konstytucji). I choć Białoruś nigdy faktycznie nie była państwem neutralnym pod względem militarnym i wojskowym, usunięcie tego artykułu może sugerować dalsze zbliżenie wojskowe z Moskwą⁹³. Należy pamiętać, że w ostatnich miesiącach białoruskie władze i tak zdążyły zademonstrować, że kraj nie jest neutralny oraz unaocznily jaki jest główny kierunek regionalnej współpracy wojskowej. Chodzi przede wszystkim o „misję pokojową” w Kazachstanie w styczniu br., zrealizowaną w ramach Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (ODKB), w której udział wzięli białoruscy wojskowi. W tym kontekście należy też przywołać wypowiedzi A. Łukaszenki, że w razie zagrożenia ze strony NATO i Zachodu, Białoruś nie wyklucza możliwości rozmieszczenia na swoim terytorium rosyjskiej broni jądrowej⁹⁴. W świetle rozpoczętej przez Rosję wojny z Ukrainą pod koniec lutego i postawy białoruskiego kierownictwa, ww. oczekiwania tylko się potwierdzają.

Biorąc pod uwagę znaczenie zmian konstytucji dla dalszego uzależnienia Białorusi od Rosji, właśnie kierunek współpracy wojskowej i militarnej jest jednym z najbardziej znaczących, pogłębienie uzależnienia następuje dwutorowo: po pierwsze, w efekcie intensyfikującej się od 2021 r. integracji w ramach państwa związkowego Białorusi i Rosji (formalnie zostały uzgodnione już wszystkie tzw. mapy integracyjne⁹⁵), a po drugie – na podstawie członkostwa i formalnych zobowiązań Białorusi w ramach ODKB. Lekcja z kryzysu w roku 2020 przynosi działania w ramach „alternatywnego NATO”, które często są przedstawiane jako próba obrony przez inspirowanymi przez Zachód kolorowymi

⁹³Więcej: https://newbelarus.vision/is_neutrality-possible-for-belarus/, dostęp: 07.02.22.

⁹⁴<https://www.belta.by/president/view/lukashenko-ne-iskljuchaet-razmeschenija-v-belarusi-rossijskogo-jadernogo-oruzhija-472331-2021/>, dostęp: 07.02.22.

⁹⁵Stan na 28.01.22.

rewolucjami w państwach postradzieckich⁹⁶. O militarnym i gospodarczym uzależnieniu pisaliśmy niejednokrotnie na łamach naszych dotychczasowych Raportów, a rozwój tej współpracy, m.in. zapowiedziane pozaplanowe, wspólne ćwiczenia wojskowe w lutym 2022 r. oraz udostępnienie terytorium Białorusi dla inwazji rosyjskich wojsk na Ukrainę, wskazują na dalsze pogłębienie strategicznego uzależniania^{97,98}.

O prorosyjskiej przychylności zaproponowanego projektu zmian konstytucji świadczą nie tylko twarde kwestie polityczne i militarne, ale i samo brzmienie wielu znowelizowanych artykułów, dotyczących wyboru geopolitycznego, orientacji światopoglądowej, tożsamościowej i historycznej. Przykładem może być wyraźnie wyczuwalny zwrot konserwatywno - populistyczny, do którego może doprowadzić wejście w życie poprawek. Dotyczy to nie tylko kwestii pamięci historycznej i wyraźnie proradzieckiej polityki historycznej, mitologizującej Wielką Wojnę Ojczyźnianą (co coraz bardziej upodabnia Białoruś do Rosji), ale także innych wymiarów życia społecznego. Wyrazem tego może być właśnie wprowadzenie definicji małżeństwa, co może doprowadzić do wzmocnienia nacisków na niezależne organizacje antydyskryminacyjne lub coraz częściej pojawiające się w oficjalnej narracji odniesienia do tradycyjnych i chrześcijańskich wartości. Pod tym względem należy traktować takie działania jako zbieżną z rosyjską linią retorykę białoruskiej elity rządzącej; jako przeciwwagę dla cywilizacyjnego wyboru „zgniłego Zachodu”, ontologiczną białorusko - rosyjską wspólnotę wartości, będącą alternatywą dla wartości zachodnich, „narzucanych” innym państwom obszaru postradzieckiego.

Podsumowanie: komu opłaci się referendum w cieniu wojny?

Analiza wydarzeń z ostatnich miesięcy oraz zapoznanie się z projektem zmian konstytucji, zmuszały do postawienia uzasadnionego pytania: komu najbardziej zależało na tych zmianach i czy referendum się odbędzie? Próbując odpowiedzieć na te pytania, należy pamiętać, w jaki sposób i w jakich warunkach wspomniane zmiany są obecnie przedstawiane na Białorusi. Na uwagę zasługuje ogromny propagandowy rozmach kampanii informacyjnej, Reżim przedstawia zmiany jako coś koniecznego, tłumacząc, że państwo, chcąc dostosować się do warunków geopolitycznych, więc musi się zmieniać. Równolegle trwa „dokręcanie

⁹⁶<https://e-cis.info/news/566/97548/>, dostęp: 07.02.22.

⁹⁷Zob. wszystkie Raporty Grupy Analitycznej: <https://studium.uw.edu.pl/cztery-raporty-grupy-analitycznej-bialorus-w-regionie-do-pobrania/>, dostęp: 07.02.22.

⁹⁸Białorusko - rosyjskie ćwiczenia wojskowe „Związkowe zdecydowanie” są zaplanowane na połowę lutego: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13499437>, dostęp: 07.02.22.

śruby”, co ma dokumentować siłę państwa, manifestować jego suwerenności, ale być też odpowiedzią dla tej części społeczeństwa, która żądała zmian w 2020 r.

Na przeprowadzeniu referendum bardzo zależało obecnej elicie władzy i osobiście A. Łukaszence. Dowodzą tego trzy rodzaje aktywności w przestrzeni politycznej:

- Po pierwsze: szeroki rozmach propagandowy kampanii referendalnej, prowadzonej w stosunkowo krótkim czasie⁹⁹. Opublikowanie projektu zmian zaledwie dwa miesiące przed samym referendumentem pozwala sądzić, że do tej pierwszej po 2020 r. ogólnopaństwowej kampanii wyborczej władze podchodzą z pełną powagą.
- Po drugie: konserwatywny charakter konsolidacji reżimu, który można było zaobserwować na Białorusi w ciągu ostatnich miesięcy, mający na celu przede wszystkim wzmocnienie siłowego skrzydła elity białoruskiej i objęcie przez nią ważnych urzędów państwowych. Należy to rozpatrywać zarówno jako próbę stabilizacji systemu, jak i pośrednie przygotowanie się do referendum. Trzeba również pamiętać, że np. wzmocnienie „siłowników” w aparacie wymiaru sprawiedliwości nie było bezpodstawne, bowiem ten resort odpowiada m.in. za funkcjonowanie partii politycznych i nadzoruje przygotowanie oraz przeprowadzanie wyborów.
- Po trzecie: wzmożona fala represji w ostatnich miesiącach (w tym ogromne wyroki dla oponentów reżimu), mogą być rozpatrywane jako totalna pacyfikacja politycznego i medialnego pola przed referendumentem. A to oznaczało, że władzom bardzo zależało, by kampania referendalna odbyła się według ich scenariusza. Potwierdzał to i sam A. Łukaszenka, który w ostatnich tygodniach niejednokrotnie podkreślał, że priorytetem jest „zachowanie Białorusi i jej państwowości jako takiej”, tym samym uzasadniając represję i potrzeby zmian.

W obecnych warunkach, szczególnie mając na uwadze styczniowe wydarzenia w Kazachstanie i agresję na Ukrainę w lutym, nie należy rozpatrywać referendum jako przygotowania do wprowadzenia mechanizmu przekazania władzy. Natomiast analizując zmiany pod kątem tranzytu władzy, kampanię referendalną można traktować jako wstępne sondowanie przyszłych i jedynie potencjalnych mechanizmów tranzytu (np. przez wprowadzenie WZL, etc.). W obecnej sytuacji wydaje się niemożliwe, by A. Łukaszenka myślał o rzeczywistym tranzyście władzy w najbliższej przyszłości. Uwzględniając

⁹⁹Zarówno białoruska propaganda, jak i sam. A. Łukaszenka, aktywnie „zachęcały” Białorusinów do wzięcia udziału w referendumentem i głosowania za poprawkami Zob. orędzie A. Łukaszenki z 28.01.2022: <https://president.gov.by/ru/events/aleksandr-lukashenko-28-yanvary-a-obratitsya-s-ezhagodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-nacionalnomu-sobraniyu>, dostęp: 07.02.22.

wydarzenia kazachstańskie i ukraińskie, wprowadzenie rzeczywistych autonomicznych organów jak Zgromadzenie Ludowe oraz rosnące możliwości wpływu Rosji, oznaczałyby dla niego prawdziwe zagrożenie. Logikę zmian urzędu prezydenta należy rozpatrywać więc dwójako: jako przeniesienie centrum podejmowania decyzji oraz rozdział formalnych kompetencji jednej osoby. Tym samym może to być próbą „odciążenia” urzędu prezydenta oraz – w mniemaniu rządzących – „anulowania” i definitywnego zamknięcia kwestii wydarzeń 2020 r., ale jednocześnie działaniem w celu „wyzerowania” kadencji oraz zachowania pełni władzy. Można również postrzegać te próby jako rozpraszanie indywidualnej odpowiedzialności i wprowadzenie w jej miejsce odpowiedzialności zbiorowej. Jeśli WZL zostanie wprowadzone do systemu prawnego zgodnie z brzmieniem nowelizacji, ewentualne przyszłe niepowodzenia formalnie przestaną być osobistą odpowiedzialnością tylko i wyłącznie A. Łukaszenki i jego najbliższego otoczenia. Nie jest to więc kwestia tranzytu władzy, a raczej zapewnienie dwóch kolejnych „legalnych” kadencji, podczas których taki tranzyt będzie można przygotować.

Podsumowując, kwestia referendum była bardzo istotna zarówno dla elity rządzącej, jak i dla kontrelity. Siły demokratyczne znalazły się w ciężkim położeniu – z jednej strony próbowały promować swoją strategię referendalną jedynie z zagranicy, a w tym czasie na Białorusi scenariusz zbudowania „kieszonkowej” opozycji staje się coraz bardziej realny. Retoryka referendalna jest kierowana zarówno do odbiorców wewnętrznych (potrzeba zmian, większa partycypacja polityczna społeczeństwa), jak i pośrednio do społeczności międzynarodowej (wyciągamy wnioski, przeprowadzamy zmiany i reformy).

Samo referendum można było rozpatrywać również jako potencjalną możliwość resetu z Zachodem, z którym stosunki nie były tak złe i napięte od lat. Nowa konstytucja może być postrzegana przez rządzących jako pretekst do próby „normalizacji” stosunków z Zachodem. I choć retoryka władz jest zupełnie inna, takiego scenariusza jeszcze na początku lutego nie można było wykluczyć. Jak i tego, że przy okazji referendum może zostać ogłoszona częściowa amnestia polityczna, za czym przemawiały dwa czynniki. Po pierwsze, zwlekanie z ogłoszeniem terminu referendum oraz upublicznieniem projektu poprawek, licząc na to, że w krajach zachodnich pojawią się inne problemy (okres zimowy – kryzys gazowy, kwestia Nord Stream 2) a białoruska agenda przestanie być tak widoczna w ich polityce wewnętrznej tych państw. Po drugie, sama wysokość wyroków więzienia, które w grudniu wydano na oponentów reżimu może być kolejną kartą przetargową w przypadku resetu: można byłoby je obniżyć i wykorzystać ewentualne amnestie jako narzędzia polityczne. Natomiast masowe

zatrzymania w dniu referendum oraz napięta sytuacja po rosyjskiej inwazji wskazują, że pole do rokowań z Zachodem dla białoruskiej elity rządzącej zwęża się w katastrofalnym tempie.

Należy jednak pamiętać, że A. Łukaszenka mógł zmienić swoją decyzję i w obawie przed mechanizmem niekontrolowanego tranzytu oraz po rozpoczęciu czystek Nazarbijewowskiego aparatu władzy, jak i ćwiczeń wojskowych, zrezygnować z przeprowadzenia referendum. Możliwy był również scenariusz, w którym referendum zostanie przeprowadzone, ale formalnie nie zostanie uznane za ważne (np. ze względu na niewystarczającą frekwencję lub inne powody). W tym scenariuszu propaganda mogłaby również spróbować zbierać polityczne punkty, wskazując, że obywatele mieli wybór i mogli doprowadzić do zmian, ale większość była za pozostawieniem konstytucji w obecnym kształcie. Referendum jednak się odbyło, zostało uznane przez CKW za ważne z niemal sakralną dla władzy liczbą 83% głosów „za” poprawkami.

Nowej białoruskiej konstytucji nie należy rozpatrywać jako przesłanki do natychmiastowego rozpoczęcia operacji tranzytu władzy. Będzie to przede wszystkim proces wprowadzania rozproszonej odpowiedzialności politycznej przez odciążenie prezydenta, formalny mechanizm „zerowania” poprzednich kadencji A. Łukaszenki oraz próbę zakończenia dyskusji wokół problemu wyborów 2020 r. w białoruskiej elicie władzy. Bardzo istotnym czynnikiem w obecnej sytuacji geopolitycznej pozostaje to, w jakim tempie i zakresie wszystkie nowowprowadzone elementy będą implementowane do białoruskiego systemu politycznego.

Białoruskie elity kulturalne i naukowe wobec represji państwa

Kultura jako odzwierciedlenie wartości narodu, jego historii i nadziei na przyszłość oraz nauka, której celem jest stworzenie tej przyszłości, były postrzegane przez białoruskie władze w ciągu ostatnich 25 lat jako pozostające na usługach reżimu. Każdy wyraz sprzeciwu, płynący ze strony tych środowisk był postrzegany jako potencjalnie zagrażający bezpieczeństwu ich członków. Pomimo tego w 2020 r. wielu działaczy kultury i pracowników naukowych wzięło udział w protestach przeciwko sfałszowanym wyborom, demonstracjach i marszach. Publicznie sprzeciwiało się przemocy, upubliczniało apele do służb i przedstawicieli władz, podpisywało listy otwarte, popierające zatrzymanych kolegów. W konsekwencji wielu z nich było prześladowanych, a następnie zwolnionych i zmuszonych do opuszczenia kraju. Tych ludzi z wielu względów nadal można uznawać za głos i sumienie białoruskich protestów.

Jeszcze przed wyborami prezydenckimi w 2020 r. przedstawiciele środowiska kultury sprzeciwili się skonfiskowaniu kolekcji dzieł sztuki zgromadzonych przez „Belgazprombank”. Kolekcja powstała dzięki działalności Wiktara Babaryki, kandydata na prezydenta aresztowanego w czasie kampanii wyborczej¹⁰⁰. Obraz Chaima Sutine`a¹⁰¹ zatytułowany „Ewa”, należący do tej kolekcji z powyższej kolekcji stał się symbolem zagarniętych przez władze dóbr kultury¹⁰². Natomiast w lipcu 2020 r. Nikita Monicz – jeden z najlepszych przewodników w Narodowym Muzeum Sztuki – zrezygnował z pracy dla tej instytucji, po tym jak odmówił usunięcia własnego postu, zamieszczonego w sieci społecznościowej. W poście tym wypowiedział się przeciwko polityce A. Łukaszenki.

Zaraz po wyborach 9 sierpnia 2020 r. wielu pracowników instytucji kultury sprzeciwilo się stosowaniu przez organy państwowe przemocy wobec protestujących. Nagrywali oni filmiki z apelami, uczestniczyli w akcjach na ulicach miast. Na przykład aktorzy Narodowego Teatru Akademickiego im. Janki Kupały wystąpili przeciwko

¹⁰⁰ А. Гавина, «Оставьте Еву!» Открытое письмо белорусских деятелей культуры, <https://culture.pl/ru/article/ostavte-evu-otkrytoe-pismo-belorusskikh-deyateley-kultury>, (dostęp: 05.01.2022).

¹⁰¹ Przedstawiciel szkoły paryskiej, pochodzący z Białorusi.

¹⁰² «Это варварство»: Уволенный из музея за стих про Лукашенко Никита Монич прокомментировал ситуацию, The Village Беларусь 11 липня 2020, <https://www.the-village.me/village/culture/culture-news/283269-monich-stay>, (dostęp: 05.01.2022).

zachowaniu milicji. Wówczas też dyrektor tego teatru, Paweł Łatuszka (były minister kultury, dyplomata) poparł swoich pracowników, za co został zwolniony przez ministra kultury ze swojego stanowiska. W geście solidarności odeszła wtedy duża część trupy teatru, wielu z artystów zostało następnie zmuszonych do opuszczenia kraju¹⁰³. Taki los spotkał też P. Łatuszkę, który został członkiem Prezydium Rady Koordynacyjnej i aktualnie jest ścigany przez władze białoruskie za swoją działalność polityczną na rzecz demokratycznej Białorusi (przeciwko niemu na Białorusi wszczęto kilka postępowań karnych)^{104,105}.

W tym samym czasie, 12 sierpnia 2020 r., kilkudziesięciu pracowników białoruskiej Filharmonii Państwowej otwarcie wypowiedziało się przeciwko przemocy państwowej. W akcie protestu wykonali oni na Alei Niepodległości duchowy hymn Białorusi – utwór „Mahutny Boža”¹⁰⁶. Wielu innych znanych muzyków również potępiało to, co działo się po wyborach, m.in. znany zespół muzyczny „N.R.M.”, zespół „Naviband”, śpiewak Lawon Wolski, śpiewaczka operowa Marharyta Lewczuk i wielu innych (niektóre z tych osób zmuszone były opuścić Białoruś).

Pisarka, laureatka Nagrody Nobla w dziedzinie literatury Swiatłana Aleksiejewicz, obecnie mieszkająca w Niemczech, została członkinią Prezydium Rady Koordynacyjnej i jednoznacznie wypowiedziała się przeciwko polityce przemocy A. Łukaszenki. Autorka ta w sierpniu 2020 r. została przesłuchana przez Białoruski Komitet Śledczy jako świadek, wezwany w ramach dochodzenia w postępowaniu karnym w sprawie „publicznych wezwań do przejęcia władzy państwowej lub podjęcia działań mających na celu zaszkodzenie bezpieczeństwu narodowemu Białorusi”¹⁰⁷. Następnie we wrześniu 2020 r. opuściła Białoruś i oświadczyła, że wróci do kraju dopiero, kiedy A. Łukaszenka zrezygnuje z władzy¹⁰⁸.

¹⁰³ А. Гавина. Павел Латушко: Белорусское государство сказало людям культуры: вы нам не нужны [интервью], <https://culture.pl/ru/article/pavel-latushko-belorusskoe-gosudarstvo-skazalo-lyudyam-kultury-vynam-ne-nuzhny-intervyu>, (dostęp: 06.01.2022).

¹⁰⁴ Координационный Совет был создан в августе 2020 г по инициативе Светланы Тихановской оздается по инициативе Светланы Тихановской с целью организации процесса преодоления политического кризиса и обеспечения согласия в обществе, zob. <https://rada.vision/>, (dostęp: 05.01.2022).

¹⁰⁵ Генпрокуратура Беларуси возбудила уголовное дело в отношении Павла Латушко, <https://www.belta.by/incident/view/genprokuratura-belarusi-vozbudila-ugolovnoe-delo-v-otnoshenii-pavla-latushko-474599-2021/>, (dostęp: 07.01.2022); СК: в отношении Тихановской и Латушко возбуждено еще одно уголовное дело, <https://www.belta.by/incident/view/sk-protiv-tihanovskoj-i-latushko-vozbuzhdeno-esche-odno-ugolovnoe-delo-464186-2021/>, (dostęp: 05.01.2022).

¹⁰⁶ Т. Вайнман. Дубинотпись и вышиванки: люди искусства против репрессий в Беларуси, <https://www.dw.com/ru/dubinopis-i-vyshivanki-ljudi-iskusstva-protiv-repressij-v-belarusi/a-54565024>, (dostęp: 06.01.2022).

¹⁰⁷ «Нет речи ни о каком перевороте» Светлану Алексиевич допросили по делу о протестах в Беларуси., <https://www.bbc.com/russian/news-53922067>, (dostęp: 04.01.2022).

¹⁰⁸ О. Панфилович. Оппозиционерка и нобелевский лауреат Алексиевич отказалась возвращаться в Беларусь, <https://babel.ua/ru/news/55006-oppozicionerka-i-nobelevskaya-laureat-aleksievich-otkazalas>

W ramach represji dochodziło też do zwolnień pracowników, presja władz dotykała również przedstawicieli innych instytucji kultury, takich jak: Grodzieński Obwodowy Teatr Dramatyczny¹⁰⁹, Narodowy Akademicki Teatr Wielki Opery i Baletu Białorusi, Mohylewski Teatr Dramatyczny¹¹⁰. Z listem otwartym potępiającym przemoc i przymusowe zwolnienia, a także z żądaniem unieważnienia wyborów, powstrzymania represji i uwolnienia więźniów politycznych, przywrócenia zwolnionych pracowników sfery kultury wystąpiło ponad 1590 osób¹¹¹. Wśród nich byli znani białoruscy aktorzy, muzycy, reżyserzy, artyści, pisarze, nauczyciele.

Mimo że z powodu represji, w drugiej połowie 2020 r. publiczne protesty praktycznie dobiegły końca, zwolnienia pracowników sfery kultury i nauki w dalszym ciągu miały miejsce, a w drugiej połowie 2021 r. nawet je zintensyfikowano. Na przykład zwolnienia jednej trzeciej trupy aktorskiej Grodzieńskiego Regionalnego Teatru Dramatycznego (w październiku 2020 r.) związane były z ogłoszeniem przez nią zamiaru udziału w ogólnobiałoruskim strajku¹¹². Wielu aktorów zostało również zwolnionych z Grodzieńskiego Teatru Lalek, niektórzy z nich wyjechali na Litwę i do Rosji¹¹³.

Pracownicy instytucji kultury twierdzą również, że kierownictwo zachęcało ich, w zamian za utrzymanie stanowisk, do zgłaszania niełojalności innych pracowników. Formalnie pracownicy są zwalniani za porozumieniem stron, ale faktycznie kierownictwo nie pozostawia pracownikom wyboru. Podpisywane dokumenty są wystawiane w różnych terminach, tak aby nie wyglądało to na masowe zwolnienia¹¹⁴.

vozvrashchatsya-v-belarus; *Алексиевич назвала условие возвращения в Белоруссию*, <https://ria.ru/20201120/aleksievich-1585588280.html>, (dostęp: 05.01.2022).

¹⁰⁹В Гродненском драмтеатре после увольнения актрисы отменили спектакль. К театру приехал Караник и ОМОН, <https://nashaniva.com/?c=ar&i=259516&lang=ru>, (dostęp: 03.01.2022).

¹¹⁰Как в Беларуси работники культуры попали в опалу, <https://www.dw.com/ru/rabotniki-kultury-w-belarusi-popali-w-opalu/a-56298950>, (dostęp: 05.01.2022).

¹¹¹Адкрыты лист дзеячаў культуры і мастацтва Рэспублікі Беларусь, <https://docs.google.com/document/d/1QHqDh1IuK4dwaxkitCx4c-umGfMpfbt3PucAKGdEipA/>, (dostęp: 06.01.2022).

¹¹²И. Гришук, *Треть актерской труппы уволили в драмтеатре Гродно: узнали, за что*. Sputnik Беларусь, <https://sputnik.by/20201030/Dvukh-rezhisserov-i-aktris-uvolili-v-dramteatre-Grodno-uznali-zachto-1046024569.html>, (dostęp: 07.01.2022), В. Венский *«Прошу прощения у всех»: из Гродненского драмтеатра уволен Василий Минич и еще 5 актеров — что нам рассказал артист сразу после увольнения*, <https://vgr.by/2020/10/30/proshu-proshheniya-u-vseh-iz-grodnenskogo-dramteatra-uvolen-vasiliy-minich-i-eshhe-5-akterov-chto-nam-rasskazal-artist-srazu-posle-uvolneniya/>, (dostęp: 05.01.2022).

¹¹³«Новогодние утренники под вопросом». В Гродно продолжают увольнять актеров, <https://ru.hrodna.life/2021/11/19/zvalnjac-aktorau/>, (dostęp: 04.01.2022).

¹¹⁴Массовые увольнения в учреждениях культуры затронули всю Беларусь, <https://charter97.org/ru/news/2021/11/29/445843/> (dostęp: 05.01.2022).

W czwartym kwartale 2021 r. tendencja do zwolnień pracowników utrzymywała się. Większość z tych przypadków nie jest jednak nagłośniona z wyjątkiem tych, które stają się powszechnie znane i symboliczne. Na przykład w listopadzie 2021 r. zwolniono A. Harzujewa, dyrektora artystycznego Republikańskiego Teatru Białoruskiej Dramaturgii w Mińsku¹¹⁵. W Narodowym Akademickim Teatrze Dramatycznym im. J. Kolasa w Witebsku, po premierze spektaklu „Til” dyrektor A. Starzy, a także przynajmniej trzech aktorów grających w spektaklu na podstawie scenariusza radzieckiego dramaturga G. Gorina, zostało zwolnionych¹¹⁶. Powodem zwolnienia była fraza wygłoszona podczas przedstawienia, która brzmiała: „Niech żyje Flandrija!”.

Zwolnienia to oczywiście nie wszystko, co czekało na pracowników sfery kultury. Według Białoruskiego PEN - Centrum, w okresie styczeń – wrzesień 2021 r. odnotowano 1032 przypadki naruszenia praw pracowników instytucji kultury. Liczba ta jest wyższa, niż liczba przypadków naruszeń tego typu w całym 2020 r. (593), co wskazuje na wzrost intensywności represji i presji w tym obszarze. Według stanu na 30 września 2021 r. spośród 715 więźniów politycznych 60 osób to działacze kultury, w tym poeci, pisarze, muzycy, aktorzy, artyści, nauczyciele, reżyserzy, tancerze, literaturoznawcy, bibliotekarze, menedżerowie kultury. Większość z nich została pociągnięta do odpowiedzialności karnej: 12 osób skazano na karę pozbawienia wolności na okres od 3,5 do 14 lat; 16 osób na okres od 1 roku do 11 lat; 14 osób na karę ograniczenia wolności. Wśród skazanych są takie znane dla ruchu demokratycznego postacie jak Paweł Sewiaryniec, Wiktar Babaryka, Maksim Znak¹¹⁷, Maria Kalesnikawa. Odnotowano również 60 doniesień o przetrzymywaniu więźniów w warunkach, które można zakwalifikować jako okrutne i poniżające godności człowieka.

Ponadto okres ten charakteryzuje się bezprecedensową presją na organizacje pozarządowe aktywne w obszarze kultury, w tym ich masową likwidacją. Według stanu na dzień 30 września 2021 r. zlikwidowano co najmniej 77 takich organizacji pozarządowych. Niedługo później zlikwidowano także Towarzystwo Języka Białoruskiego im. F. Skaryny - jedną z najstarszych organizacji społecznych na Białorusi, której celem było odrodzenie języka białoruskiego¹¹⁸. Oprócz tego funkcjonuje praktyka sporządzania tzw. „czarnych list”

¹¹⁵Е. Алдашева, *Уволен худрук Республіканскага тэатра беларускай драматургіі*, <http://oteatre.info/uvolen-hudruk-rtbd/>, (dostęp: 06.01.2022), (dostęp: 05.01.2022); *Из витебского театра, где запретили спектакль, увольняют директора. Его судьбу может разделить часть актеров*, <https://news.zerkalo.io/cellar/6263.html?c>, (dostęp: 05.01.2022).

¹¹⁷ Adwokat, autor piosenek, wykładowca na uniwersytecie.

¹¹⁸ «Таварыства беларускай мовы» ліквідавана Вярховным судом, <https://reform.by/275328-tavarystva-belaruskaj-movy-likvidirovano-verhovnym-sudom>, (dostęp: 02.01.2022).

przedstawicieli zawodów, którym faktycznie zamknięto możliwość prowadzenia działalności na Białorusi¹¹⁹.

Jeśli chodzi o inne formy prześladowań, według Białoruskiego PEN - Centrum w okresie od stycznia do września 2021 r. odnotowano: zatrzymania pracowników sfery kultury (200 przypadków), przeszukania (94 przypadki), postępowania karne (69 przypadków), konfiskatę mienia (75 przypadków), zwolnienia z pracy (64), emigrację przymusową (62 przypadki), a także wezwania na przesłuchania, stosowanie cenzury, deportacje i in.¹²⁰.

Tylko w ciągu ostatnich 2 tygodni 2021 r. (od 14 do 31 grudnia) wydano wyroki na działaczy kultury, autorów i wykonawców w 8. sprawach karnych (kary od 1,5 do 20 lat więzienia). Sprawy te oczywiście były motywowane politycznie. W tym czasie wszczęto również 3 nowe sprawy kryminalne, trwały masowe zwolnienia oraz prześladowania za wykorzystywanie symboliki narodowej¹²¹. Od 15 stycznia do 15 lutego 2022 r. wszczęto postępowanie w 6 nowych sprawach kryminalnych, a minister kultury Białorusi Anatolij Markiewicz powiedział, że w sferze kultury prowadzone są czystki z powodów politycznych, co doprowadziło do zwolnienia ponad 300 osób (notatka z jego oświadczeniem, która pojawiła się w gazecie administracji prezydenta „Białoruś Dzisiaj”, została prawie natychmiast usunięta, ale tekst został zachowany w pamięci podręcznej wyszukiwarek)¹²².

Mimo represji, emigranci związani z białoruską kulturą nadal działają na rzecz demokratycznych przemian. Wielu z nich koncertuje i organizuje wystawy, bierze udział w festiwalach filmowych, w Europie i na całym świecie przekazuje informacje o tym, co się dzieje na Białorusi. Na przykład w 2021 r. odbyła się premiera filmu białoruskiego reżysera Aliaksieja Palujana pt. „Kuraż” - pierwszego białoruskiego filmu, który trafił na Międzynarodowy Festiwal Filmowy w Berlinie. Dokument pokazuje protesty na Białorusi,

¹¹⁹Беларускі ПЭН-Цэнтр, *Маніторынг парушэнняў правоў чалавека ў дачыненні да дзеячаў культуры студзень-верасень 2021*, <https://penbelarus.org/2021/10/18/bel-ru-manitoryng-parushennyau-kulturnyh-pravou-i-pravou-chalaveka-u-dachynenni-da-dzeyachau-kultury-studzen-verasen-2021.html>, (dostęp: 02.01.2022).

¹²⁰Ibid.

¹²¹*Хроніка парушэнняў правоў чалавекаў сферы культуры (14-31 снежня 2021 г.)*, <https://penbelarus.org/2022/01/10/hronika-parushennyau-pravou-chalaveka-u-sfery-kultury.html>, (dostęp: 11.01.2022).

¹²²*Міністр культуры прызнаўся, што уволіў за політыку больш 300 чалавек*, <https://reform.by/292312-politicheskim-motivam-iz-organizacij-kultury-uvolili-300-chelovek-markevich6> (dostęp: 11.01.2022).

wykorzystano w nim wiele nagrań nakręconych w pierwszych dniach protestów po wyborach w 2020 r.¹²³.

Zorganizowano także Fundację Solidarności Kulturalnej, która następnie, w związku z rozszerzeniem zakresu swojej działalności zmieniła nazwę na Białoruską Radę Kultury¹²⁴. Na początku zadaniem fundacji była pomoc przedstawicielom sfery kultury, ale potem prowadzono działania na rzecz przygotowania reform. Rada wspiera około 50 różnych projektów kulturalnych, w tym „Bajki z Maliawanyczam” (Казкі з Маляванычам)¹²⁵, „Czerwoną Zieleń (Красная зелень)”¹²⁶, spektakle z udziałem białoruskich aktorów zmuszonych do opuszczenia Białorusi po sierpniu 2020 r., wystawy poświęcone tematyce protestów, projekt fotograficzny „ART IS FREEDOM”, projekt „gavarun.by” („Bajki po białorusku), a także wiele innych¹²⁷. Ponadto Rada zorganizowała kilka kampanii na rzecz represjonowanych białoruskich muzyków i artystów, a także Tydzień Kultury Białoruskiej, który rozpoczął się 7 lipca 2021 r. i odbył się pod hasłem „Kultura silniejsza niż dyktatura”¹²⁸.

Przy Radzie Koordynacyjnej, z którą współpracuje Białoruska Rada Kultury, zorganizowano grupę roboczą ds. wsparcia języka i kultury białoruskiej. Celem tej grupy jest wsparcie w egzekwowaniu praw obywateli białoruskojęzycznych, przeciwdziałanie próbom dyskredytowania białoruskiej symboliki historycznej lub podziału społeczeństwa w tych kwestiach, a także odrodzenie języka białoruskiego i pomoc w przypadkach dyskryminacji ze względu na język białoruski¹²⁹. 2 lutego 2021 r. Rada Koordynacyjna przyjęła „Rezolucję w sprawie sytuacji w sferze kultury Białorusi”, formułując w niej swoją wizję głównych problemów, które dotknęły kulturę białoruską (prawnych, ekonomicznych, organizacyjnych,

¹²³Е. Сенников. *Бессилие бесстрашия: «Смелость» Алексея Полуяна — рассказ о страхе без конца*, <https://kinoart.ru/reviews/bessilie-besstrashiya-smelost-alekseya-poluyana-rasskaz-o-straxe-bez-kontsa>, (dostęp: 03.01.2022).

¹²⁴<https://byculture.org/>, (dostęp: 02.01.2022).

¹²⁵Projekt aktora Aliaksandra Zdanowicza, wieloletniego prezentera audycji dziecięcej „Kalysanka”. A. Zdanowicz został skazany na 9 dni aresztu administracyjnego za obronę kobiety przed funkcjonariuszem OMON, który zaatakował ją w trakcie pokojowego protestu. Natomiast „Kazki z Maliawanyczem” to białoruskie i zagraniczne bajki, przedstawione przez aktora w języku białoruskim i zilustrowane przez artystkę Olę Jakubouską. zob. np. https://www.youtube.com/watch?v=4C6ZsoaOcU&ab_channel=%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B, (dostęp: 07.01.2022).

¹²⁶Satyryczny projekt białoruskiej śpiewaczki operowej Marharyty Liauczuk, przeciwko której na Białorusi wszczęto postępowanie karne, oraz blogera Pawła Pajaka. Zob. np. https://www.youtube.com/watch?v=PHwC3hz0J8o&ab_channel=MargaritaLevchuk.Soprano, (dostęp: 04.01.2022); Т. Неведомская. *Как оперная дива стала голосом белорусского протеста*, <https://www.dw.com/ru/kak-opernaja-diva-stala-golosom-belorusskogo-protesta/a-55371154> (dostęp: 06.01.2022)

¹²⁷*Праекты*, Беларуская Рада Культуры, <https://byculture.org/projects>, (dostęp: 05.01.2022).

¹²⁸<https://byculture.org/week>, (dostęp: 05.01.2022).

¹²⁹<https://rada.vision/rabochie-gruppy>, (dostęp: 06.01.2022).

itd.) oraz przedstawiając propozycje ich rozwiązania (w tym promowanie sponsoringu, zwiększenie swobody działalności gospodarczej w kulturze, itp.)¹³⁰. W ramach wsparcia Rady Koordynacyjnej ponad 70 ekspertów w dziedzinie języka białoruskiego, w tym działacze białoruskiej kultury (np. S. Aleksiejewicz, L. Wolski, U. Arlou, U. Niaklayeu) podpisało list otwarty w sprawie poparcia języka i kultury białoruskiej. W liście podkreślono, że język białoruski i kultura białoruska znajdują się w niezwykle trudnej sytuacji, która jest wynikiem polityki państwa, prowadzonej przez ostatnich 26 lat, ale jednocześnie Białoruś ma ogromny potencjał do odrodzenia swojego języka, w tym wystarczającą liczbę wykwalifikowanych specjalistów. Podkreślono też, że państwo może naprawić katastrofalny stan kultury białoruskiej, przestrzegając pewnych zasad w przestrzeni informacyjnej, edukacyjnej i kulturowej¹³¹.

Po wydarzeniach z sierpnia 2020 r. również wielu pracowników naukowych sprzeciwiło się sfałszowanym wyborom i stosowaniu przemocy wobec pokojowych protestujących, a także krytykowało działania A. Łukaszenki. Biorąc pod uwagę fakt, że naukowcy w większości nie są osobami medialnymi, nie mamy wielu informacji na temat represji wobec nich. Pewnym jest jednak, że ta część białoruskiej elity również była prześladowana. Wykładowcy wielu uczelni nagrywali apele, w których wzywali władze do powstrzymania stosowania przemocy (w tym brutalnych zatrzymań studentów) i do przeprowadzenia uczciwych wyborów. Byli to m.in. wykładowcy Wydziału Filologicznego Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego¹³², Mińskiego Państwowego Uniwersytetu Lingwistycznego¹³³, Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Informatyki i Radioelektroniki¹³⁴, Białoruskiego Narodowego Uniwersytetu Technicznego¹³⁵, Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Medycznego¹³⁶ i wielu innych. Pracownicy Narodowej Akademii Nauk (Białorusi) NAN zainicjowali podpisanie otwartego apelu przedstawicieli środowiska naukowego Republiki Białorusi, domagając się uwolnienia wszystkich bezprawnie skazanych i zaprzestania stosowania przemocy¹³⁷. Mimo że apel

¹³⁰ *Резолюция Координационного Совета о положении в сфере культуры Беларуси 2 февраля 2021 г.*, <https://rada.vision/rezoljuciya-o-polozhenii-v-sfere-kultury>, (dostęp: 05.01.2022).

¹³¹ *Беларускія культурныя дзеячы падпісалі адкрыты ліст на падтрымку беларускай мовы і культуры*, <https://novychas.online/kultura/belaruskija-kulturnyja-dzejaczy-padpisali-adkryty>, (dostęp: 04.01.2022).

¹³² https://www.youtube.com/watch?v=9hOhjC-N5vY&ab_channel=NatalliaLameka, (dostęp: 05.01.2022).

¹³³ https://www.youtube.com/watch?v=tj65OQYq1FQ&ab_channel=OnlinerBelarus, (dostęp: 04.01.2022).

¹³⁴ https://www.youtube.com/watch?v=gpLEc9drPTs&ab_channel=%D0%A7%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%B8, (dostęp: 05.01.2022).

¹³⁵ https://www.youtube.com/watch?v=EZRQAqEELvQ&ab_channel=ZERKALO, (dostęp: 05.01.2022).

¹³⁶ https://www.youtube.com/watch?v=6exVntsVKRY&ab_channel=DrMinsk, (dostęp: 06.01.2022).

¹³⁷ *Обращение представителей научной общественности Республики Беларусь*, <https://scienceby2020.github.io/>, (dostęp: 06.01.2022).

podpisało prawie 3000 osób, reakcja kierownictwa NAN Białorusi na apele własnych pracowników, a także na podpisane po fali sierpniowej przemocy apele naukowców z innych krajów (m.in. naukowców z Federacji Rosyjskiej¹³⁸) była dość przewidywalna. Oskarżano młodych pracowników NAN o prowokacje, o stosowanie działań opartych na metodach „kolorowych rewolucji”. W odpowiedzi aktywność protestujących kwalifikowano jako działania „grupy niszczycieli działających z zagranicy” a równolegle wydawano oświadczenia, że „grupa rosyjskich naukowców, zamiast uczyć Białoruś, powinna zająć się rozwiązywaniem swoich problemów”, których jest dość sporo¹³⁹.

W październiku 2020 r. grupa naukowców z różnych uniwersytetów i instytucji naukowych wystosowała również apel potępiający przemoc wobec pokojowo protestujących, a także podkreślający opłakany stan nauki białoruskiej¹⁴⁰. Naukowcy we wszystkich tego typu apelach podkreślają, że obecna sytuacja prowokuje pytania nie tylko o ustrój polityczny i gospodarczy, ale przede wszystkim o honor i humanizm, kwestie dobra i zła, podstawowe prawa i wolności ważne dla społeczeństwa i jednostki. Również w drugiej połowie 2020 r. ponad 800 naukowców i pracowników sektora nauki z Białorusi i z innych państw, podpisało list otwarty przeciwko represjom. W konsekwencji ośmiu pracownikom Instytutu Historii Narodowej NAN Białorusi nie przedłużono umów o pracę (kontraktów), co oficjalnie uzasadniano reorganizacją i zakończeniem projektów badawczych¹⁴¹. W rzeczywistości przyczyną tych działań był ich udział w protestach, używanie przez nich symboliki narodowej, itp. W odpowiedzi na działania władz, w listopadzie 2020 r., 15 naukowców z Instytutu Genetyki i Cytologii opuściło Państwową Federację Związków Zawodowych i utworzyło podstawową komórkę organizacyjną Wolnego Związku Zawodowego Białorusi (Niezależnego Związku Zawodowego).

Zwolnienia i represje wobec naukowców trwały przez cały rok 2021. Zwalniano ich z uniwersytetów za rzekome absencje, które miały miejsce podczas aresztów administracyjnych nakładanych za udział w protestach (przykład doktora nauk historycznych Wiktara Jakubau z Połockiego Uniwersytetu Państwowego. Niektórzy naukowcy zostali zmuszeni do

¹³⁸ *Заявление о Беларуси*, Междисциплинарный научный сервер <http://scientific.ru/zayavlenie-o-belarusi/>, (dostęp: 04.01.2022).

¹³⁹ *За вашу и нашу свободу*, <https://trv-science.ru/2020/09/za-vashu-i-nashu-svobodu/>, (dostęp: 04.01.2022).

¹⁴⁰ https://www.youtube.com/watch?v=dJJaXiC4kDI&ab_channel=ZERKALO, (dostęp: 04.01.2022).

¹⁴¹ Т. Неведомская, *Лукашенко мстит? За что в Беларуси увольняют историков*, <https://www.dw.com/ru/lukashenko-mstit-za-chto-v-belarusi-uvolnjajut-istorikov/a-55681299>, (dostęp: 05.01.2022).

opuszczenia kraju¹⁴². Dane zebrane na koniec 2021 r. mówią, że tylko na Białoruskim Uniwersytecie Państwowym około 150 wykładowców i naukowców zostało zwolnionych z powodów politycznych¹⁴³. Represjonowani naukowcy, wykładowcy i studenci stworzyli nawet platformę, na której gromadzone są historie zwolnionych pracowników i wyrzuconych z uczelni studentów¹⁴⁴. Ponadto, przeciwko niektórym naukowcom wszczęto postępowania karne. Aresztowany pod zarzutem organizowania zamieszek został znany filozof - metodolog Vladimir Mackiewicz, dawny polityczny oponent A. Łukaszenki. W lutym 2022 będąc w areszcie śledczym, W. Mackiewicz ogłosił strajk głodowy, ponieważ nie przeprowadzono wobec niego żadnych działań śledczych, jego prawa są stale naruszane¹⁴⁵. Zatrzymano Alexandra Fieduta, białoruskiego politologa i literaturoznawcę, działacza opozycyjnego, wieloletniego przeciwnika A. Łukaszenki, oskarżonego o zorganizowanie spisku mającego na celu obalenie obecnej władzy. Jednocześnie, w odniesieniu do A. Fieduty, białoruscy propagandyści zastosowali swoją ulubioną technikę: upubliczniono nagranie jego rzekomego przyznania się do winy.

Dla zwolnionych naukowców prawie niemożliwa jest kontynuacja badań naukowych i kariera naukowa na Białorusi. Z różnych powodów również emigracja nie jest wyjściem dla wszystkich represjonowanych, jednak należy zauważyć, że w sąsiednich państwach istnieją programy wsparcia białoruskich naukowców. Od 2006 r. (po wyborach prezydenckich na Białorusi) największym w Europie programem stypendialnych dla młodych Białorusinów, niemogących studiować na Białorusi z powodu swoich poglądów politycznych, stał się program stypendialny im. Konstantego Kalinowskiego. W latach 2006 - 2020 w ramach tego programu przyjęto 1762 stypendystów, którzy podjęli naukę na 79 uczelniach w całej Polsce. Od 2016 r. został uruchomiony także drugi program obejmujący staże naukowe dla młodych badaczy. Natomiast w związku z sytuacją na Białorusi po wyborach prezydenckich 2020 r. dyrektor programu im. K. Kalinowskiego zdecydował o uruchomieniu programu trzeciego – „Solidarni z Białorusią – pomoc dla białoruskich studentów i naukowców”¹⁴⁶. Jego uczestnikami mogą być wyłącznie obywatele białoruscy, którzy po 9 sierpnia 2020 r. z

¹⁴²How Lukashenko repressed Belarusian scientists who advocated new elections, <https://news.house/42353>, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁴³Г. Неведомская, *Репрессии в вузах ведут к деградации академической сферы*, <https://www.dw.com/ru/repressii-v-vuzah-vedut-k-degradacii-akademicheskoy-sfery-v-belarusi/a-60226744>, (dostęp: 05.01.2022).

¹⁴⁴<https://hu-repressions.honest-people.by/en>, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁴⁵А. Козенко. *Белорусский ученый В. Мацкевич голодает в СИЗО. Никто не может понять, в чем его обвиняют*, <https://www.bbc.com/russian/features-60323449> (dostęp: 28/02/2022).

¹⁴⁶Program im. Konstantego Kalinowskiego. Studium Europy Wschodniej, <https://studium.uw.edu.pl/program-im-kalinowskiego>, (dostęp: 07.01.2022).

przyczyn politycznych zostali zatrzymani, aresztowani, pobici, torturowani, zostali zwolnieni z pracy, poddani presji ekonomicznej lub psychicznej, uniemożliwiającej dalsze kontynuowanie nauki lub pracy na Białorusi¹⁴⁷. Natomiast Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej ogłosiła nabór do programu „Solidarni z Białorusią – Solidarni z naukowcami”. Ten program oferuje nie tylko pomoc materialną, ale również możliwość kontynuacji badań i pracy naukowej¹⁴⁸. Do początku 2021 r. zakwalifikowano do niego łącznie 724 osoby a już w 2022 roku w ramach tego programu Instytut Sławistyki PAN będzie gościł pięcioro badaczy i badaczek z Białorusi¹⁴⁹. W projekcie uczestniczą także inne uczelnie, np. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, który przyjmie białoruskiego naukowca na Wydziale Literaturoznawstwa¹⁵⁰.

Represjonowanych naukowców przyjmuje również European Humanities University – białoruski uniwersytet w Wilnie. W odpowiedzi na represje wobec uczestników pokojowych protestów i akcji solidarnościowych na Białorusi EHU uruchomił fundusz kryzysowy, wspierający białoruskich studentów i nauczycieli. Nauczyciele i naukowcy z uniwersytetów oraz instytucji badawczych Białorusi, którzy stoją w obliczu presji politycznej ze strony władz, mogą indywidualnie kontaktować się z uniwersytetem, w celu uzgodnienia możliwości wspólnych badań w ramach realizacji stażu naukowego¹⁵¹.

Pisząc o prześladowaniach z powodów politycznych, warto również zwrócić uwagę na przedstawicieli społeczności sportowej, którzy są dumą białoruskiego społeczeństwa. Biorąc pod uwagę, że sport przez długi czas był przedmiotem szczególnego patronatu A. Łukaszenki, który wielokrotnie podkreślał, że sukcesy białoruskich sportowców są również jego zasługą (jest wśród nich ogromna liczba mistrzów i medalistów zawodów na poziomie światowym i europejskim), sprzeciw tego środowiska jest szczególnie źle postrzegany przez władze. Po wyborach 2154 sportowców podpisało list otwarty przedstawicieli branży sportowej z wezwaniem, aby uznać wybory z 9 sierpnia 2020 r. za nieważne i przeprowadzić nowe

¹⁴⁷Program KK III Solidarni z Białorusią. Studium Europy Wschodniej, <https://studium.uw.edu.pl/program-kk-iii/>, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁴⁸„Solidarni z Białorusią – Solidarni z naukowcami” - nabór wniosków otwarty!, <https://nawa.gov.pl/nawa/aktualnosci/solidarni-z-bialorusia-solidarni-z-naukowcami-nabor-wnioskow-otwarty/>, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁴⁹Instytut Sławistyki PAN koordynatorem badań naukowych w ramach programu „Solidarni z Białorusią – Solidarni z naukowcami” NAWA, <https://ispan.waw.pl/default/instytut-slawistyki-pan-koordynatorem-badan-naukowych-w-ramach-programu-solidarni-z-bialorusia-solidarni-z-naukowcami-nawa/>, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁵⁰UKW dla wolnej nauki na Białorusi - wsparcie represjonowanych naukowców, https://www.ukw.edu.pl/strona/dzial_nauki_ukw/aktualnosci/65619/ukw-dla-wolnej-nauki-na-bialorusi---wsparcie-represjonowanych-naukowcow, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁵¹Шведский институт выделит 100 000 евро для Чрезвычайного фонда ЕГУ по поддержке студентов из Беларуси, <https://ru.ehu.lt/novosti/emergency-fund-si/>, (dostęp: 07.01.2022).

wybory zgodnie z standardami międzynarodowymi, uwolnić wszystkich zatrzymanych podczas pokojowych demonstracji, uwolnić i zrehabilitować wszystkich więźniów politycznych, zidentyfikować i ukarać winnych bicia i brutalnego znęcania się nad obywatelami zatrzymanymi podczas pokojowych protestów, itp. W liście wyraźnie zaznaczono, że „w przypadku pojawienia się informacji o próbach nacisku, groźbach zwolnienia lub naruszeniach praw członków organizacji sportowych, którzy podpisali się pod tym listem, wszyscy sportowcy będą działać solidarnie, łącznie z możliwością ewentualnej odmowy występu w reprezentacji narodowej kraju lub odmowy brania udziału w międzynarodowych i krajowych wydarzeniach sportowych. Ponadto przykłady takich działań zostaną niezwłocznie przesłane do MKOl, międzynarodowych federacji i komitetów sportowych¹⁵².

Oprócz tego, wielu białoruskich sportowców uczestniczyło w pokojowych demonstracjach i z tego powodu zostało aresztowanych i/lub straciło pracę. Białoruś opuścili: Alena Leuczanka – finalistka NBA - 2010, najlepsza środkowa Mistrzostw Świata 2010, brązowa medalistka Mistrzostw Europy - 2007; Aleksandra Romanowskaja – mistrzyni świata w freestyle' u - 2019; Aleksandra Gerasimienia - dwukrotna srebrna medalistka Igrzysk Olimpijskich – 2012, brązowa medalistka olimpijska - 2016, mistrzyni świata i Europy; Andrej Krauchanka – srebrny medalista Igrzysk Olimpijskich – 2018, mistrz Europy, srebrny medalista dwóch Mistrzostw Świata i wielu innych, znanych sportowców¹⁵³.

Grupa sportowców założyła Białoruską Fundację Solidarności Sportowej (przewodniczącą Fundacji jest A. Gerasimienia), do zadań której należy wsparcie sportowców represjonowanych za udział w pokojowych protestach, wykluczonych z reprezentacji, wycofanych z zawodów, zwolnionych lub pozbawionych stypendiów za wyrażanie swojego stanowiska politycznego¹⁵⁴. Oprócz tego, Fundacja z powodzeniem przyczyniła się do zastąpienia przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski A. Łukaszenki na stanowisku szefa Narodowego Komitetu Olimpijskiego (który faktycznie przekazał stanowisko swojemu synu – Wiktarowi) i odwołania wielu międzynarodowych wydarzeń sportowych na Białorusi. A. Łukaszence i członkom Komitetu Wykonawczego Narodowego Komitetu Olimpijskiego Białorusi za naruszenie Karty Olimpijskiej tymczasowo (bez określenia terminu) zabroniono

¹⁵² *Открытое письмо представителей спортивной отрасли Республики Беларусь*, <https://sos-by.team/>, (dostęp: 07.01.2022).

¹⁵³ *Более 2000 спортсменов и работников отрасли подписались под открытым письмом с требованиями к власти*, <https://www.pressball.by/pbonline/other/87900>, (dostęp: 06.01.2022).

¹⁵⁴ *Belarusian Sport Solidarity Foundation*, <https://bssf.team/en/>, (dostęp: 08.01.2022).

udziału we wszystkich wydarzeniach MKO i Igrzyskach Olimpijskich¹⁵⁵. 2 kwietnia 2021 r. Komitet Śledczy Białorusi ogłosił wszczęcie postępowania karnego wobec A. Gerasimeni i jej kolegi Aleksandra Opejkina (dyrektora Funduszu Solidarności Sportowej), którzy zostali oskarżeni o „podżeganie do działań mających na celu zaszkodzenie bezpieczeństwu narodowemu Białorusi”. Za to przestępstwo przewidziana jest kara pozbawienia wolności do lat siedmiu¹⁵⁶.

Prześladowania sportowców trwają do dziś. Najbardziej głośna sprawa z 2021 r. to historia Krystsiny Tsimanouskiej, która ujawniła problemy w systemie kierownictwa sportowego na Białorusi. Kiedy ta lekkoatletka podczas Igrzysk Olimpijskich w Tokio odmówiła występu na dystansie, na którym nigdy wcześniej nie biegała i w sieci społecznościowej powiedziała o zachowaniu kierownictwa wobec niej, zaczęto ją zmuszać do powrotu na Białoruś. Tylko szybka reakcja sportsmenki oraz wsparcie diaspory białoruskiej pomogło jej uniknąć powrotu na Białoruś, dostać wizę humanitarną i udać się do Polski. Po tym incydencie białoruskim sportowcom zakazano wyjazdów za granicę, nawet w celu wzięcia udziału w wydarzeniach sportowych¹⁵⁷. Natomiast rok 2022 zaczął się od sprawy białoruskich narciarek: Swiatłany Andryjuk i Darii Dalidowicz, które zostały pozbawione przez Białoruski Związek Narciarski możliwości uczestniczenia w mistrzostwach zorganizowanych przez Międzynarodową Federację Narciarską (FIS). Za postawę obywatelską i poparcie opozycji pozbawiono je indywidualnych kodów identyfikacyjnych w FIS (w protestach w 2020 r. uczestniczył również trener Siarhej Dalidowicz, ojciec Darii i znany narciarz. Aktualnie narciarki rozważają więc zmianę tak zwanego obywatelstwa sportowego, żeby dalej móc brać udział w wydarzeniach sportowych i rozwijać karierę zawodową¹⁵⁸.

Białoruskie działacze kultury i nauki także od dnia 24 lutego 2022 r. wyrażają kategoryczny protest przeciwko agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, a także przeciwko udziałowi białoruskich sił zbrojnych w tej agresji. S. Aleksijewicz powiedziała, że to „Czerwony człowiek podniósł głowę i dał nam bój. Mam nadzieję, że ostatni”, a udział

¹⁵⁵ Лукашенко передал управление Олимпийским комитетом Беларуси старшему сыну, <https://www.bbc.com/russian/features-56201022>, (dostęp: 09.01.2022).

¹⁵⁶ Как спортсменов в Беларуси подвергают показательным репрессиям за солидарность с протестующими. Рассказывает Amnesty International, <https://eurasia.amnesty.org/2021/08/02/kak-sportsmenov-v-belarusi-podvergayut-pokazatelnyim-repressiyam-za-solidarnost-s-protestuyushhimi-rasskazyvaet-amnesty-international/>, (dostęp: 08.01.2022).

¹⁵⁷ Тимановская сообщила о запрете белорусским спортсменам выезжать за рубеж, <https://sportrbc.ru/news/611d0d5e9a7947241e8ad46e>, (dostęp: 14.01.2022).

¹⁵⁸ Белорусские лыжницы заявили о запрете выступать из-за поддержки оппозиции, <https://sportrbc.ru/news/61dd614f9a7947a54c16c124>, (dostęp: 12.01.2022).

Białorusi w tej agresji jest zdradą, ponieważ Ukraińcy nie oczekiwali tego od sąsiadów, a o tym trzeba pomyśleć Łukaszence. Nikt na Białorusi nigdy nie chciał wojny z Ukrainą¹⁵⁹.

Przedstawiciele białoruskiej inteligencji, kultury i sztuki podpisali także list otwarty, potępiający wojnę Rosji przeciwko Ukrainie jako akt agresji wobec niepodległego państwa, i potrzebują od Rosji natychmiast zatrzymać wojnę i wycofać wojska z terytorium Białorusi¹⁶⁰. Śpiewaczka operowa M. Lewczuk zwróciła się do swoich rosyjskich kolegów zwróciła się do swoich rosyjskich kolegów, aby przestali milczeć i wypowiedzieli się przeciwko agresywnym działaniom Kremla¹⁶¹. Po ulicznych akcjach 27 lutego 2022 przeciwko wojnie na Ukrainie, odbywających się na Białorusi w bardzo ciężkich warunkach, zatrzymano około 800 osób, zatrzymania odbyły się i 28 lutego 2022 r. Białoruski publicysta Vital Cygankou powiedział, że to bohaterowie, którzy uratowali godność Białorusinów¹⁶² (w akcjach brali udział tysiące Białorusinów, którzy skandowali „Nie wojnie!” około Generalnego Sztabu Białorusi i na ulicach Mińska i innych miast).

Wnioski

Przedstawiciele białoruskich elit kulturalnych i naukowych, jako symbole walki o wolności i społecznego sprzeciwu, stali się obiektem celowych represji ze strony władz. Działacze kultury, poprzez swoją kreatywność oraz dzięki sile wizerunku artystycznego, są w stanie wpływać na ludzi, zwłaszcza na młode pokolenie i przekazywać im idee i wartości, które nie są akceptowalne dla obecnej władzy. Naukowcy i wykładowcy, będąc dystrybutorami wiedzy i pełniąc funkcję edukacyjną i wychowawczą, wykazali również, że są gotowi bronić wolności. Białoruscy działacze kultury i nauki po wydarzeniach z sierpnia 2020 r. udowodnili, że mogą i będą bronić prawdy, godności i wartości, jakim jest ludzkie życie. Zrobią to nawet kosztem swojej kariery, a czasem zdrowia i wolności osobistej.

W 2021 r. represje nasiliły się wobec działaczy kultury i naukowców. Przybrały one formy:

- zwolnień,
- zastraszania,
- nagłych rewizji,

¹⁵⁹ <https://budzma.org/news/chyrvony-chalavek.html> (dostęp: 28.02.2022).

¹⁶⁰ *Спыніць вайну! Зварот беларускай інтэлігенцыі*, <https://budzma.org/news/zvarot-spynits-vaynu.html> (dostęp: 27.02.2022).

¹⁶¹ <https://budzma.org/news/lyachuk-zvyanulasya-da-kaleg-.html?fbclid=IwAR3w0H-cHeDTI3XqInPkJsaWjtRbILkoWrCMsveVord7-3CHWsPLzplXuXo> (dostęp: 28.02.2022).

¹⁶² <https://budzma.org/news/geroi-yakiya-vyratavali-gonar-belarusi.html> (dostęp: 28.02.2022).

- konfiskaty sprzętu elektronicznego,
- prześladowania administracyjnego i karnego,
- zastraszania i znęcania się w miejscach pozbawienia wolności,
- aresztów śledczych,
- sporządzania „czarnych list”,
- tworzeniu warunków, w których przedstawiciele sfery kultury faktycznie nie mogą wykonywać swojej działalności,
- cenzury,
- wykluczenia z programów szkolnych dzieł pisarzy występujących przeciwko władzy.

Liczby są przerażające: tylko na jednej uczelni – Białoruskim Uniwersytecie Państwowym ponad 150 naukowców straciło pracę z powodów politycznych (w całym kraju liczba ta jest znacznie wyższa). Wśród około 1000 więźniów politycznych ponad 60 osób to działacze kultury. Zlikwidowano 80 organizacji pozarządowych aktywnych w sferze kultury. Władze prawie całkowicie ograniczyły wolności słowa, wolności twórczej działalności, wolność akademicką. Zrobiono wszystko, aby zatrzymać odrodzenie języka białoruskiego i powrót do symboli historycznych. Nawet sportowcy – duma Białorusi, a także duma samego A. Łukaszenki - wystąpili przeciwko sytuacji państwie. W odwecie wielu z nich doświadczyło przemocy, zostało zmuszonych do wyjazdu i zmiany obywatelstwa sportowego.

Niestety, polityka A. Łukaszenki doprowadziła do tego, że z terytorium Białorusi Ukraina została zaatakowana przez Rosję. Działacze kultury i nauki są przeciwko tej wojnie nawet w sytuacji stosowania wobec nich represji.

Niewątpliwie w przyszłości reformy w sferze kultury i nauki Białorusi będą konieczne. Należy już dzisiaj, biorąc pod uwagę gorzkie doświadczenia ostatnich dziesięcioleci, przygotować podstawę do odrodzenia białoruskiej kultury i nauki, tak aby zbudować prawdziwe społeczeństwo obywatelskie i państwo demokratyczne. Ostatnie dwa lata pokazały, że gotowi są do tego także Białorusini i Białorusinki, którzy mają nie tylko doświadczenie, ale i niezbędne cechy moralne.

Ewolucja reżimu A. Łukaszenki 2020-2022: (neo)totalitaryzm

Jeszcze do wyborów 2020 r. reżim polityczny na Białorusi miał specyficzne cechy, które różniły go od innych autokracji, również tych z przestrzeni postradzieckiej. Rządy A. Łukaszenki porównywano do totalitaryzmu, faszyzmu czy sułtanizmu¹⁶³.

W swojej książce definiowałem ten reżim jako neoautorytarny: „Neoautorytarny reżim na Białorusi jest więc formą reżimu politycznego ukształtowanego w wyniku procesów historycznych i politycznych, charakteryzującą się specyficznym sposobem prowadzenia i realizacji polityki, opartą na mieszanych formach kontroli i sterowania społeczeństwem również za pośrednictwem instytucji i mechanizmów demokratycznych. Ponadto legitymizację i stabilność tego reżimu zapewnia nie tylko stosowanie metod administracyjno-represyjnych, rozszerzonej kontroli i manipulacji wyborami, ale również wystarczająco szerokie poparcie ze strony społeczeństwa, będące wynikiem prowadzonej polityki społecznej i gospodarczej”¹⁶⁴.

Tabela 1. Reżim białoruski (do 2020 roku) na tle niedemokratycznych reżimów politycznych

Cechy strukturalne i mechanizmy funkcjonowania reżimu politycznego	Reżim totalitarny	Reżim autorytarny	Reżim sułtanistyczny	Reżim białoruski do roku 2020
Ideologia	Dobrze opracowana, ma charakter wszechogarniający	Ideologia nieopracowana, ale istnieje określona przestrzeń aksjologiczna, wyrażona	Wysoki stopień manipulacji symbolami, ustanowienie lidera, brak opracowanej	Istnieje i funkcjonuje ideologia państwowa, która jest oparta na pewnych elementach

¹⁶³ Zob. W. Mackiewicz, A. Sannikow, W. Rowdo.

¹⁶⁴ Pavel Usov, *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neoautorytarnego na Białorusi*, Warszawa 2014, s. 98.

		mentalność	ideologii	tożsamości społeczeństwa. Ideologia jest nakierowana na racjonalne wytłumaczenie procesów politycznych zachodzących w państwie
Mobilizacja i polityzacja społeczeństwa	Mobilizacja ekstensywna realizowana za pomocą tworzonych przez państwo organizacji masowych	Mobilizacja ekstensywna i intensywna nie jest obecna (z wyjątkiem pojedynczych momentów w rozwoju systemu)	Niski poziom mobilizacji, która ma charakter ceremonialny, charakteryzuje ją brak systematyczność i form organizacyjnych	Mobilizacja zorganizowana i regularna, realizowana przy pomocy tworzonych przez państwo organizacji
Poparcie społeczne	Poparcie dla reżimu ogólne i bezwarunkowe	Generalnie ludność jest apolityczna, co daje reżimowi możliwość zapewnienia sobie potrzebnej bazy społecznej	Baza społeczna reżimu politycznego jest bardzo wąska, a poparcie społeczne jest efektem wywołania poczucia „strachu” i stosowania mechanizmu „nagrody” oraz działalności grup paramilitarnych	Przy ogólnej apolityczności ludności reżim potrafi zachować stabilną bazę społeczną i poparcie ze strony znacznej części społeczeństwa, zarówno dzięki mobilizacji i polityzacji, jak i w wyniku efektywnej polityki socjalno-gospodarczej
Kontrola państwowa	Całkowita i totalna kontrola państwowa nad wszystkimi strefami aktywności życia społecznego	Mocna kontrola polityczna przy społecznej i gospodarczej autonomii społeczeństwa	Kontrola państwowa niestabilna, reżim nie jest w stanie kontrolować wszystkich stron życia politycznego i społecznego	Rozszerzona i stabilna kontrola państwowa zarówno w politycznej, jak i w innych sferach życia społecznego. W razie konieczności

				państwo może poszerzać lub zawężać sferę autonomii politycznej
Pluralizm polityczny i opozycja	Całkowity brak opozycji	Opozycja funkcjonuje w granicach formalnych, dopuszczalnych przez reżim	Reżim nie jest w stanie zdławić nastrojów protestu w społeczeństwie. Istnieje szeroki opór opozycyjny, w tym zbrojny	Opozycja istnieje w granicach określonych przez reżim, nie jest jednak w stanie zorganizować szerokiego protestu lub sprzeciwu społecznego, częściowo jest wykorzystywana przez władzę do organizowania kontroli nad społeczeństwem
Przywództwo polityczne	Totalitarnego przywódcy nie ograniczają żadne granice formalne	Przywódcą działa w słabo określonych, lecz wystarczająco stabilnych granicach formalnych	Skrajnie spersonalizowane, nie ma racjonalnych lub legalnych mechanizmów jego powstrzymywania i kontroli, silne tradycje dynastyczne	Duża rola przywódcy w życiu społeczeństwa (jego aktywność oparta jest na aparacie biurokratyczno-administracyjnym)
Polityka socjalno-gospodarcza	Gospodarka planowa, redystrybucja dóbr przez państwo	Gospodarka rynkowa i konkurencyjna (przy słabym systemie zaopatrzenia społecznego)	Reżim egoistyczny gospodarczo, dąży wyłącznie do zaspokojenia interesów materialnych grupy rządzącej i jej zwolenników	Wykorzystanie mechanizmów gospodarki mieszanej, przy średnio stabilnych gwarancjach bezpieczeństwa socjalnego dla społeczeństwa

Źródło: opracowanie własne.

Przez ostatnich 15 lat reżim A. Łukaszenki balansował na granicy pomiędzy byciem mocnym i supermocnym. W zależności od sytuacji politycznej na Białorusi państwo

zmniejszało lub zwiększało ograniczenia autonomii politycznej społeczeństwa oraz poziom kontroli i represji wobec niego.

Jedną z podstawowych cech rządów A. Łukaszenki było również aktywne wykorzystanie elementów demokracji fasadowej, która polegała na tolerowaniu przez reżim funkcjonowania rozmaitych organizacji opozycyjnych i pozarządowych oraz aprobowaniu ich aktywnego udziału w wyborach lokalnych i ogólnokrajowych (parlamentarnych i prezydenckich). Władza nie likwidowała więc istniejących autonomicznych społecznych sieci komunikacyjnych czy kulturowo-religijnych. W pewnej mierze były one wykorzystywane dla legitymizacji władzy A. Łukaszenki i zachowania lub mobilizacji w miarę stabilnego poparcia społecznego. Państwo wybudowało także cały aparat instytucjonalny, który miał zapewnić wewnętrzną konsolidację i efektywność systemu politycznego oraz stałą gotowość do eliminacji zagrożeń wewnętrznych. W trakcie wyborów prezydenckich w 2006 r. i 2010 r. pojawiały się pewne ryzyka i wyzwania, ale nie doprowadzało to do destabilizacji i dezintegracji aparatu państwowego i jego instytucji.

Bez względu na wykorzystywanie pewnych skrajnych form kontroli, na szeroką skalę istniała wolność w sferze prywatnej. Jednostka zachowywała więc autonomię w życiu osobistym a jej interesy i dążenia (z wyjątkiem tych politycznych lub w jakiś sposób związanych z polityką), nie były przez państwo ograniczane. Życie prywatne człowieka nie było również podporządkowane celom i interesom państwa, tak jak miało to miejsce w ustroju totalitarnym. Neoautorytaryzm białoruski był więc w pewnym stopniu reżimem zmodernizowanym, otwartym na Zachód (zwłaszcza po wydarzeniach na Ukrainie w 2014 r.) i próbującym nawet spekulować na tradycjach i symbolach narodowych.

Sytuacja zmieniła się diametralnie w trakcie i po zakończeniu kampanii wyborczej w 2020 roku. Utrata legitymizacji i szerokiego wsparcia ze strony obywateli, a co za tym idzie aktywna demonstracja sprzeciwu, nie tylko osłabiły pozycję przywódcy autorytarnego, ale doprowadziły również do częściowej dekonsolidacji systemu politycznego. W pewnym stopniu odbiło się to w okresie narastającego kryzysu na funkcjonowaniu aparatu biurokratycznego i innych instytucji państwowych. Faktycznie A. Łukaszenko stanął przed realnym zagrożeniem utraty władzy, jednak pewne okoliczności polityczne i geopolityczne (wsparcie ze strony Moskwy, zachowanie całości/integralności infrastruktury władzy, pacyfizm protestujących- brak przywództwa rewolucyjnego, lojalność struktur siłowych i większości biurokracji) uratowały reżim od upadku. Ten kryzys polityczny całkowicie jednak zmienił charakter reżimu autorytarnego i ujawnił poważne luki w kontroli politycznej oraz

ideologicznej a także funkcjonowaniu pionu administracyjnego. W rezultacie, przez 1,5 roku zrestrukturyzowano instytucję państwowe i społeczne, doprowadzając je do skrajnego upolitycznienia. Reżim ewoluował więc w stronę maksymalnie zmobilizowanego autorytaryzmu, który można zdefiniować również jako reżim (neo)totalitarny.

Czym jest (neo)totalitaryzm na Białorusi?

W tym tekście pojęcie „(neo)totalitaryzm” jest używane jako określenie formy najwyższej mobilizacji politycznej instytucji państwowych oraz grup społecznych. Celem tej mobilizacji jest wzmocnienie obecnej władzy przez likwidację wewnętrznych zagrożeń (ognisk oporu) za pomocą legalnych (z punktu widzenia władzy) i nielegalnych narzędzi. Formuła mobilizacji uwzględnia realizację długoterminowej polityki państwa:

- w sferze ideologicznej;
- w zakresie kontroli przestrzeni informacyjnej;
- w postaci demontażu alternatywnych instytucji politycznych i ideologicznych;
- przez maksymalne ograniczenie praw obywateli.

W swej istocie polityka ta polega na likwidacji wszystkich elementów aktywności obywatelskiej, które nie sprzyjają legitymizacji i stabilizacji systemu politycznego. Proces taki można więc scharakteryzować jako celowe upraszczanie rzeczywistości politycznej. Im mniej różnych nieuporządkowanych aktywności, inicjatyw politycznych i społecznych, tym łatwiejsza jest kontrola społeczeństwa i narzucenie mu jednego modelu zachowania politycznego. Tak ekstremalny poziom mobilizacji można więc porównać z wewnętrzną militaryzacją państwa i społeczeństwa. Władza próbuje zatem zorganizować życie społeczeństwa w warunkach analogicznych do najwyższego poziomu zewnętrznego zagrożenia militarnego.

Terror polityczny

Jedną z podstawowych cech charakteryzujących reżimy (neo)totalitarne jest wykorzystywanie systemowego i masowego terroru politycznego, który polega na fizycznym wyniszczeniu klas, warstw społecznych i etnicznych (działania na dużą skalę) oraz zastraszeniu wszystkich obywateli. Oczywiście każdy reżim niedemokratyczny stosuje przemoc i represje wobec swoich oponentów politycznych i części obywateli. Również reżim A. Łukaszenki sięgał po represje w okresach kryzysów polityczno - społecznych, lecz

wówczas nie miały one charakteru systemowego i masowego oraz dłuższej perspektywy czasowej. Natomiast w latach 2020 – 2022 polityka reżimu A. Łukaszenki praktycznie w całości bazowała na realizacji praktyk represyjnych wobec obywateli. Co więcej, wszystko wskazuje na to, iż władza nie zamierza w przyszłości rezygnować z polityki terroru.

Działalność władz białoruskich można podzielić na dwa etapy: sierpień 2020 r. – styczeń 2021 r., kiedy to polityka terroru miała charakter sytuacyjny i stosowano ją w celu zdławienia protestów i otwartego sprzeciwu wobec władzy. W tym okresie, według różnych szacunków, od 37 do 40 tys. obywateli było tymczasowo aresztowanych, pobitych i torturowanych. Drugi etap- od początku 2021 r. do 2022 r.- polegał na realizacji systemowej i długoterminowej polityki terroru państwowego, stosowanego w celu częściowego lub całkowitego „usunięcia” opozycyjnych wobec władzy grup społecznych oraz implementacji atmosfery strachu, niepewności oraz hysterii wśród pozostałej ludności. Pod pojęciem „usunięcia” rozumiana jest taka represyjna działalność organów państwowych, która zmusza obywateli (zagrożonych prześladowaniami) do opuszczenia kraju. Trzeba zaznaczyć, że reżim A. Łukaszenki nie był w stanie zrealizować polityki fizycznej eliminacji dużej grupy obywateli, lecz dla stabilności systemu koniecznym było pozbycie się najbardziej aktywnych uczestników protestów oraz oponentów władzy. Właśnie takim narzędziem stała się przymusowa emigracja. Zgodnie z różnymi źródłami w tym okresie około 30 tys. ludzi opuściło Białoruś ze względów politycznych - tylko do Polski od sierpnia 2020 r. z przyczyn politycznych wyemigrowało ponad 23 tys. osób¹⁶⁵.

Jeżeli chodzi o skalę represji, to według moich ocen terror państwowy w następnych latach (w tej czy innej formie) dotknie od 400 tys. do 1 miliona obywateli kraju (czyli ponad 15% ludności państwa). Reżim A. Łukaszenki stosuje rozmaite metody i praktyki psychologicznego zastraszania społeczeństwa, włącznie z systematyczną identyfikacją a następnie ukaraniem wszystkich ludzi związanych z opozycją. Na koniec 2021 r. MSW Białorusi zadeklarowało o utworzeniu cyfrowej bazy uczestników protestów oraz użytkowników opozycyjnych „telegra – kanałów”. W bazie tej mogło znaleźć się nawet około 200 tys. obywateli¹⁶⁶.

¹⁶⁵За дзень у Польшчу ўехалі 80 беларусаў, якія ўцяклі ад рэпрэсій. Усе яны атрымаюць дапамогу, https://svb1234.azureedge.net/a/31644875.html?fbclid=IwAR0I-JiXYFNTGF3AQxfyIg_EEEVjTVD8HDXbUVyK6L4djbRvvYSsAGio7E, dostęp: 09.01.2022.

¹⁶⁶МВД Белоруссии создало базу данных участников протестов. Подробнее на РБК, <https://www.rbc.ru/politics/21/12/2020/5fe078d29a79477aaa596f6f>, dostęp: 10.01.2022.

Formy i metody terroru (psychicznej i fizycznej przemocy) na Białorusi stosowanew latach 2020 – 2022

Terror państwowy polega na stosowaniu prawnej i pozaprawnej przemocy (w ramach akcji odwetowych) w stosunku do oponentów. Proces ten ma charakter systemowy i instytucjonalny a jego przykładami mogą być ataki na aktywistów, pobicia oraz zabójstwa (np. Ramana Bandarenki w 2020 r., Andreja Zeltzera w 2021 r.).

System terroru składa z poniższych elementów:

- Areszty i długoterminowe wyroki więzienia (nakładane w pokazowych procesach) w stosunku do aktywnych uczestników kampanii wyborczej 2020 r. i wydarzeń powyborczych na Białorusi (wyroki: dla W. Babaryki - 14 lat, S. Cichanouskiego - 18 lat, M. Kalesnikowej - 11 lat, M. Znaka – 10 lat). Na długoletnie wyroki skazywano np. blogerów i innych aktywistów. Według danych Centrum Obrony Praw Człowieka „Wiasna” na początku 2022 roku na Białorusi jest 930 więźniów politycznych¹⁶⁷.
- Regularne zatrzymywania, nakładanie kar finansowych, krótkoterminowe aresztowania zwykłych obywateli za udział w akcjach protestu lub wyrażenie własnych opinii na temat władz lub funkcjonariuszy służb specjalnych.
- Zwolnienia z miejsc pracy pracowników nielojalnych wobec reżimu. Na przykład w roku 2020 z Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego zwolniono 147 wykładowców¹⁶⁸. Miały miejsce również czystki w aparacie biurokratycznym oraz siłowym (wykorzystywano dane osobiste z list poparcia dla kandydatów opozycyjnych z roku 2020).
- Celowe niszczenie majątku prywatnego (podpalenia, rozbijanie szyb, włamania do mieszkań, itp.).
- Likwidacja biznesów tych osób, które brały udział w protestach lub aktywnie wspierały protestujących.

¹⁶⁷ Почти 1000 человек в Беларуси признаны политзаключенными, <https://www.dw.com/ru/pochti-1000-chelovek-v-belarusi-priznany-politzakljuchennymi/a-60308032>, dostęp: 10.01.2022.

¹⁶⁸ Репрессии в вузах ведут к „деградации академической сферы” в Беларуси, <https://www.dw.com/ru/repressii-v-vuzah-vedut-k-degradacii-akademicheskoi-sfery-v-belarusi/a-60226744>, dostęp: 10.01.22.

- „Profilaktyczne” rozmowy w miejscach pracy i studiów z osobami niełojalnymi wobec reżimu.
- Naciski na członków rodziny, w tym dzieci (zwłaszcza w szkołach).
- Pozbawienie, zdegradowanie stopni wojskowych, odznaczeń, emerytur byłych współpracowników struktur siłowych którzy wykazały niełojalność¹⁶⁹.
- Stosowanie wobec społeczeństwa narzędzi wpływu psychologicznego i informacyjnego: dehumanizacji przeciwników, stosowanie porównań do nazistów, kryminalistów, zdrajców, itp.

Aby utrwalić atmosferę strachu oraz ograniczyć odpływ siły robotniczej, władze wprowadziły utrudnienia dla osób planujących wyjazd z kraju. Sytuacja pogorszyła się jeszcze, kiedy po przymusowym lądowaniu samoloty „Ryanair” i aresztowaniu Ramana Pratasiewicza, wszystkie loty z Białorusi do Europy i z Europy na Białoruś zostały zawieszane. Jediną możliwością ucieczki przed prześladowaniem zostało nielegalne przekroczenie granicy z Polską, Litwą lub Ukrainą.

Nie ma wątpliwości, że władza w celu wzmocnienia w społeczeństwie poczucia strachu i niepewności (a przez to budowania większej lojalności w stosunku do reżimu), będzie stosować nowe metody represji i nacisku na społeczeństwo, Równocześnie ma mają miejsce zmiany w obrębie prawa. Wprowadzono je w kodeksach karnym i administracyjnym oraz w ramach Ustawy o przeciwdziałaniu ekstremizmowi. Prawo staje się więc bardziej represyjne przez wprowadzanie do jego przepisów nowych restrykcji i kar. Ten proces jest określany przez politologów jako podporządkowanie porządku prawnego i polega na uzasadnieniu represji politycznych lub nadawanie legitymacji prawnej pewnym formom działalności ze strony władz, które są wykorzystywane w stosunku do przedstawicieli ruchu opozycyjnego lub pewnych grup społecznych¹⁷⁰.

Do inicjatyw o charakterze represyjnym, które w ciągu ostatnich miesięcy były realizowane przez władze należą m.in.: wprowadzenie zasady nieuchronności kary (inicjatywa Rady Bezpieczeństwa). To rozwiązanie polega na możliwości zaocznego skazywania przestępców politycznych, znajdujących się za granicą i odbywania wymierzonej

¹⁶⁹ Лукашенко лишил званий 80 «нагнетавших протестные настроения» силовиков *Подробнее на РБК*, <https://www.rbc.ru/politics/04/05/2021/609162ca9a794782e3b9ab7e6>, dostęp: 10.01.2022.

¹⁷⁰ L. Schapiro, *Totalitaryzm*, Warszawa 1987, s. 13.

kary w przypadku ich powrotu na Białoruś¹⁷¹. Ciekawym przykładem jest również wystąpienie kierownictwa GUBOPiK (Główny Departament ds. Zwalczania Przeszłości Zorganizowanej i Korupcji) z inicjatywą pozbawienia obywatelstwa Białorusinów, którzy ze względów politycznych opuścili kraj i „pracują dla państw zachodnich”¹⁷².

Infrastruktura terroru

Terror w białoruskim państwie (neo)totalitarnym nie ma charakteru okazjonalnego. Jest to stały tryb funkcjonowania państwa, w którym wszystkie państwowe instytucje (od szkół do służb komunalnych), przekształcają się w narzędzia karne i nadzorujące. Innymi słowy państwo mobilizuje wysiłki do walki z wrogiem ideologicznym i określa zakres wewnętrznej kontroli politycznej w dłuższej perspektywie.

Niezbędnym elementem infrastruktury terroru są specjalne struktury, stosujące przemoc fizyczną. Do roku 2020 sprawami politycznymi się zajmował wyłącznie Komitet Bezpieczeństwa Państwowego, ale w trakcie kryzysu powyborczego odpowiednią rolę zaczął pełnić również GUBOPiK, który faktycznie przekształcił się w policję polityczną, realizującą kampanię zastraszania i represji. Istotne jest również to, że funkcjonariusze są całkowicie zwolnieni od wszelkiej odpowiedzialności i stosowania jakichkolwiek ograniczeń w stosowaniu przemocy (włączając w to zabójstwa). W istocie więc cały system, który ma zapewniać porządek prawny i bezpieczeństwo w kraju jest dziś fundamentem terroru politycznego (dotyczy to również roli wojska).

Oprócz instytucji biorący udział w organizacji i realizacji represji, państwo wspiera również działalność nieformalnych ugrupowań wolontariuszy- zwolenników A. Łukaszenki (tak zwanych „JaBaciek”). Również na bazie prorządowej organizacji młodzieżowej BRSM utworzone zostały Młodzieżowe Oddziały Ochrony Porządku, które mają wpiierać milicję i inne struktury. Według oficjalnych danych liczą ponad 15 tys. członków¹⁷³.

Warto zwrócić również uwagę na nowe zjawisko w społeczeństwie białoruskim, które świadczy o zmianach w świadomości i światopoglądzie części obywateli a mianowicie

¹⁷¹ *Вольфович: принцип неотвратимости наказания за совершенное преступление должен выполняться*, <https://www.belta.by/society/view/volfovich-printsip-neotvratimosti-nakazaniya-za-sovershennoe-prestuplenie-dolzhen-vypolnjatsja-471958-2021/>, dostęp:10.01.2022.

¹⁷² *ГУБОПиК МВД предлагает лишать гражданства тех белорусов, которые сбежали из страны и работают в интересах западных стран*, <https://www.sb.by/articles/gubopik-mvd-predlagaet-lishat-grazhdanstva-tekh-belorusov-kotorye-sbezhali-iz-strany-i-rabotayut-v-i.html>, dostęp:10.01.2022.

¹⁷³ <https://brsm.by/about/moop/o-nas/>, dostęp:10.01.2022.

donosicielstwo. Zjawisko to jest bardzo charakterystyczne dla państw totalitarnych, część obywateli odczuwa w nich obowiązek walki z wrogami ludu. W październiku 2021 roku grupa „Cyberpartyzantów” upubliczniła informację o 2800 przypadkach kontaktów telefonicznych obywateli (których tematem były kwestie polityczne) z organami represyjnymi¹⁷⁴. Oczywiście mogło być ich znacznie więcej.

Demontaż elementów demokracji fasadowej i zniszczenie alternatywnej przestrzeni informacyjnej

Proces demontażu polega na likwidacji (przez wprowadzenie zakazu funkcjonowania) wszystkich organizacji politycznych i pozarządowych, mediów, sieci społecznych, które mogą zaszkodzić porządkowi i stabilności systemu. Nie ma znaczenia fakt, że przedstawiciele organizacji opozycyjnych nie mieli możliwości dostać się ani do centralnych, ani nawet do lokalnych organów reprezentacyjnych. Reżim był zainteresowany wyłącznie ich udziałem w wyborach.

Dotychczas dla wspólnoty demokratycznej istniała więc pewna przestrzeń dla aktywności. Równolegle bardzo się wzmacniała alternatywna przestrzeń informacyjno-komunikacyjna. Z jednej strony reżim A. Łukaszenki posiadał kontrolę nad tradycyjnymi środkami masowego przekazu (telewizja, radio), jednak z drugiej strony rewolucja technologiczna i cyfrowa wzmocniła oddziaływanie na społeczeństwo mediów internetowych oraz sieci (kanałów) społecznych, kanałów na YouTube i blogerów. Ta zmiana przestrzeni informacyjnej na Białorusi w znacznym stopniu przyczyniła się do rewolucji podczas wyborów i kryzysu politycznego w roku 2020.

Dla władz białoruskich oczywiste jest, że bez rozszerzonej, faktycznie totalnej kontroli politycznej i informacyjnej, nie da się utrzymać stabilności systemu i spójności ideologicznej (zwłaszcza w warunkach utraty zaufania i legitymizacji rządów A. Łukaszenki). Dlatego począwszy od roku 2020 biura oficjalnie zarejestrowanych na Białorusi partii i organizacji opozycyjnych były systematycznie niszczone. Jednocześnie władzy rozpoczęły procedury ich delegalizacji, co oznacza zakaz nawet nieformalnego członkostwa w takich organizacjach pod groźbą kar więzienia. Zamknięte zostały również organizacje, które

¹⁷⁴ <https://blackmap.org/donos-102/>, dostęp: 26.01.22.

prowadziły kulturową i edukacyjną działalność o charakterze narodowym: Białoruskie Towarzystwo Językowe, czy Związek Pisarzy Białoruskich.

Oprócz tego władze zlikwidowały również organizacje tylko częściowo opozycyjne, np. „Mów prawdę”. To oznacza, że w przyszłości, jeżeli odbędą się jakiegokolwiek wybory na Białorusi, brać w nich udział będą mogły osoby i organizacje wyłącznie całkowicie lojalne wobec reżimu. Innymi słowy, celem demontażu organizacji jest zlikwidowanie jakiegokolwiek alternatywy w przestrzeni ideowej i politycznej Białorusi. Fakt że reżim był w stanie dość szybko i radykalnie zareagować na społeczne i instytucjonalne wyzwania świadczy z jednej strony o jego wysokim wewnętrznym potencjale mobilizacyjnym, z drugiej strony natomiast jest dowodem dużej lojalności i posłuszeństwa klasy rządzącej wobec A. Łukaszenki.

Oceniając działalność państwa w stosunku do społeczeństwa obywatelskiego warto również zwrócić uwagę na presję, której były poddawane ośrodki religijne (przede wszystkim Cerkiew Prawosławną i Kościół Katolicki) w latach 2020 – 2021. Cerkiew była silnym środkiem legitymizacji reżimu politycznego, dodatkowym elementem ideologii państwowej. Jednocześnie jednak była też narzędziem „soft power” w rękach Moskwy- zwłaszcza po назначeniu biskupa Pawła na metropolitę Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej. Jego subtelna krytyka działalności władzy po wyborach prezydenckich w 2020 r. i wygłaszane apele o zaprzestanie gwałtu na społeczeństwie, wprost uderzały w A. Łukaszenkę i jego reżim. Jeszcze ostrzejsza była reakcja Kościoła Katolickiego (który dotychczas starał się być poza polityką). Niewątpliwie wsparcie udzielone protestującym ze strony Cerkwi i Kościoła mogłoby przyspieszyć erozję reżimu. Dlatego odwet władz był błyskawicznym: 25 sierpnia 2020 r. metropolita Paweł został odwołany i zastąpiony metropolitą Weniaminem. Ten ostatni reprezentował postawę całkowitej lojalności Cerkwi Prawosławnej wobec państwa i A. Łukaszenki. Podobne reperkusje dotknęły i Kościół Katolicki. Głowa Białoruskiego Kościoła Katolickiego arcybiskup Tadeusz Kondrusiewicz był zmuszony ustąpić ze swojego stanowiska, a nowy arcybiskup Józef Staniewski wykazując się lojalną postawą wobec władz.

Niszcząc struktury obywatelskie władza równoległe dąży do stworzenia pustki informacyjnej. W wyniku jej działań wiele niezależnych stron internetowych, czy redakcji radiowych przestało istnieć, np. www.tut.by, www.naviny.by, www.belapan.by, www.belaruspartisan.by, www.ky-ky.by, radio „Svaboda”, „Radio Europejskie”, telewizja „Biełsat”. Niezależne strony internetowe są blokowane i niedostępne dla odbiorców znajdujących się na Białorusi. Niektórzy pracownicy portali internetowych zostali

aresztowani i skazani- wg stanu na koniec 2021 roku w białoruskich więzieniach się znajdowało 19 dziennikarzy¹⁷⁵. Większość osób pracujących i aktywnych w infosferze została zmuszona do emigracji. Co więcej, niektóre media zostały określone przez władze białoruskie jako ekstremistyczne. Do ekstremistycznych zaliczono również popularne kanały, takie jak NEXTA. Głównym celem takiej praktyki jest zniechęcenie (pod groźbą represji) obywateli do korzystania (oglądania, czytania) z takich źródeł informacji. 12 października 2021 r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie „środków przeciwdziałania ekstremizmowi i rehabilitacji nazizmu, regulujące sposób realizacji przepisów ustawy o przeciwdziałaniu ekstremizmowi”. W związku z tym GUBOP rozpoczął prace nad uznaniem niezarejestrowanych grup obywateli za prowadzące działalność ekstremistyczną, m.in. w komunikatorach internetowych i sieciach społecznościowych. Oznacza to, że subskrybenci „ekstremistycznych” kanałów internetowych i użytkownicy czatów zostaną pociągnięci na podstawie artykułu 361-1 Kodeksu Karnego (czyn zagrożony karą do siedmiu lat więzienia) do odpowiedzialności karnej jako członkowie formacji ekstremistycznej. GUBOP ostrzega więc, że subskrybowanie kanałów „ekstremistycznych” i korzystanie z czatów pociąga za sobą odpowiedzialność karną¹⁷⁶. Tylko na początku października 2021 r. prawie 200 osób zostało aresztowanych za komentarze w mediach społecznościowych na temat dwóch śmierci: funkcjonariusza KGB oraz programisty Andreja Zeltzera. Obaj zginęli w strzelaninie, która miała miejsce podczas rewizji mieszkania A. Zeltzera.¹⁷⁷ W tym czasie około 300 czatów uznano za ekstremistyczne, około 100 czatów zostało przerwanych, zablokowano 17 grup aktywnych na różnych kanałach YouTube¹⁷⁸.

Reideologizacja

Wraz z próbą neutralizacji alternatywnej przestrzeni informacyjno - komunikacyjnej władze próbują przedstawić społeczeństwu swoją wizję procesów i zjawisk politycznych. Biorąc jednak pod uwagę, że oficjalny dyskurs polityczny (promowany w mediach, obecny przez ideologię) nie cieszy się zaufaniem społecznym, władze próbują przez kontrolę, presję i agresywną propagandę sztucznie narzucać określone modele zachowania i myślenia.

¹⁷⁵ *Беларусь заняла пятое место в мире по количеству заключенных журналистов, „Россия – на девятом”*, <https://www.currenttime.tv/a/otchet-komiteta-po-zaschite-zhurnalistov/31600999.html>, dostęp: 26.01.22.

¹⁷⁶ <https://t.me/gubopRB/2263>, dostęp: 26.01.22.

¹⁷⁷ *2 миллиона экстремистов? В Беларуси расправляются с подписчиками Телеграма*, <https://www.svoboda.org/a/dva-milliona-ekstremistov-v-belarusi-raspravlyayutsya-s-podpischikami-telegrama/31527073.html>, dostęp: 11.01.2022.

¹⁷⁸ *Вольфович: правоохрнительные органы готовы пресечь любые провокации во время референдума*, <https://www.belta.by/society/view/volfovich-pravoohranitelnye-organy-gotovy-presech-ljubye-provokatsii-vo-vremja-referenduma-471971-2021/>, dostęp: 11.01.2022.

Jak już wspomniano powyżej, władze próbują zniszczyć alternatywność na poziomie informacji, idei i organizacji. Wraz z represjami przeciwko dziennikarzom i politykom, prześladowania dotknęły również elity intelektualne białoruskiego społeczeństwa. Symbolicznym jest aresztowanie białoruskiego filozofa i politologa Włodzimierza Mackiewicza oraz ekspertki i analityczki Walerii Kościugowej. Po za tym wielu białoruskich intelektualistów, pisarzy, poetów i artystów wyemigrowało. Reżim A. Łukaszenki dąży więc do tego, aby wprowadzić nie tylko monopol informacyjny, ale również monopol na myślenie. Stara się przy tym stworzyć nowy system ideologiczny. Warto jednak zaznaczyć, że od roku 2001 reżim próbował już sztucznie stworzyć taki system ideologiczny, bazujący przede wszystkim na elementach radzieckiej mitologii politycznej. Miał on za cel ukształtować określony model zachowania politycznego i wytworzyć pożądany, aprobatywny stosunek do rządów A. Łukaszenki. Ideologia i realizujący ją tzw. pion ideologiczny miały pełnić wyłącznie funkcje utylitarne: filtrować poglądy, wychowywać patriotycznie, organizować i kontrolować proces wyborczy. Oficjalna koncepcja ideologiczna nie potrafiła jednak ukształtować poglądów uniwersalnych, obsługiwała raczej lokalnie system polityczny: „Ideologia państwa białoruskiego, w odróżnieniu od ideologii globalnych, w tym liberalizmu, nie pretenduje do wypracowania ogólnego dla całej ludzkości rozumienia i tłumaczenia świata, jak i uniwersalnego programu działalności, jedynych zasad istnienia społeczeństwa. Nasza ideologia – ideologia typu lokalnego – nakierowana jest na zapewnienie rozwoju Białorusi i dobrobytu jej ludu”¹⁷⁹.

Równolegle istniała dość mocna i bardziej spójna ideowo oraz historycznie koncepcja, która była oparta na tradycjach narodowościowych. Protesty 2020 r. w jasny sposób pokazały jednak całkowite bankructwo polityki ideologicznej reżimu A. Łukaszenki, jej sztuczność i brak społecznej akceptacji. Symbolami protestu i sprzeciwu stały się symbole narodowe. Dlatego jedynym sposobem walki z silną falą odrodzenia ideologii narodowej jest całkowity zakaz korzystania z symboliki historycznej i odnoszenia się do historii narodowej oraz próba ich ogólnej dyskredytacji przez propagandę i „nauki historyczne”. W tym miejscu warto zaznaczyć, że nauki humanistyczne w zamkniętych społeczeństwach (neo)totalitarnych również stają się narzędziem propagandy i ideologizacji. Na Białorusi historia i nauki społeczne od wielu lat pełnią funkcje polityczne, w przyszłości proces ich upolitycznienia na pewno się wzmocni.

¹⁷⁹S. Parechina, *Słowo jest' delo*, „Sovetskaja Belarus”, 12.10.2006.

W ramach realizacji polityki historyczno - ideowej, w roku 2020 władze zainicjowały atak na symbole narodowe, próbując ograniczyć ich wykorzystanie w przestrzeni publicznej. MSW zaproponowała ustawę „w sprawie ustalenia wykazów organizacji i innych struktur, symboliki i akcesoriów nazistowskich”. Dokument ten zawiera wykaz nazistowskich (kolaboracyjnych) symboli i emblematów, w szczególności biało – czerwono - białej flagi („BCHB”). Hasło „żywie Białaruś” - według organów ścigania - jest również kolaboracyjne¹⁸⁰.

Aby wzmocnić presję ideową oraz transformację świadomości i pamięci historycznej w latach 2021 - 2022 została przygotowana i przyjęta ustawa „O ludobójstwie narodu białoruskiego w latach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i okresu powojennego do 1951 roku”. Została ona upubliczniona na oficjalnej stronie przywódcy i jak zaznaczają oficjalne źródła: „wdrożenie prawa przyczyni się do zablokowania zniekształceń skutków Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, a także będzie sprzyjać spójności społeczeństwa białoruskiego”. Za każde publiczne zaprzeczenie ludobójstwu Białorusinów „w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej lub w okresie powojennym”- również w Internecie- zostanie ukarane aresztowaniem, ograniczeniem wolności do lat pięciu lub pozbawieniem wolności na ten sam okres. Co z tego wynika? Następuje:

1. Dominacja oficjalnej narracji historycznej i zwężenie jej do Wielkiej Wojny Ojczyźnianej;
2. Powrót do radzieckiego (totalitarnego) rozumienia historii i konkretnych wydarzeń.
3. Rewizjonizm historyczny;
4. Całkowita rezygnacja z narodowych wątków historycznych;
5. Obarczenie krajów zachodnich oraz białoruskich (polskich, litewskich) narodowców i kolaborantów odpowiedzialnością za „ludobójstwo”;
6. Utrwalenie pojęcia nieprawidłowej, wrogiej historii (co jest charakterystyczne dla reżimów totalitarnych).

Jak powinna wyglądać polityka historyczna A. Łukaszenka zadeklarował podczas jednego ze spotkań: „Proponuję w podręcznikach do historii, w ekspozycjach zamkowych i

¹⁸⁰*МВД Беларуси просит признать БЧБ коллаборационистской символикой. Флаг России – следующий?*, <https://belsat.eu/ru/news/21-06-2021-mvd-belarus-prosit-bchb-priznat-kollaboratsionistskoj-simvolikoj-flag-rossii-sleduyushhij/>, dostęp:10.01.2022.

muzealnych nazywać np. okres Rzeczypospolitej okupacją ziemi białoruskiej przez Polaków. Etnocydem Białorusinów”¹⁸¹. Warto także zaznaczyć, że w procesie reideologizacji ważna jest izolacja informacyjna społeczeństwa białoruskiego, podporządkowanie go pewnym rytuałom politycznym narzuconym przez reżim oraz zduszenie gotowości do sprzeciwu nawet na poziomie ideowym. Rzecz jasna, że dziś trudno zbudować ujednolicony model myślenia i stosunku do władzy. Na tym etapie priorytetem władz jest więc zakodowanie w świadomości ludzi strachu, utrwalenie świadomości przewagi państwa nad społeczeństwem, uruchomienie mechanizmów samocenzury i nieufności, które powstrzymałyby obywateli od jakiegokolwiek aktywności politycznej.

Konsolidacja aparatu siłowego i biurokratycznego

Efektywność i tym bardziej trwałość jakiegokolwiek systemu niedemokratycznego - zwłaszcza (neo)totalitarnego - zależy od stopnia wewnętrznej konsolidacji i lojalności grupy rządzącej oraz całego pionu administracyjnego. A. Łukaszenko dość szybko przeprowadził proces restrukturyzacji wyższego i średniego aparatu władzy. Na pierwszym etapie, dla zwiększenia kontroli wzmocnił cywilną biurokrację funkcjonariuszami bloku siłowego. Na przykład inspektorem, specjalnym przedstawicielem w obwodzie brzeskim został były szef KGB generał Waleryj Wakulczyk, w grodzieńskim generał Yuri Karajew (były szef MSW), obwodu mińskiego generał milicji Aleksander Barsukow. Militaryzacja struktur cywilno - państwowych odbywa się do dnia dzisiejszego. Bardzo symbolicznym było wyznaczenie Olega Czernyszowa - byłego zastępcy kierownika KGB i dowódcy jednostki specjalnej „Alfa” - na zastępcę przewodniczącego prezydium Białoruskiej Akademii Nauk.

Na kolejnym etapie miała miejsce rotacja w całym pionie administracyjno - kierowniczym, co wiązało się z czyszkami w strukturach, instytucjach państwowych (szkołach, uniwersytetach, szpitalach) oraz przedsiębiorstwach. Miało to wzmocnić i zmobilizować efektywność aparatu biurokratycznego podczas procesu realizacji dalszych represji w tych strukturach. Została wprowadzona osobista odpowiedzialność pracodawcy za polityczną orientację pracownika przyjętego do pracy. Dziś kandydat musi przedstawić specjalną charakterystykę z poprzedniego miejsca pracy lub innego organu (szkoły, uniwersytetu), w której muszą być określone następujące opcje:

- jego stosunek do instytucji publicznych i ustroju konstytucyjnego;

¹⁸¹Лукашенко назвал период Речи Посполитой «оккупацией белорусской земли поляками», <https://www.polskieradio.pl/397/8260/Artykul/2880708>, dostęp:11.01.2022.

- podejmowane przez niego działania przeciwko porządkowi administracyjnemu i bezpieczeństwu publicznemu, przejawianie zachowań antypaństwowych w miejscu pracy¹⁸².

Jednocześnie całkowicie zmieniono kodeks pracy, który zupełnie ograniczył prawa robotników (w tym prawo do strajku). Wprowadzona została również odpowiedzialność za nawoływanie do strajku oraz udzielanie informacji o sytuacji w przedsiębiorstwach¹⁸³. Wszystkie te inicjatywy mają na celu wzmocnić kontrolę polityczną wewnątrz dużych kolektywów pracowników, zneutralizować potencjalne możliwości współpracy i zredukować ryzyko ewentualnego sabotażu.

Ważnym etapem w procesie konsolidacji władzy było wzmocnienie pozycji samego A. Łukaszenki oraz rozdzielenie odpowiedzialności politycznej przez rozszerzenie funkcji Rady Bezpieczeństwa. Kolektywna forma zarządzania (nawet jeśli funkcjonuje tylko w trybie formalnym) miała również zwiększyć poziom legitymizacji dla podejmowanych decyzji.

Wnioski

1. Proces (neo)totalitarnej transformacji na Białorusi nie został jeszcze zakończony. Państwo czeka przebudowa instytucjonalna, której celem jest wzmocnienie pozycji A. Łukaszenki. Będzie ona realizowana przez zmiany w konstytucji.
2. Reżim nie zaprzestanie stosowania represji i terroru jako podstawowych narzędzi utrzymywania istniejącego układu politycznego. Równoległe klasa rządząca będzie szukać dodatkowych narzędzi legitymizacji.
3. Polityka terroru, regularne czystki we wszystkich instytucjach państwowych oraz emigracja będą prowadzić do spustoszenia intelektualnego i w końcu do degradacji społecznej i gospodarczej systemu.

¹⁸²Правительство определило форму характеристики руководящих кадров и работников организаций, https://primepress.by/news/ekonomika/pravitelstvo_opredelilo_formu_kharakteristiki_rukovodyashchikh_kadro_v_i_rabotnikov_organizatsiy-38891/, dostęp: 26.01.22.

¹⁸³Министерство труда и социальной защиты Республики Беларусь, https://mintrud.gov.by/ru/news_ru/view/press-reliz-k-zakonu-respubliki-belarus-ot-28-maja-2021-g--114-z-ob-izmenenii-zakonov-po-voprosam-trudovyx-otnoshenij_4083/, 10.01.2022.

Relacje Unii Europejskiej z Białorusią po sierpniu 2020 roku.

Powrót do przeszłości

Poniższa analiza skupia się na zmianach, które zaszły w stosunkach Unii Europejskiej i jej państw członkowskich z Białorusią po sfałszowanych wyborach prezydenckich w 2020 r. Przegląd obejmuje relacje polityczne, wprowadzone przez UE sankcje i białoruskie reakcje na nie, zmianę w zakresie współpracy rozwojowej oraz możliwy wpływ ograniczeń UE na białoruską gospodarkę.

Na początku były słowa

Sfałszowanie przez reżim Alaksandra Łukaszenki wyborów prezydenckich w dniu 9 sierpnia 2020 r. oraz represje zastosowane wobec protestujących spowodowały szybką i zdecydowaną polityczną reakcję UE. Już następnego dnia, Wysoki Przedstawiciel Unii ds. Polityki Zagranicznej i Polityki Bezpieczeństwa Josep Borrell i Komisarz ds. Polityki Sąsiedztwa Olivér Várhelyi wydali oświadczenie, w którym podkreślali, że władze białoruskie zastosowały „nieproporcjonalną i niedopuszczalną przemoc wobec pokojowo nastawionych demonstrantów”¹⁸⁴. Obaj politycy potępili przemoc białoruskich struktur siłowych, wezwali do uwolnienia osób zatrzymanych podczas protestów powyborczych i stwierdzili, że „niezwykle ważne jest, aby Centralna Komisja Wyborcza opublikowała wyniki odzwierciedlające wybór narodu białoruskiego”¹⁸⁵.

Tego samego dnia oświadczenia potępiające władze w Mińsku wydali również przedstawiciele Polski i Litwy – narracja tych krajów wobec białoruskich władz do dziś pozostała najbardziej zdecydowana. Premier Polski Mateusz Morawiecki wezwał przywódców Unii Europejskiej do zwołania nadzwyczajnego szczytu w celu wsparcia demokratycznych aspiracji narodu białoruskiego.

W późniejszym terminie oddzielne oświadczenia popierające białoruskie protesty i krytykujące miński reżim wydały: Czechy, Estonia, Francja, Holandia, Irlandia, Litwa,

¹⁸⁴ *Belarus: Joint Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell and Neighbourhood and Enlargement Commissioner Olivér Várhelyi on the Presidential elections*, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, „Press Release”, 10.12.2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/belarus-joint-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-and-neighbourhood-and_pl, dostęp: 21.12.2021.

¹⁸⁵ Tamże.

Luksemburg, Łotwa, Rumunia i Szwecja. W następnych tygodniach sierpnia wydano także szereg oświadczeń wielostronnych: Nordycko-Bałtyckiej Ósemki (Dania, Estonia, Finlandia, Islandia, Litwa, Łotwa, Norwegia i Szwecja), państw bałtyckich (Estonia, Litwa i Łotwa), czterech państw UE (Estonia, Finlandia, Litwa i Łotwa), Grupy Wyszehradzkiej (Czechy, Polska, Słowacja i Węgry) oraz Trójkąta Lubelskiego. Wszystkie powyższe oświadczenia potępiały działania władz białoruskich wobec protestów oraz fałszerstwa wyborcze, wzywały do przeprowadzenia nowych wyborów i zaprzestania represji.

Wspólne stanowisko UE wydane zostało 14 sierpnia 2020 r. Ministrowie Spraw Zagranicznych Unii stwierdzili w nim, że „wybory [na Białorusi- przyp. autora] nie były ani wolne, ani uczciwe. Unia Europejska uważa, że wyniki wyborów zostały sfalszowane i dlatego nie akceptuje wyników wyborów przedstawionych przez białoruską Centralną Komisję Wyborczą”¹⁸⁶. Podkreślili oni również gotowość do wsparcia dialogu między reżimem i opozycją oraz potrzebę zastosowania sankcji wobec osób, odpowiedzialnych za przemoc, represje i fałszowanie wyników wyborów.

Na wniosek Warszawy i Wilna 19 sierpnia zwołano kolejne spotkanie Ministrów Spraw Zagranicznych państw UE. Ministrowie powtórzyli swe wcześniejsze oceny działań białoruskich władz. Istotną nowością była jasna zapowiedź wprowadzenia sankcji wobec osób „odpowiedzialnych za przemoc, represje i fałszowanie wyników wyborów”¹⁸⁷.

Kolejnym kluczowym etapem było oświadczenie J. Borrella, wydane w imieniu UE 24 sierpnia 2020 r. Szef unijnej dyplomacji stwierdził: „wybory prezydenckie (...) na Białorusi, nie były ani wolne, ani uczciwe. Unia Europejska nie uznaje ich sfalszowanych wyników. Na tej podstawie tak zwana »inauguracja« w dniu 23 września 2020 r. oraz nowy mandat, o który ubiega się Alaksandr Łukaszenka, nie mają żadnej legitymacji demokratycznej”¹⁸⁸. Tym samym UE poinformowała, że nie uznaje A. Łukaszenkę za prezydenta.

W związku z nieuznaniem przez państwa UE wyników wyborów, władze białoruskie nie są uznawane przez stolice Unii za legalne. Skutkuje to ograniczeniem do minimum

¹⁸⁶*Video conference of foreign affairs ministers*, Council of the EU, „Press Release”, 14.08.2020, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2020/08/14/>, dostęp: 21.12.2021.

¹⁸⁷*Conclusions by the President of the European Council following the video conference of the members of the European Council on 19 August 2020*, European Council, „Press Release”, 19.08.2020, dostęp: 21.12.2021.

¹⁸⁸*Belarus: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the so-called 'inauguration' of Aleksandr Lukashenko*, Council of the EU, „Press Release”, 24.09.2020, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/24/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-so-called-inauguration-of-aleksandr-lukashenko/>, dostęp: 21.12.2021.

dypłomatycznych kontaktów z władzami w Mińsku, w szczególności z A. Łukaszenką. Po skłonieniu przez Mińsk do wyjazdu ambasadorów Polski i Litwy (w październiku 2020 r.), Bułgaria, Republika Czeska, Estonia, Niemcy, Łotwa, Rumunia i Słowacja w akcie solidarności odwołały szefów swoich placówek. Natomiast francuski ambasador Nicolas de Lacoste, który przybył do Mińska już po sfałszowanych wyborach prezydenckich, nie złożył listów uwierzytelniających A. Łukaszenkę. Doprowadziło to do jego wydalenia w październiku 2021 r.

Białoruskie władze próbowały reagować na ów bojkot dyplomatyczny. W grudniu 2020 r. Senat US zatwierdził kandydaturę Julie Fisher na stanowisko pierwszej od 2008 r. ambasadorki na Białorusi. Mińsk wstępnie zgodził się na tę kandydaturę, jednak długo nie wydawał wizy przedstawicielce USA. Ostatecznie, po wprowadzeniu przez Stany Zjednoczone drugiej fali sankcji, w sierpniu 2021 r. Mińsk poinformował, że cofa agrément dla ambasador J. Fisher.

Sankcjami za sankcje

Następnym krokiem Brukseli wobec Mińska było wprowadzenie sankcji. Poprzednia fala sankcji UE została nałożona na Białoruś za niedemokratyczne działania władz po wyborach prezydenckich w 2011 r. Większość z tych środków została jednak 29 października 2015 r. zawieszona przez Radę UE, a następnie zniesiona 25 lutego 2016 r. W mocy utrzymano tylko, przedłużane co rok, ograniczenia na eksport broni do Białorusi oraz nakaz zamrożenia zasobów i zakaz wjazdu na terytorium UE dla czterech osób, odpowiedzialnych za zaginięcia polityków opozycyjnych w latach 1999-2000.

Decyzja o zniesieniu sankcji miała charakter polityczny – w Unii Europejskiej zwyciężyła opinia o potrzebie nawiązania „poprawnych” relacji z reżimem A. Łukaszenki. Zwolennicy tego podejścia przywoływali tradycyjne obawy o „wchłonięcie” Białorusi przez Rosję i zwracali uwagę na fakt, że białoruski reżim uwolnił wszystkie osoby, które UE uważała za więźniów politycznych. Zgoda na „wpuszczenie” do białoruskiego parlamentu dwóch polityków niezwiązanych z białoruskim reżimem, uznana została za ostateczny dowód dobrych intencji Mińska.

W 2020 r. jako pierwsze na represje władz białoruskich zareagowały Estonia, Litwa i Łotwa. Kraje te wprowadziły ograniczenia wjazdowe dla ok. 130 osób, odpowiedzialnych za fałszerstwa wyborcze i represje. W odpowiedzi, pod koniec września, Mińsk poinformował o uruchomieniu analogicznych sankcjach wizowych dla ok. 300 osób – polityków, działaczy

organizacji pozarządowych i dziennikarzy z tych krajów. Lista nazwisk nie jest dostępna publicznie.

Mimo poinformowania w sierpniu 2020 r. o planach wprowadzenia sankcji, odpowiednie dokumenty zatwierdzono dopiero miesiąc później. Brak spójności wśród krajów członkowskich, doprowadził do przedłużenia dyskusji na temat listy sankcyjnej. Szczególnie widoczne było stanowisko Cypru, który zablokował przyjęcie środków ograniczających wobec Białorusi, warunkując swoją zgodę wprowadzeniem sankcji wobec Turcji w związku z odwiertami na spornych wodach wschodniego Morza Śródziemnego. Poza kwestią turecką, pewien wpływ na decyzję Nikozji mógł mieć fakt, że Cypr jest pośrednikiem w niektórych inwestycjach rosyjskich na Białorusi i – tym samym – największym inwestorem z UE w tym kraju. Ostatecznie krajom UE udało się przekonać Cypr, by ograniczyć się jedynie do wspólnego oświadczenia krytykującego Turcję. W rezultacie, Rada Europejska wprowadziła 2 października środki ograniczające wobec 44 osób, które uznano za odpowiedzialne za represje wobec opozycji i naruszenie procesu wyborczego¹⁸⁹. Środki ograniczające objęły zakaz podróżowania oraz zamrożenie aktywów. Sankcje te były skierowane wyłącznie wobec osób odpowiedzialnych za przebieg wyborów i represje, na liście znaleźli się przedstawiciele struktur siłowych (jak Minister Spraw Wewnętrznych Jurij Karajeu czy dowódca SOBR Aliaksandr Bykau) i organów wyborczych (np. przewodnicząca Centralnej Komisji Wyborczej Lidzia Jarmoszyna i jej zastępca – Wadzim Ipatau).

Tego samego dnia, co UE sankcje uruchomiło także USA. Koordynacja sankcyjna między Waszyngtonem i stolicami Unii (a także partnerami europejskimi spoza UE – m.in. Zjednoczonym Królestwem i Szwajcarią), pozwoliła na zaprezentowanie spójnego frontu Zachodu wobec działań A. Łukaszenki.

Zgodnie z dekretem podpisanym przez prezydenta Joe Bidena uruchomiono ograniczenia dla osób, odpowiedzialnych za represje wobec demonstrantów. Dotyczyło to m.in. wspomnianego ministra J. Karajeu, dowódcy wojsk wewnętrznych Jurija Nazaranki czy przywołanego W. Ipataua, czy zastępcy Przewodniczącej CKW (sama przewodnicząca, Lidzia Jermoszyna, znajdowała się już wcześniej na liście sankcyjnej Stanów Zjednoczonych)¹⁹⁰.

¹⁸⁹*Council implementing regulation (EU) 2020/1397 of 2 October 2020*, „Official Journal of the European Union”, L319 I, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:319I:FULL&from=EN>, dostęp: 18.12.2021.

¹⁹⁰*Treasury Sanctions Belarus Officials for Undermining Democracy*, „Press release”, U.S. Department of Treasury, 02.01.2020, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1143> [dostęp: 5.01.2022].

W odpowiedzi Mińsk poinformował o wprowadzeniu ograniczeń wjazdowych dla „uprzedzonych do białoruskich władz” reprezentantów państw członkowskich UE, przedstawicieli instytucji UE i deputowanych Parlamentu Europejskiego. Także ta lista jest niejawną. Dodatkowo rosyjski MSZ potwierdził, że osoby znajdujące się na białoruskiej liście sankcyjnej nie zostaną również wpuszczone do Rosji. Białoruś zażądała również redukcji personelu ambasad Polski (z 50 do 18 osób) i Litwy (z 25 do 14 osób) oraz powrotu szefów obu placówek do ojczyzn. Mińsk odwołał też swych ambasadorów z Warszawy i Wilna. Ponadto, białoruski reżim nałożył sankcje także na własnych obywateli. Od 30 października 2020 r. pobyt Białorusinów za granicą ograniczono do sześciu miesięcy (z wyjątkiem osób, które studiują lub na stałe pracują za granicą).

Druga fala sankcji unijnych została zatwierdzona 6 listopada 2020 r. Ich celem było ograniczenie nasilających się brutalnych represji wobec osób uczestniczących w protestach. Sankcje te miały już wyraźnie charakter polityczny. Do listy osób objętych sankcjami dodano 15 osób z najwyższego kręgu władzy, na czele z A. Łukaszenką, jego synem Viktarem Łukaszenką oraz szefem administracji prezydenta – Iharem Sergiajenką¹⁹¹. Nieco później, 11 grudnia, Komisja Europejska poinformowała o przygotowaniu programu wsparcia dla społeczeństwa obywatelskiego na Białorusi „EU4Belarus: solidarność z Białorusinami”. Projekt (o wartości 24 milionów EUR) koncentruje się na czterech sferach:

- Wsparcia dla społeczeństwa obywatelskiego i niezależnych mediów (w szczególności społeczności lokalnych oraz inicjatywach grup obywatelskich).
- Wsparcia dla młodych, w tym poprzez program stypendialne (w szczególności dla osób represjonowanych).
- Doradztwa dla MSP w celu wsparcia przetrwania obecnych problemów gospodarczych.
- Wsparcia dla sektora zdrowia, w szczególności w kontekście COVID-19¹⁹².

Wobec kontynuowania przez białoruskie władze brutalnych represji, 17 grudnia 2020 r. Rada Europejska zdecydowała o uruchomieniu kolejnych ograniczeń. Po raz pierwszy poza urzędnikami państwowymi na liście znaleźli się przedsiębiorcy „odnoszący korzyści we współpracy z reżimem” (np. Mikalai Varabei) oraz firmy (np. „Dana Holding”), powiązane ze

¹⁹¹Rozporządzenie wykonawcze Rady (UE) 2020/1648 z dnia 6 listopada 2020 r., „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L370 I, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:370I:FULL&from=EN>, dostęp: 18.12.2021.

¹⁹²EU strengthens its direct support to the people of Belarus, European Commission, „Press Release”, 11.12.2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2309, dostęp: 22.12.2021.

strukturami państwowymi¹⁹³. Do listy dodano 36 osób i siedem podmiotów gospodarczych. Strona białoruska zareagowała na te sankcje, po raz kolejny uderzając we własnych obywateli. Mińsk zamknął wówczas wszystkie lądowe przejścia graniczne. Opuścić Białoruś można jedynie przez porty lotnicze.

W marcu 2021 r. Białoruś podjęła indywidualne działania wobec Łotwy. Podczas mistrzostw hokejowych, które miały miejsce na Łotwie, gdy grała reprezentacja Białorusi prezentowano flagę biało-czerwono-białą. W odpowiedzi Mińsk wydalili ambasadora Łotwy i cały personel łotewskiej ambasady.

Czwarty kompleks sankcji był bezpośrednim efektem wydarzeń z 23 maja i zmuszenia przez władze białoruskie do lądowania samolotu Ryanair. Na jego pokładzie znajdował się białoruski opozycjonista Raman Pratasewicz i jego partnerka Sofia Sapiega. Pierwszym działaniem w ramach było wprowadzenie 4 czerwca zakazu przelotów przez terytorium UE oraz zakazu lądowania w europejskich portach lotniczych dla białoruskich przewoźników lotniczych¹⁹⁴.

Po dłuższych konsultacjach 21 czerwca uruchomiono czwarty pakiet sankcji – rozszerzył on obecną listę o 78 osób i osiem białoruskich przedsiębiorstw. Znalazły się na niej osoby szeroko związane reżimem: przedstawiciele prokuratury, wojska, oficerowie policji średniego i niższego szczebla, członkowie parlamentu, pracownicy organów propagandowych (białoruskiej tv), przedsiębiorcy oraz rektorzy uniwersytetów, którzy relegowali opozycyjnych studentów z uczelni. Ważnym zdarzeniem było umieszczenie na tej liście Michaiła Gutsierjewa, jednego z najbogatszych rosyjskich przedsiębiorców, od wielu lat zaangażowanych w interesy na Białorusi.

Drugim, znacznie efektywniejszym elementem wprowadzonych w tym okresie sankcji było uruchomienie zakazów sektorowych. Podmioty z krajów członkowskich UE nie mogły kupować kluczowych dla białoruskiego eksportu towarów: produktów potasowych, produktów ropopochodnych oraz komponentów do produkcji papierosów¹⁹⁵.

¹⁹³Rozporządzenie wykonawcze Rady (UE) 2020/2129 z dnia 17 grudnia 2020 r., „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L426 I, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:426I:FULL&from=EN>, dostęp: 18.12.2021.

¹⁹⁴Rozporządzenie Rady (UE) 2021/907 z dnia 4 czerwca 2021 r., „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L197 I, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:197I:FULL&from=EN>, dostęp: 18.12.2021.

¹⁹⁵Rozporządzenie Rady (UE) 2021/1030 z dnia 24 czerwca 2021, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L24 I/1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1030&from=EN>, dostęp: 21.12.2021

Równocześnie UE ogłosiła przygotowanie pakietu wsparcia o wartości 3 mld EUR przeznaczonych dla białoruskich przedsiębiorców. Ma on służyć trzem celom: stabilizacji makroekonomicznej, wsparciu kluczowych reform strukturalnych, niezbędnych w okresie transformacji oraz zwiększeniu inwestycji w zrównoważony rozwój. Warunkiem uruchomienia pakietu będzie jednak „wkroczenie przez Białoruś na drogę reform demokratycznych”¹⁹⁶.

W reakcji na te działania białoruski MSZ wezwał szefa przedstawicielstwa UE Dirka Schuebela. Poinformowano go, że białoruski przedstawiciel przy UE został odwołany a samemu D. Schuebelowi proponuje się wyjazd z Mińska. Białoruski resort spraw zagranicznych stwierdził, że odmówi wjazdu przedstawicielom organów europejskich oraz osobom z krajów Unii Europejskiej, które przyczyniły się do wprowadzenia sankcji wobec Mińska (w październiku wydany został również ambasadorem Francji). Wreszcie Mińsk poinformował, że zawiesza swój udział w inicjatywie Partnerstwa Wschodniego (PW). Strona białoruska miała także rozpocząć procedurę zawieszenia umowy o readmisji między Białorusią a Unią Europejską.

Współpraca rozwojowa

Białoruś od samego początku zainicjowania PW uczestniczyła jedynie w formacie wielostronnym tej polityki, co oznacza, że mogła być wyłącznie stroną projektów, w które zaangażowane były inne kraje Partnerstwa. Nie było jednak możliwe realizowanie projektów wyłącznie na Białorusi.

W 2020 r., tuż przed zaostreniem relacji białorusko – unijnych, wsparcie UE dla Białorusi w ramach PW realizowane było w kilku sferach. W ramach programu EU4Business udzielono pomocy (przez szkolenia i wsparcie w poszukiwaniu nowych rynków eksportowych) około 4,500 małym i średnim firmom białoruskim. Realizowano także (m.in. w obwodach brzeskim i grodzieńskim) projekty podnoszące efektywność energetyczną¹⁹⁷. W ramach wsparcia w zakresie ochrony przyrody, UE dofinansowało modernizację systemu zarządzania odpadami na wysypisku Puchowicze, znajdującym się w obwodzie mińskim (kredyt preferencyjny 5 mln EUR ze środków Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju). Pod koniec 2019 r. zatwierdzono grant na modernizację oczyszczalni ścieków w 6 miastach.

¹⁹⁶*The European Union outlines a €3 billion economic support package to a future democratic Belarus*, European Commission, „Press Release”, 28.05.2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2685, dostęp: 22.12.2021.

¹⁹⁷*Fact and figures about EU-Belarus relationship*, Eastern Partnership, <https://www.consilium.europa.eu/media/44399/685-annex-5-c-belarus-factsheet.pdf>, dostęp: 22.12.2021.

Realizowano również projekty wspierające ulepszenie systemu monitorowania zanieczyszczenia powietrza¹⁹⁸.

W ramach rozwoju sektora innowacji (przede wszystkim IT) promowano uczestnictwo białoruskich podmiotów w programie Horizon 2020. Białoruscy studenci korzystali również z projektu wymiany studenckiej Erasmus+. Od uruchomienia w 2009 r. programu uczestniczyło w nim ponad 3000 osób. Ponadto Białorusini korzystali z krótko- i średnioterminowej wymiany profesjonalistów, pozwalającej na wzbogacanie doświadczeń, szkolenia czy uczestnictwo w wolontariacie¹⁹⁹.

W listopadzie 2020 r., po pierwszych dwóch falach sankcji oraz unijnej krytyce działań władz białoruskich, Mińsk poinformował o „obniżeniu poziomu zaangażowania” w Partnerstwo Wschodnie. Minister Spraw Zagranicznych Uładzimir Makiej stwierdził, że UE upolitycznia w ramach tej inicjatywy niektóre projekty infrastrukturalne. W konsekwencji, w czerwcu 2021 r. MSZ RB poinformowało o zawieszeniu swego członkostwa w PW.

Prócz finansowania z projektów realizowanych w ramach PW, Białoruś otrzymywała także wsparcie od Europejskiego Banku Inwestycyjnego (EBI). Bank rozpoczął działalność na Białorusi w 2018 r., angażując się przede wszystkim w projekty w ramach TEN-T – Transeuropejskiej Sieci Transportowej (przez naprawy i modernizację sieci dróg). Na przykład pożyczkę w wysokości 110 mln EUR przeznaczono na modernizację magistrali drogowej M7, biegnącą do granicy białorusko - litewskiej oraz rozbudowę przejścia granicznego Kamienny Loh.

Druga sfera zaangażowania obejmowała projekt o wartości 66 mln EUR i koncentrowała się na poprawie dostępu do czystej i taniej wody pitnej oraz redukcji zanieczyszczenia wód. EIB inwestuje także w sektor energetyczny - na projekty wspierające wprowadzanie generatorów ciepła wykorzystujących biomasę, modernizację sieci i termomodernizację budynków przeznaczono środki w wysokości 90 mln EUR. Wreszcie, Bank ten przez zapewnienie dostępu do finansowania długoterminowego wspiera rozwój małego biznesu. Na ten cel przeznaczono ok. 200 mln EUR²⁰⁰. W 2021 roku, po nieuznaniu przez UE wyników wyborów prezydenckich na Białorusi, EIB zawiesił swoją działalność w tym kraju.

¹⁹⁸Tamże.

¹⁹⁹Tamże.

²⁰⁰*Belarus and the EIB*, <https://www.eib.org/en/projects/regions/eastern-neighbours/belarus/index.htm>, dostęp: 17.12.2021.

Kryzys graniczny i wojna

Kolejnym akcentem w konflikcie między UE i Białorusią było wykorzystywanie przez A. Łukaszenkę migrantów z krajów pozaeuropejskich do wywierania presji na UE. Tłem tej sprawy jest problem porozumienia między UE i Białorusią o ułatwieniach wizowych i readmisji. Umowa ta była negocjowana przez ponad 6 lat, ale dyskusje o potrzebie jej podpisania trwały jeszcze dłużej. Po długotrwałych negocjacjach i zmianie decyzji Wilna (które długo blokowało podpisanie umowy w związku z niezgodną z Litwą budową białoruskiej elektrowni atomowej w pobliżu litewskiej granicy), w styczniu 2020 r. podpisano ten dokument. Gdyby został on ratyfikowany dawałby podstawy dla ułatwień wizowych dla obywateli białoruskich oraz ułatwiałby proces wydalania na Białoruś osób, które nielegalnie przekroczyły białorusko- unijną granicę.

We wspomnianym powyżej oświadczeniu z dnia 28 czerwca, informując o wycofaniu się z porozumienia o readmisji, strona białoruska podkreśliła: „Z głębokim żalem zauważamy, że przymusowe zawieszenie umowy będzie miało negatywny wpływ na współpracę z Unią Europejską w zakresie zwalczania nielegalnej migracji i przestępczości zorganizowanej”²⁰¹. Mińsk zadbał o to, żeby słowo stało się ciałem. Latem 2021 r. lawinowo zaczęła rosnąć liczba migrantów, próbujących przekroczyć granice Białorusi z Polską i Litwą, a później także z Łotwą. Władze białoruskie, wykorzystując samoloty własne oraz wynajęte od europejskich przewoźników, sprowadzały migrantów z irackiego Kurdystanu, Syrii czy Afganistanu i następnie transportowały ich na granice. Za pośrednictwem agencji turystycznych zaczęły również promować na Bliskim Wschodzie wycieczki z wizami turystycznymi i równocześnie rozpowszechniano informacje sugerujące, że łatwo dostać się z Białorusi do UE przez „zieloną granicę”.

Podobne działania podejmowane były przez władze białoruskie już wcześniej²⁰². W ten sposób Mińsk wywierał nacisk na UE, który początkowo miał charakter polityczny (zaostrenie sytuacji, by później ją deeskalować). Następnie, czerpiąc z przykładu innych krajów sąsiadujących z UE, Białoruś zaczęła wykorzystywać migrantów także do pozyskiwania pieniędzy. W 2017 r., po kolejnej sztucznie wywołanej przez Mińsk fali

²⁰¹ Заявление пресс-службы Министерства иностранных дел Республики Беларусь, МИД Беларуси, 28.06.2021, https://mfa.gov.by/press/news_mfa/e0c39160d2580d78.html, dostęp: 19.12.2021.

²⁰² Por. np. *Nielegalni imigranci w Polsce. Jest ich coraz więcej*, money.pl, 26.05.2012, <https://prawo.money.pl/aktualnosci/wiadomosci/artykul/nielegalni;imigranci;w;polsce;jest;ich;coraz;wiecej.13.0.1093389.html>, dostęp: 20.12.2021.

nielegalnych przekroczeń granicy, UE zgodziła się przekazać 7 mln EUR dla Białorusi, które miały jakoby zostać przeznaczone na budowę centrów dla uchodźców²⁰³.

Tym razem skala wywołanego przez Białoruś kryzysu była jednak znacznie większa. Granicę próbowało przekroczyć- przy aktywnym i widocznym wsparciu białoruskich służb- kilka tysięcy osób. Z drugiej strony władze Polski, Litwy i Łotwy postanowiły zmienić swą dotychczasową politykę wobec owych powtarzalnych fal. Wcześniej starano się kwestie te rozwiązywać niekonfrontacyjnie: część osób otrzymywała azyl a część była deportowana do kraju pochodzenia. W 2021 r. zdecydowano się zastosować metodę konfrontacyjną.

Początkowo UE zachowywała zdecydowanie twarde stanowisko wobec działań białoruskich na granicach z krajami unijnymi. Już na początku lipca, na prośbę Wilna i Rygi, FRONTEX rozmieścił w obu krajach dodatkowe grupy patrolowe (później ich liczebność została zwiększona)²⁰⁴. Polska nie skorzystała wówczas ze wsparcia agencji, otrzymała za to wsparcie estońskich sił zbrojnych.

Tymczasem Waszyngton uruchomił kolejny pakiet sankcji. Ich wprowadzenie uzasadniane było kontynuowaniem przez reżim Łukaszenki represji wobec protestujących oraz majowym incydentem z samolotem linii „Ryanair”. Sankcje te objęły m.in. osoby, które amerykański departament skarbu określił mianem „portfeli Łukaszenki” (np. Mikalija Warabieja czy Aleksieja Aliesina) oraz powiązane z nimi przedsiębiorstwa, a także firmy państwowe, które finansowo wspierają białoruski reżim. W tej grupie znalazł się eksporter produktów potasowych „Belaruskalij” czy „Grodnieńska Fabryka Tytoniu”²⁰⁵.

18 sierpnia ministrowie spraw wewnętrznych państw UE wyrazili solidarność z krajami objętymi kryzysem, potępiając „białoruskie próby instrumentalnego wykorzystywania istot ludzkich do celów politycznych” i informując o planowanym wysłaniu dodatkowych „ekspertów i zespołów agencyjnych oraz niezbędnego wyposażenia technicznego na pomoc w zwiększeniu zdolności przyjmowania uchodźców”²⁰⁶.

²⁰³<http://bitly.pl/6iKGm>, dostęp: 20.12.2021.

²⁰⁴*Frontex provides support for Lithuania, Latvia at their borders with Belarus*, 01.07.2021, <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-provides-support-for-lithuania-latvia-at-their-borders-with-belarus-hqTC5M>, dostęp: 20.12.2021.

²⁰⁵*Treasury Holds the Belarusian Regime to Account on Anniversary of Fraudulent Election*, „Press release”, U.S. Department of Treasury, 09.08.2021, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0315>, dostęp: 7.01.2022.

²⁰⁶*Home affairs ministers express solidarity with the EU member states at the border with Belarus*, Press release, 18.08.2021, <https://slovenian-presidency.consilium.europa.eu/en/news/home-affairs-ministers-express-solidarity-with-the-eu-member-states-at-the-border-with-belarus/>, dostęp: 20.12.2021.

Następnym krokiem było wprowadzenie piątej – i jak na razie ostatniej – transzy sankcji. Do listy osób objętych zakazem wjazdu dopisano przede wszystkim białoruskich oficerów i funkcjonariuszy służb granicznych oraz przedstawiciele lokalnych władz, ale także innych reprezentantów prokuratury, sądownictwa i propagandy oraz firmy zaangażowane w procedurę sprowadzania migrantów na białoruską granicę²⁰⁷. Także i to działanie zostało wsparte przez Waszyngton. Tego samego dnia lista sankcyjna Stanów Zjednoczonych została rozszerzona m.in. o Dzmitrija Łukaszenkę (drugiego syna Alaksandra Łukaszenki), Dzmitrija Korżuka – z-cę Ministra Spraw Wewnętrznych oraz szereg wyższych funkcjonariuszy Państwowego Komitetu Granicznego i Głównego Departamentu do Walki z Przestępczością Zorganizowaną i Korupcją MSW²⁰⁸.

Zaznaczyć należy, że w listopadzie doszło jednak do dwóch rozmów telefonicznych między Kanclerz Niemiec Angelą Merkel i Aliaksandrem Łukaszenką, podczas których rozmawiali oni o sytuacji migrantów spoza Europy, znajdujących się na Białorusi oraz napięciu wywołanym na granicy. Rozmowy poprzedzone były telefonem A. Merkel do prezydenta W. Putina.

Dla A. Łukaszenki kluczowy był sam fakt, że do rozmów doszło. Pozwoliło mu to na podtrzymanie iluzji dialogu z UE, ale niewykluczone, że sprawa miała i aspekt finansowy. Po pierwszej rozmowie, UE poinformowała o przeznaczeniu 700 mln EUR na pomoc humanitarną na granicy. Miała ona zostać przekazana Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca oraz bliżej nieokreślonym „partnerom humanitarnym”²⁰⁹. Białoruskie Stowarzyszenie Czerwonego Krzyża jest bezpośrednio kontrolowane przez białoruskie władze – przewodniczącym stowarzyszenia jest z-ca ministra zdrowia, Dzmitrij Czeredniczenko. Można więc podejrzewać, że podobnie jak w 2017 r. jakaś część z tych pieniędzy trafi bezpośrednio do władz białoruskich.

²⁰⁷ Rozporządzenie wykonawcze Rady (UE) 2021/2124 z dnia 2 grudnia 2021 r. w sprawie wykonania art. 8a ust. 1 rozporządzenia (WE) nr 765/2006 dotyczącego środków ograniczających wobec Białorusi, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L430 I, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:430I:FULL&from=EN>, dostęp: 18.12.2021.

²⁰⁸ Treasury Expands Sanctions Against Belarusian Regime with Partners and Allies, „Press release”, U.S. Department of Treasury, 02.12.2021, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0512>, dostęp: 06.01.2021.

²⁰⁹ Belarus: EU allocates €700,000 in humanitarian assistance for vulnerable people stranded at the border, European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, 17.11.2021, https://ec.europa.eu/echo/news-stories/news/belarus-eu-allocates-eu700000-humanitarian-assistance-vulnerable-people-stranded-border-2021-11-17_en, dostęp: 20.12.2021.

W efekcie białoruskie władze rozpoczęły proces odsyłania części migrantów do ich krajów pochodzenia. Na początku grudnia prasa informowała, że odleciało ok. 3000 osób a transport kolejnych 4000 był zaplanowany w tym samym miesiącu²¹⁰.

Inwazja armii rosyjskiej na Ukrainę, rozpoczęta 24 lutego 2022 r., była kolejnym krokiem w pogarszaniu się białorusko-unijnych stosunków. Na początku lutego, na terytorium Białorusi przeprowadzono wspólne rosyjsko-białoruskie ćwiczenia „Sojusznicza Stanowczość”, w których uczestniczyło, według różnych szacunków 60-80 tys. żołnierzy obu krajów. Rosyjskie jednostki pozostały na terenie Białorusi po zakończeniu manewrów i zostały wykorzystane do uderzenia na Kijów. Poza udostępnieniem swego terytorium dla działań lądowych, Mińsk zezwolił Rosji na wykorzystywanie Białorusi do ostrzałów raketowych ukraińskich miast.

Co więcej, według niepotwierdzonych na moment kończenia tej analizy informacji prasowych, 1 marca białoruskie jednostki zaangażowały się bezpośrednio w inwazję swego militarnego sojusznika i wkroczyły do Ukrainy w regionie czernichowskim. A. Łukaszenka zdementował te informacje²¹¹. Możliwe jest, że operacja została w rzeczywistości przeprowadzona przez żołnierzy rosyjskich ubranych w mundury białoruskie.

Równolegle, jak donoszą polskie organizacje samorządowe, działające na polsko-białoruskiej granicy, w lutym wzrosła znacząco liczba migrantów próbujących przekroczyć rubież tych krajów²¹². Może to sugerować, że Mińsk, po początkowej decyzji o zminimalizowaniu polityki zmuszania migrantów do przekraczania polskiej granicy, ponownie powrócił do stosowania tego narzędzia.

W odpowiedzi, 2 marca UE wprowadziła kolejny pakiet sankcyjny. Do listy osób objętych ograniczeniami dopisano 22 osoby – wysokich urzędników białoruskiego ministerstwa obrony oraz oficerów wojskowych. Rozszerzono również listę towarów objętych zakazem eksportowym. Wpisano na nią m.in. dodatkowe produkty służące do wyrobu

²¹⁰ *Ponad 3 tys. migrantów powróciło z Białorusi do krajów ojczystych*, Belsat, 7.12.2021, <https://belsat.eu/pl/news/07-12-2021-ponad-3-tys-migrantow-powrocilo-z-bialorusi-do-krajow-ojczystych/>, dostęp: 21.12.2021.

²¹¹ C. Gijs, *US sees 'no indication' to back Ukrainian claim Belarus has joined Russia's invasion*, Politico, 1.03.2022, <https://www.politico.eu/article/belarus-russia-war-ukraine/>, dostęp: 1.03.2022.

²¹² N. Nielsen, *Belarus seen stepping-up use of migrants as a weapon*, EUObserver, 24.02.2022, https://euobserver.com/migration/154425?utm_source=euobs&utm_medium=email, dostęp: 27.02.2022.

papierosów, paliwa mineralne, dodatkowe pozycje zaliczane do produktów potasowych, drewno czy cement²¹³.

Czy sankcje mają wpływ na białoruską gospodarkę?

Trwają dyskusje na ile bolesne dla reżimu A. Łukaszenki będą wprowadzone w 2021 r. sankcje ekonomiczne. Problem z ich oceną polega na tym, że ich implementację odłożono w czasie. Wprowadzenie ograniczeń sektorowych (na import z Białorusi produktów potasowych, ropopochodnych i tytoniowych) nie dotyczy umów zawartych przed 25 czerwca 2021 r. (dniem wejścia w życie decyzji o ograniczeniach). Dotknęły więc białoruskiego eksportu dopiero w grudniu 2021 roku, kiedy wygasają porozumienia eksportowe, a zatem ich realny wpływ na całą gospodarkę zbyt wcześnie oceniać..

Białoruski ekonomista Dmitrij Kruk, zapytany na początku grudnia 2021 r. jaki będzie wpływ sankcji na białoruską gospodarkę odpowiedział szczerze: „Nie wiem”²¹⁴. Wyjaśnił, że dokument sankcyjny obejmuje pozycje celne, które odpowiadają za 14% białoruskiego eksportu. Nie jest jednak jasne, jak zareagują władze w Mińsku i w jaki sposób będą próbowały omijać sankcje. W przeszłości bowiem Białoruś stosowała różnych metody obchodzenia ograniczeń. Przykładem były procedury unikania obowiązku podziału ceł z eksportu produktów ropopochodnych między budżetami Rosji i Białorusi. Białoruskie firmy naftowe sprzedawały część z nich jako rozpuszczalniki i rozcieńczalniki chemiczne albo mieszanki bitumiczne. W odpowiedzi władze białoruskie zaczęły aktywnie działać w celu ograniczenia negatywnego wpływu sankcji ekonomicznych. Bezpośrednio po ich wprowadzeniu A. Łukaszenka wyznaczył wicepremiera Jurija Nazaraua i ministra przemysłu Petra Parkomczika do minimalizowania skutków ograniczeń gospodarczych. Władze białoruskie zmieniły wówczas strukturę części przedsiębiorstw objętych sankcjami. W miejsce umieszczonej na liście sankcyjnej UE „Nowej Nieftianoy Kompanii”, spółki operującej w sektorze naftowym, powołano nową firmę – „Nordstar”. Podobnie „Bielaruskaya Neftianaja Kompania”, odpowiedzialna za międzynarodowy handel produktami naftowymi, wyjęta została spod pośredniej kontroli objętego sankcjami USA „Bielnieftichimu”.

²¹³ Rozporządzenie wykonawcze Rady (UE) z dnia 2 marca 2022 r. wykonujące rozporządzenie (UE) nr 269/2014 w sprawie środków ograniczających w odniesieniu do działań podważających integralność terytorialną, suwerenność i niezależność Ukrainy lub im zagrażających, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L66/1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.066.01.0001.01.POL&toc=OJ%3AL%3A2022%3A066%3ATO, dostęp: 2.03.2022. W momencie finalizowania raportu informacje nt. sankcji eksportowych znajdowały się jedynie w prasowej informacji z posiedzenia RE.

²¹⁴ Презентацыя Моніторинга эканомікі Беларусі: тэндэнцыі, настроення і ажіданія, BEROC, 21.12.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=WyVrPenM2Vg&t=2525s>, dostęp: 21.12.2021.

Dane za 2021 r. nie pokazują zasadniczego pogorszenia się sytuacji gospodarczej w Białorusi w wyniku sankcji. Wzrost PKB wyniósł 2,3%, co w dużym stopniu było skutkiem pozytywnej koniunktury w eksporcie. Wzrost cen eksportowych, który zaobserwowano od połowy roku pozwolił także przedsiębiorstwom obłożonym sankcjami, na utrzymanie płynności.

Sankcje pozostają jednak istotnym czynnikiem zwiększającym niepewność, co utrudniać będzie współpracę białoruskich przedsiębiorstw z kontrahentami zagranicznymi. Utrudnią one także transfery finansowe – a więc nie tylko opłaty za kontrakty, ale także dofinansowanie inwestycji.

Ponadto gospodarka białoruska zostanie dotknięta pośrednio przez sankcje nałożone na rosyjską gospodarkę w wyniku inwazji. Związane to jest z jednej strony z permanentnym wsparciem finansowym, udzielanym przez Rosję Białorusi, z drugiej – z faktem, że w niektórych sektorach (np. ropy i produktów ropopochodnych) białoruskie i rosyjskie spółki współpracują ściśle. Wreszcie sankcje mogą także wpłynąć na skurczenie się rosyjskiego rynku – głównego rynku zbytu białoruskich towarów.

Na początku grudnia 2021 r. pojawiły się pierwsze pogłoski, sugerujące potencjalne problemy po stronie krajów UE z implementacją sankcji sektorowych. Dotyczyły one państw bałtyckich, które przez wiele lat były istotnymi partnerami Białorusi w tranzycie towarów. W związku ze stanowiskiem Wilna w sprawie represji stosowanych wobec białoruskiego społeczeństwa obywatelskiego, Mińsk zaczął ograniczać tranzyt swych produktów przez porty litewskie. Już w sierpniu litewskie koleje donosiły o możliwych znacznych stratach związanych ze spadkiem tranzytu z Białorusi a według prezesa Litewskich Kolei (LK) Mantasa Bartuška, ta zmiana oznaczać będzie spadek rocznych dochodów LK o 60 mln EUR²¹⁵.

Na tym tle, w grudniu 2021 r. wybuchł na Litwie skandal, związany z tranzytem produktów potasowych. Sprawa ta przedstawiana była w kontekście sankcji nałożonych przez USA na „Bielaruskalij”, białoruskiego producenta i eksportera produktów potasowych, ale wydaje się symptomatyczna dla podejścia władz w Wilnie do problemu sankcji. Litewskie Koleje podkreślały, że obowiązuje je kontrakt z białoruskim partnerem a „Bielaruskalij” dokonał już przedpłaty za okres do stycznia 2022 r, stąd nie jest możliwe wstrzymanie

²¹⁵*Lithuanian railways will need state aid due to loss of cargo from Belarus*, LRT, 12.08.2021, <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1467948/lithuanian-railways-will-need-state-aid-due-to-loss-of-cargo-from-belarus>, dostęp 26.11.2021.

dostarczania opłaconej usługi. Litewski MSZ stwierdził także, że firmy z innych krajów sąsiednich przejmą tranzyt, z którego zrezygnują Litewskie Koleje²¹⁶. Ostatecznie jednak, prawdopodobnie pod naciskiem USA, władze litewskie anulowały kontrakt z „Belaruskalij” z dniem 1 lutego. W odpowiedzi strona białoruska zablokowała kolejowy tranzyt towarów z litewskiego terytorium²¹⁷.

Także tranzyt towarów koleją przez Łotwę notował w ostatnim czasie spadek. Według danych za styczeń - sierpień 2020 r. przewozy tranzytowe przez Łotwę spadły o 52,9%, co z kolei doprowadziło do spadku ilości towarów przeładowanych w łotewskich portach²¹⁸. Dotyczy to przede wszystkim portu w Ventspils, w którym w 2020 r. 25% przeładowywanych towarów pochodziło z Białorusi²¹⁹.

Na obecnym etapie Ryga prezentuje oficjalnie swe poparcie dla reżimu sankcyjnego. Pod koniec grudnia łotewskie służby celne udaremniły import ok. 300 t produktów ropopochodnych z Białorusi, które próbowano wwieźć bez właściwych dokumentów. To pierwszy tego typu wypadek od wprowadzenia sankcji UE²²⁰.

Tab. 1. Białoruski eksport do UE (mln USD)

	2018	2019	2020	I-X 2021
UE - całość	7065.9	5628.16	4984.94	7417.72
Austria	28.42	20.99	26.27	24.92
Belgia	200.67	184.46	148.93	179.81
Bułgaria	75.44	82.05	54.75	54.64
Chorwacja	12.79	13.24	05.34	11.63
Cypr	0.47	1.92	0.79	0.39
Czechy	117.48	118.11	119.1	158.57

²¹⁶A. Sytas, *Lithuanian Railways will continue to transport Belarus potash for now*, „Reuters”, 8.12.2021, <https://www.reuters.com/markets/deals/lithuanian-railways-will-continue-transport-belarus-potash-now-2021-12-08/>, dostęp: 22.12.2021.

²¹⁷*Belarus bans Lithuanian cargo transit in retaliation for sanctions*, LRT, 2.02.2022, <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1604895/belarus-bans-lithuanian-cargo-transit-in-retaliation-for-sanctions>, dostęp: 2.03.2022.

²¹⁸A. Заквасин, Е. Комарова, *В обход Латвии: почему Россия сокращает грузопоток через железные дороги и порты прибалтийской страны*, RT, 20.09.2020, <https://russian.rt.com/ussr/article/785093-latviya-gruzy-rossiya-tranzit-sokraschenie>, dostęp: 26.11.2021.

²¹⁹*Что потеряет Латвия после ссоры с Белоруссией*, Baltnews, 25.06.2021, https://lv.baltnews.com/ekonomika_online_novosti/20210625/1024915201/Chto-poteryaet-Latviya-posle-ssory-s-Belorussiey.html, dostęp: 30.11.2021.

²²⁰I. Butkevičs, *Latvijā no Baltkrievijas mēģināts nelikumīgi ievest vairāk nekā 300 tonnu naftas produktu*, „Skaties”, 20.12.2021, <https://skaties.lv/zinas/latviya/latviya-no-baltkrievijas-meginats-nelikumigi-iest-vaik-300-tonnu-naftas-produktu/>, dostęp: 22.12.2021.

Dania	24.8	31.65	152.11	103.4
Estonia	143.7	108.08	93.12	126.57
Finlandia	18.84	25.55	26.21	19.95
Francja	74.28	109.54	119.02	86.13
Grecja	8.05	4.62	2.44	2.75
Hiszpania	29.11	16.67	20.5	22.7
Holandia	1424.86	801.7	686.78	1867.17
Irlandia	13.82	16.05	17.26	20.28
Litwa	1156.26	1061.27	1037.58	1168.72
Łotwa	485.17	397.18	310.04	451.06
Luksemburg	1.56	0.74	0.88	0.86
Malta	24.93	0.04	0.04	20.80
Niemcy	1455.34	1306.84	939.65	1446.09
Polska	1344.6	1291.61	1250.79	1741.88
Portugalia	4.71	3.42	6.21	6.04
Rumunia	79.99	87.67	108.88	98.95
Słowacja	113.99	113.99	75.2	61.52
Słowenia	12.43	11.47	14.56	19.93
Szwecja	52.13	44.82	35.27	51.91
Węgry	78.1	130.64	121.77	78.46
Włochy	123.66	97.91	90.48	124.56

Źródło: Białoruski Narodowy Komitet Statystyczny

Białoruskie władze zablokowały dostęp do danych nt. eksportu produktów objętych sankcjami. Jednak analiza ogólnych danych nt. eksportu oraz informacji o eksporcie produktów ropopochodnych z polskiego i niemieckiego urzędu statystycznego (poza Holandią – głównych odbiorców produktów ropopochodnych z Białorusi) nie pokazują zasadniczego pogorszenia bilansu wymiany handlowej Białorusi z UE²²¹. Dane niemieckie i polskie mogą wręcz sugerować wzrost importu przez kraje unijne produktów ropopochodnych, ale porównanie wcześniejszych szeregów czasowych danych urzędów statystycznych obu tych krajów z danymi białoruskimi pokazuje, że dane Białoruskiego Komitetu Statystycznego są

²²¹Anglojęzyczna wersja bazy danych holenderskiego urzędu statystycznego także nie przedstawia danych nt. importu produktów ropopochodnych z Białorusi w 2021 r.

zazwyczaj niższe. Można więc założyć, że do października 2021 r. import produktów ropopochodnych przez Polskę i Niemcy nie uległ zmniejszeniu w stosunku do 2020 r.

Tab. 2 Białoruski import z krajów UE (mln USD).

	2018	2019	2020	I-X 2021
UE - całość	5967.34	6241.28	5743.04	4735.96
Austria	143.12	165.3	129.69	141.24
Belgia	229.22	192.17	186.36	170.26
Bułgaria	38.26	44.52	42.91	32.78
Chorwacja	9.75	13.25	22.76	11.19
Cypr	2.10	1.82	0.83	0.52
Czechy	275.77	239.85	212.79	154.83
Dania	125.44	84.67	90.08	81.19
Estonia	35.72	32.25	71.94	31.49
Finlandia	108.8	113.36	135.81	104.74
Francja	325.07	345.81	304.49	288.01
Grecja	36.59	42.4	38.28	20.82
Hiszpania	291.79	333.73	268.04	210.8
Holandia	323.77	421.37	388.53	257.26
Irlandia	38.13	65.24	44.86	40.71
Litwa	356.77	384.23	341.41	208.5
Łotwa	97.1	90.1	83.76	98.46
Luksemburg	9.83	9.76	8.63	8.55
Malta	0.76	0.33	0.89	0.46
Niemcy	1850.56	1795.13	1683.94	1438.14

Polska	1207.37	1330.34	1240.14	945.32
Portugalia	42.82	34.08	26.51	28.86
Rumunia	47.44	46.48	49.12	39.32
Słowacja	103.92	112.07	102.32	66.92
Słowenia	93.73	111.56	85.75	87.49
Szwecja	119.18	110.63	95.93	201.26
Węgry	116.45	123.17	123.97	118.85
Włochy	789.42	803.03	688.42	627.88

Źródło: Białoruski Narodowy Komitet Statystyczny

Bezpośrednio po wprowadzeniu sankcji zaobserwowano znaczący wzrost eksportu białoruskiego do Estonii. Według doniesień medialnych wynika to głównie ze wzrostu wartości tranzytu białoruskich produktów ropopochodnych (z 13 mln EUR w 2020 r. do 410 mln EUR w 2021 r.). Za tranzyt odpowiada estońskie przedsiębiorstwo państwowe „Operail”. Początkowo estońskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych stwierdziło, że pośrednictwo estońskich firm w sprzedaży białoruskich produktów ropopochodnych nie narusza unijnych sankcji²²². Jednak w lutym Tallin poinformował o wprowadzeniu specjalnych sankcji, które uniemożliwią tego typu tranzyt²²³.

Tab. 3. Białoruski eksport produktów ropopochodnych – główni odbiorcy w UE (mln USD)

	2018	2019	2020	2021
Całość eksportu do UE				
Oleje ropy naftowej i oleje otrzymywane z minerałów bitumicznych	1 398.90	901.03	588.70	b/d

²²²МВД Эстонии: белорусский транзит не нарушает санкций, <https://rus.err.ee/1608438029/mid-jestonii-belorusskij-tranzit-ne-narushaet-sankcij>, dostęp: 18.12.2021

²²³Estonia extends sanctions on transit of Belarusian oil products, Belsat, 04.02.2022, <https://belsat.eu/en/news/04-02-2022-estonia-extends-sanctions-on-transit-of-belarusian-oil-products/>, dostęp: 1.03.2022

Gaz ziemny (mokry) i pozostałe węglowodory gazowe	50.74	11.59	5.68	b/d
Wazelina, parafina, wosk mikrokrystaliczny, gacz parafinowy, ozokeryt, wosk montanowy, wosk torfowy, pozostałe woski mineralne i podobne produkty	0.00	0.00	0.25	b/d
Koks naftowy, bitum naftowy oraz inne pozostałości olejów ropy naftowej	4.00	3.57	2.99	b/d
Masy uszczelniające bitumiczne, fluksy i pozostałe mieszanki bitumiczne	254.94	6.19	1.07	b/d
Ogółem	1 708.59	922.38	598.68	b/d
Holandia				
Oleje ropy naftowej i oleje otrzymywane z minerałów bitumicznych	868.41	443.92	365.54	b/d
Gaz ziemny (mokry) i pozostałe węglowodory gazowe	0.00	0.00	0.00	b/d
Wazelina, parafina, wosk mikrokrystaliczny, gacz parafinowy, ozokeryt, wosk montanowy, wosk torfowy, pozostałe woski mineralne i podobne produkty	0.00	0.00	0.00	b/d
Koks naftowy, bitum naftowy oraz inne pozostałości olejów ropy naftowej	0.00	1.08	0.00	b/d
Masy uszczelniające bitumiczne, fluksy i pozostałe mieszanki bitumiczne	254.07	5.08	0.00	b/d
Ogółem	1 122.47	450.09	365.54	b/d
Niemcy				
Oleje ropy naftowej i oleje otrzymywane z minerałów bitumicznych	8.18	1.22	0.38	21.68

Gaz ziemny (mokry) i pozostałe węglowodory gazowe	0.02	0.00	0.17	0.00
Wazelina, parafina, wosk mikrokrystaliczny, gacz parafinowy, ozokeryt, wosk montanowy, wosk torfowy, pozostałe woski mineralne i podobne produkty	0.00	0.00	0.00	0.00
Koks naftowy, bitum naftowy oraz inne pozostałości olejów ropy naftowej	0.00	0.30	0.00	0.00
Masy uszczelniające bitumiczne, fluksy i pozostałe mieszanki bitumiczne	0.00	0.02	0.09	0.00
Ogółem	8.20	1.54	0.63	21.68
Polska				
Oleje ropy naftowej i oleje otrzymywane z minerałów bitumicznych	302.56	233.04	76.72	88.92
Gaz ziemny (mokry) i pozostałe węglowodory gazowe	49.98	9.95	4.93	45.72
Wazelina, parafina, wosk mikrokrystaliczny, gacz parafinowy, ozokeryt, wosk montanowy, wosk torfowy, pozostałe woski mineralne i podobne produkty	0.00	0.00	0.23	10.59
Koks naftowy, bitum naftowy oraz inne pozostałości olejów ropy naftowej	1.10	0.02	0.20	0.00
Masy uszczelniające bitumiczne, fluksy i pozostałe mieszanki bitumiczne	0.22	0.19	0.23	0.63
Ogółem	353.86	243.20	82.31	145.86

Źródło: Białoruski Narodowy Komitet Statystyczny, dane dla Niemiec i Polski za I-X 2021- wg krajowych urzędów statystycznych.

Również dane nt. eksportu produktów potasowych sugerują utrzymanie podobnego poziomu eksportu tych towarów do Polski i Litwy, głównych ich odbiorców w UE. Porównanie twardych liczb z tabeli 4. sugerowałoby znaczący wzrost eksportu do Polski i spadek sprzedaży do Litwy. Jednak tu znów dają o sobie znać różnice w metodologii statystycznej trzech krajów – z powodu pewnych różnic w nomenklaturze dane polskie zazwyczaj są wyższe od danych białoruskich w tych kategoriach towarowych, zaś litewski urząd statystyczny inaczej ujmuje kwestię tranzytu tych towarów.

Tab. 4. Białoruski eksport nawozów chemicznych - główni odbiorcy w UE (mln USD)

	2018	2019	2020	2021
Całość eksportu do UE				
Nawozy potasowe	237.57	221.43	165.13	b/d
Nawozy mieszane	141.63	121.84	113.16	b/d
Ogółem	379.21	343.28	278.28	b/d
Polska				
Nawozy potasowe	116.99	109.46	71.57	107
Nawozy mieszane	49.54	38.31	38.51	47.9
Ogółem	166.53	147.77	110.09	154.9
Belgia				
Nawozy potasowe	62.05	71.45	55.41	b/d
Nawozy mieszane	0.00	0.00	0.00	b/d
Ogółem	62.05	71.45	55.41	b/d
Litwa				
Nawozy potasowe	7.22	7.15	6.04	3.18
Nawozy mieszane	75.51	69.57	66.43	24.47
Ogółem	82.73	76.72	72.48	27.66

Źródło: Białoruski Narodowy Komitet Statystyczny, Statystyka Litewska, Główny Urząd Statystyczny (dane dla Niemiec i Polski za 2021- wg krajowych urzędów statystycznych).

Wprowadzenie sankcji gospodarczych ograniczyło Mińskowi także możliwości pozyskiwania środków z innych (poza rosyjskimi) źródeł zagranicznych. Zakazano również

bezpośredniego lub pośredniego kupowania, sprzedawania, świadczenia usług inwestycyjnych, ułatwiania emisji lub dokonywania innych transakcji papierami wartościowymi i instrumentami rynku pieniężnego emitowanymi przez rząd Białorusi lub państwowe instytucje finansowe z terminem zapadalności powyżej 90 dni. Wprowadzono zakaz zawierania, a także bezpośredniego lub pośredniego udziału organizacji europejskich w umowach dotyczących udzielania nowych pożyczek lub kredytów organizacjom białoruskim na okres dłuższy niż 90 dni. Ponadto zawieszono wsparcie finansowe z Europejskiego Banku Inwestycyjnego, który udostępnił Białorusi osiem linii kredytowych na projekty infrastrukturalne o ogólnej wartości 550 mln USD. Podobne ograniczenia zostały także wprowadzone przez USA w ramach pakietu sankcji z grudnia 2021 r. Należy zauważyć, że pierwszy wicepremier Białorusi Nikołaj Snopkow stwierdził w grudniu, że sankcje UE i US dotyczące dostępu do finansowania zagranicznego stwarzają zagrożenie dla refinansowania białoruskiego długu zagranicznego. W 2022 r. Białoruś powinna spłacić 3,3 mld USD, a w 2023 – 4,7 mld USD²²⁴.

O sile wprowadzonych ograniczeń w sektorze finansowym świadczy fakt, że nawet Chiński Państwowy Bank Rozwoju zamroził we wrześniu przekazanie raty 103 mln USD, przeznaczonych dla firmy „Slavkalij”, należącej do rosyjskiego przedsiębiorcy Michaiła Gucieriewa. Środki miały zostać przekazane na budowę kompleksu wydobywczego soli potasowych.

Podsumowanie

Stosunki polityczne UE i Białorusi uległy gwałtownemu pogorszeniu po sierpniu 2020 r. Unia Europejska zdecydowanie potępiła brutalne pacyfikacje protestów i fałszowanie wyników wyborów. Stosunkowo szybko także wprowadzono sankcje, w tym – co było ważnym działaniem – sankcje sektorowe. Blokada Cypru nie była zdarzeniem wyjątkowym – w 2012 podczas dyskusowania ówczesnych sankcji wobec Mińska dyplomacja białoruska skłoniła Słowenię do czasowego zablokowania procesu (firmy słoweńskie uczestniczyły później w przygotowaniach infrastruktury pod Mistrzostwa Europy w Hokeju, organizowane w Mińsku w 2014 r.).

Reakcja władz białoruskich sprowadzała się właściwie do dalszego zamykania kraju na Unię Europejską. Zawieszenie uczestnictwa w PW, zmuszenie unijnych dyplomatów do opuszczenia Mińska czy ograniczenia wyjazdów białoruski obywateli za granicą służą jedynie

²²⁴Я. Бодряшкин, *Белоруссия попросит у России \$3,5 млрд для защиты от санкций*, „Газета.ру”, 16.12.2021, https://www.gazeta.ru/business/news/2021/12/16/n_17021371.shtml, dostęp: 05.01.2021.

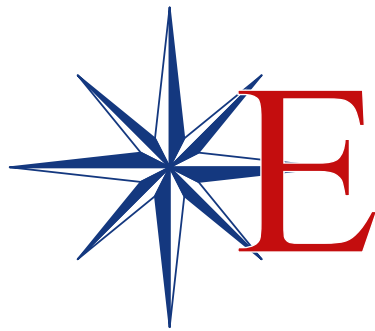
dalszej izolacji kraju i jego mieszkańców. Działania Mińska cofają właściwie relacje unijno-białoruskie do okresu sprzed uruchomienia projektu PW, z którym związana była także polityka próby otwarcia się Unii na Białoruś.

Sprowokowanie kryzysu granicznego przez A. Łukaszenkę początkowo doprowadziło do utwardzenia stanowiska UE i zdecydowanej reakcji na wykorzystywanie migrantów przez reżim białoruski. Jednak długotrwałe utrzymywanie się pata na granicy, skłoniło niemiecką kanclerz do zaangażowania się w dialog (prowadzony w porozumieniu z W. Putinem) z A. Łukaszenką. Pozwoliło to częściowo na zminimalizowanie kryzysu w okresie zimowym, ale dało A. Łukaszence to, na czym mu zależało – dialog z istotnym krajem europejskim. Prawdopodobnie utwierdziło to Mińsk w przekonaniu, że dotychczasowa taktyka wobec UE pozwala na osiągnięcie celów białoruskiej polityki zagranicznej.

Jednak głębokie systemowe powiązania Białorusi z Rosją zniweczyły nawet tę drobną zmianę w relacjach UE i Białorusi. A. Łukaszenka, którego jedynym gwarantem utrzymania władzy jest prezydent Putin, musiał wesprzeć rosyjską agresję na Ukrainę. I choć w momencie kończenia niniejszego tekstu próbował utrzymywać pewne pozory niezależności (nie uznając oficjalnie Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej czy podkreślając, że Białoruś nie angażuje się w wojnę militarnie), jednoznacznie uznała go za współodpowiedzialnego za zbrojną agresję na południowego sąsiada.

Dostępne obecnie dane nie pozwalają jeszcze na ocenę realnego wpływu sankcji sektorowych oraz sankcji wobec przedsiębiorstw, na sytuację gospodarczą Białorusi. Informacje, które pojawiały się na początku grudnia 2021 r. sugerowały, że kraje bałtyckie mogą w jakimś stopniu współpracować z Mińskiem w obchodzeniu sankcji. Ostatecznie jednak te obawy się nie potwierdziły. Jak się wydaje wszystkie kraje UE, po raz pierwszy w historii stosunków z Białorusią, są zjednoczone w kwestii wywarcia presji na białoruskie władze. Wsparcie Łukaszenki dla rosyjskiej agresji na Ukrainę tylko tę jedność umocniło.

Powyższy przegląd potwierdza, że strona białoruska nie jest zainteresowana realną współpracą z UE. Unia jest o tyle istotna, o ile pozwala na sugerowanie Moskwie zbliżenia z Europą, lub o ile może zapewnić finanse np. na projekty infrastrukturalne. Władze białoruskie zdecydowanie wolą przebywać w przeszłości, która jest im lepiej znana.

Czystki polityczne w białoruskim sektorze państwowym: cele, mechanizmy, skutki społeczno - gospodarcze

Nowa fala represji

Informacje o fali zwolnień z pracy ludzi podejrzanych o nielojalność wobec reżimu A. Łukaszenki zaczęły pojawiać się w białoruskich mediach niezależnych w połowie listopada 2021r. Zwolnienia odnotowywano w całym kraju, w dziesiątkach instytucji publicznych i przedsiębiorstwach państwowych. Dotknęły one resortów siłowych, administracji państwowej, szpitali, szkół, uniwersytetów, muzeów, kolei, leśnictwa, zakładów przemysłowych, elektrowni i sieci energetycznych, banków²²⁵. Osoby represjonowane informują, że listy kandydatów do zwolnienia do zakładowych administracji wysyła KGB.

Warto zaznaczyć, że czystki polityczne na Białorusi trwają cały czas, począwszy od sierpnia 2020 r. Z urzędów, instytucji kultury i przedsiębiorstw państwowych usuwano ludzi, którzy aktywnie wyrażali swoje poglądy lub zostali zatrzymani za udział w protestach²²⁶. Już w listopadzie 2020 r. ośrodek analityczny iSANS informował o zwolnieniu 700 pracowników resortu spraw wewnętrznych oraz 40 pracowników Komitetu Śledczego, którzy w trakcie kampanii wyborczej złożyli swoje podpisy pod listami poparcia dla konkurentów A. Łukaszenki²²⁷. Do końca 2020 r. z powodów politycznych pracę w strukturach MSW straciło około 1000 osób²²⁸. Skala represji była jednak dość umiarkowana, ponieważ dotknęła ok. 2% funkcjonariuszy (liczba zatrudnionych przez MSW wynosi ponad 46 tys., w tym pracowników Komitetu Śledczego jest ok. 3.5 tys.). W listopadzie 2020 r. według ocen iSANS odsetek funkcjonariuszy aparatu centralnego oraz departamentów obwodowych

²²⁵<https://motolko.help/ru-news/kadrovye-chistki-naczbank-kommunarka-i-naczionalnyj-istoricheskij-muzej/?fbclid=IwAR23VAX9gXAYDDTJ5PO6oL9aPpPiHuzKN4IyLGRqa8eFaGspjxkOIAeC8e8>, dostęp: 10.02.22.

²²⁶<https://www.dw.com/ru/mest-protestujushhim-belorusam-vygonjajut-s-raboty-i-objavlajut-tunejadcami/a-56333960>, dostęp: 08.02.22.

²²⁷<https://isans.org/analysis/policy-papers/oczenka-situaczii-v-pravoohranitelnyh-organah-belarusi.html>, dostęp: 11.02.22.

²²⁸<https://www.currenttime.tv/a/belarus-mvd/31036553.html>, dostęp: 10.02.22.

MSW, krytycznie nastawionych wobec władz sięgał 80%²²⁹. Rok później zrzeszenie byłych funkcjonariuszy białoruskich resortów siłowych BYPOL poinformowało o planach władz, by do końca 2021 r. usunąć z aparatu centralnego MSW 500 osób „nielojalnych” - czyli połowę jego składu osobowego²³⁰.

230 000 zwolnionych z pracy

Pod koniec 2021 r. dziennikarze i blogerzy informowali, że w niektórych urzędach oraz przedsiębiorstwach państwowych zwolnienia z powodów politycznych sięgają 25% zatrudnionych²³¹. Na przykład, w fabryce czekolady „Kommunarka” planowano zwolnić 300 osób z 1.5 tysięcznej załogi²³². Podobna skala represji miała dotknąć kadry producenta płytek ceramicznych „Biarozabudmateriały”. Z załogi liczącej 1100 osób na czarnej liście znalazło się 300 osób. 25 wykładowców zwolniono z Białoruskiej Państwowej Akademii Sztuki a do Narodowego Muzeum Historii i Kultury Białorusi KGB wysłało listę kandydatów do zwolnienia, na której zaznaczono 49 nazwisk z personelu muzeum liczącego 170 osób²³³.

W większości nagłośnionych przez blogerów i dziennikarzy przypadków, z powodów politycznych zwolniono poniżej 10% pracowników. Według informacji blogera Antona Matolki, Narodowy Bank Białorusi planował pozbyć się 180 osób z ok. 2000 zatrudnionych²³⁴. 160 osób miało zostać zwolnionych z Mińskich Zakładów Mechanicznych im. Wawiłowa, produkujących celowniki dla wojska. Załoga fabryki to ok. 1800 osób. Państwowa huta szkła „Homelszko” zaplanowała zwolnić 100 osób z 1900 zatrudnionych, z kolejnymi 200 podejrzanymi o nielojalność miały się odbyć „rozmowy profilaktyczne”²³⁵. Leśnictwo w Bychowie (na wschodzie Białorusi), liczące ok. 360 pracowników, miało pozbyć się 18 osób²³⁶. Ze szpitala w Mozyrze zwolniono 10 lekarzy (ze 140)²³⁷. Lista

²²⁹<https://isans.org/analysis/policy-papers/oczenka-situaczii-v-pravoohranitelnyh-organah-belarusi.html>, dostęp: 11.02.22.

²³⁰https://t.me/By_Pol/438, dostęp: 10.02.22.

²³¹<https://belsat.eu/in-focus/23-11-2021-admysloutsy-perashkadzhayuts-lukashenku-zahavats-uladu/>, dostęp: 10.02.22.

²³²https://t.me/bor_by/2637, dostęp: 10.02.22.

²³³https://t.me/bor_by/2637, dostęp: 07.02.22.

²³⁴<https://motolko.help/ru-news/kadrovye-chistki-naczbank-kommunarka-i-naczionalnyj-istoricheskijmuzej/?fbclid=IwAR23VAX9gXAYDDTJ5PO6oL9aPpPiHuzKN4IyLGRqa8eFaGspjxkOIAeC8ej>, dostęp: 13.02.22.

²³⁵<https://t.me/flagshtok/6271>, dostęp: 10.02.22.

²³⁶<https://t.me/belamova/23640>, dostęp: 13.02.22.

kandydatów do zwolnienia wysłana do Białoruskich Kolei wynosi 1,5 tys. osób (na 75 tys. zatrudnionych)²³⁸.

Według Białoruskiego Urzędu Statystycznego, w sektorze państwowym (administracji, armii, instytucjach oświaty, ochronie zdrowia, przedsiębiorstwach państwowych, itd.) w roku 2020 pracowało 2.3 mln osób, czyli 54% ogółu zatrudnionych²³⁹. Jeżeli w całym kraju czystki polityczne dotknęły 10% pracowników sektora państwowego, liczba zwolnionych może sięgać nawet 230 tys.

Belstat w okresie od stycznia do listopada roku 2021 nie odnotował jednak wzrostu liczby osób zwolnionych²⁴⁰. Opublikowane przez urząd liczby świadczą jedynie o powolnym spadku zatrudnienia. W tym okresie liczba osób przyjętych do pracy wynosiła jedynie 91% liczby osób zwolnionych. Jest to o 1 punkt procentowy mniej, niż w 2020 r. i o 8 punktów procentowych mniej, niż w przedkryzysowym roku 2019²⁴¹. Największy odsetek osób zatrudnionych straciły duże przedsiębiorstwa, zwłaszcza w sektorze budownictwa i przemysłu²⁴².

Mechanizm represji

W większości opisanych w mediach przypadków zwolnieni z pracy opowiadali, że listy nielojalnych wobec A. Łukaszenki osób przychodziły do kierowników urzędów bezpośrednio z KGB. W niektórych sytuacjach czystki przygotowywały i przeprowadzały wyspecjalizowane jednostki wewnętrzne instytucji państwowych. Zwolnieniami politycznymi na kolei, według portalu Zerkalo.io, kierował zastępca dyrektora Białoruskich Kolei ds.

²³⁷<https://www.dw.com/ru/novye-chistki-neugodnyh-v-belarusi-uvolnjajut-za-sobytyja-2020/a-60077829>, dostęp: 14.02.22.

²³⁸https://dcsfxzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=281780&fbclid=IwAR3AXv4CukVFFfklk_txaH02ZlaHMA018lAylKqhwBhwNI2FI5FCZY8InqI, dostęp: 10.02.22.

²³⁹<https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/97e/97e9d257e0d9bb1c5f9b1b1071c116ca.pdf>, dostęp: 07.02.22.

²⁴⁰https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/trud/operativnaya-informatsiya_8/chislenost-prinyatykh-i-uvolennykh-rabotnikov-v-organizatsiyakh-respubliki-belarus/, dostęp: 11.02.22.

²⁴¹<https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/d8c/yr1d8w95a75bhnumml7vbg6jqxyih369.pdf>, dostęp: 10.02.22.

²⁴²<https://neg.by/novosti/otkrytj/ekonomika-rastet--no-situaciya-s-zanyatostyu-i-zarplatami-ostaetsya-slozhnoj>, ,
dostęp: 07.02.22.

bezpieczeństwa Ihar Kazłouski. Jego stanowisko utworzono w 2021 r.²⁴³. Wcześniej pracował on w służbach specjalnych²⁴⁴.

Dział bezpieczeństwa wewnętrznego to jednostka organizacyjna, składająca się z byłych lub czynnych pracowników służb specjalnych. To on kierował czystkami w Państwowym Komitecie Ekspertyz Sądowych. Niektóre działy tego zakładu medycyny sądowej straciły nawet połowę swoich pracowników²⁴⁵. Zwolnieni z pracy informują, że działy bezpieczeństwa w zakładach przemysłowych i mediach państwowych władze obsadzają byłymi funkcjonariuszami służb specjalnych i milicji²⁴⁶. Funkcjonariuszy wysyła się również na stanowiska zastępców dyrektorów do spraw ideologii. To oni dokonują czystek oraz sprawują nadzór polityczny nad pracownikami²⁴⁷. Można więc wnioskować, że w białoruskich instytucjach państwowych powstał kolejny organ nadzoru politycznego. W odróżnieniu od istniejących od 17 lat zastępców dyrektorów do spraw ideologii, działy i zastępcy dyrektorów do spraw bezpieczeństwa mają zajmować się nie propagandą i dostarczeniem pracowników na zorganizowane przez władze wiece, lecz poszukiwaniem i eliminacją wrogów reżimu.

Aby przeprowadzić masowe czystki polityczne białoruski aparat policyjny opracował duże zasoby danych²⁴⁸. Listy zwolnionych sformowano w oparciu o kilka źródeł:

- 1) listy zatrzymanych za udział w protestach;
- 2) złożone do Centralnej Komisji Wyborczej listy poparcia dla konkurentów A. Łukaszenki w wyborach prezydenckich 2020 r. z zaznaczonymi na nich danymi osobowymi obywateli;
- 3) wideo i fotografie akcji protestu, na których udało się zidentyfikować ich uczestników (to, że opracowanie zdjęć z protestów 2020 roku nadal trwa, świadczy o tym, że służby specjalne

²⁴³<https://news.zerkalo.io/life/6886.html?c>, dostęp: 08.02.22.

²⁴⁴<http://xpress.by/2021/08/04/oficialno-32/>, dostęp: 08.02.22.

²⁴⁵https://www.bbc.com/russian/features-59306484?fbclid=IwAR1a4pxx_MR1FN7AIx4uVooahNDakZBc8scVU5oHHzr0JuJBSzPlnZr4uFAw, dostęp: 13.02.22.

²⁴⁶<https://www.dw.com/ru/novye-chistki-neugodnyh-v-belarusi-uvolnjajut-za-sobytija-2020/a-60077829>, dostęp: 10.02.22.

²⁴⁷https://news-zerkalo-io.translate.goog/life/7500.html?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=be, dostęp: 10.02.22.

²⁴⁸https://www.bbc.com/russian/features59306484?fbclid=IwAR1a4pxx_MR1FN7AIx4uVooahNDakZBc8scVU5oHHzr0JuJBSzPlnZr4uFAw, dostęp: 13.02.22.

opracowują te zdjęcia ręcznie, chociaż nie można wykluczyć zastosowania oprogramowania do automatycznej identyfikacji twarzy);

4) dane o lokacji telefonów komórkowych w dniach największych akcji protestacyjnych.

Można wnioskować, że przygotowania do szeroko zakrojonej czystki politycznej trwały wiele miesięcy. Najprawdopodobniej, po wygaszeniu protestów na początku 2021 r. aparat policyjny otrzymał rozkaz, aby zidentyfikować i zneutralizować aktywnych uczestników protestów oraz zwolnić z organizacji państwowych **wszystkie** osoby o poglądach „antypaństwowych”. O zdecydowanej postawie władz świadczy to, że pracowników zwalnia się bez względu na ich kwalifikacje oraz szkodę, którą zwolnienie może wyrządzić organizacji. Za odmowę zwolnień wśród specjalistów pracę stracili trzej kierownicy oddziału Białoruskich Kolei w Brześciu²⁴⁹. Z tej samej przyczyny władze usunęły kilku wysokiego szczebla menedżerów oddziału kolei w Grodnie²⁵⁰ oraz dyrektorkę Muzeum im. Janki Kupały w Mińsku²⁵¹.

Cele czystek w aparacie państwowym

Dotknięte represjami osoby najczęściej mówiły, że zmuszano je do zwolnienia się przed 1 grudnia 2021 r. Zdaniem niektórych komentatorów, A. Łukaszenka postanowił „wyczyścić” urzędy i przedsiębiorstwa państwowe przed końcem roku, żeby zastraszone społeczeństwo nie przeszkadzało mu w przeprowadzeniu zaplanowanego na luty 2022 r. referendum w sprawie zmiany konstytucji²⁵². W grudniu 2021 r. A. Łukaszenka przyznał się do wydania ukazu o masowych zwolnieniach²⁵³. Nie powiązał ich jednak z planowanym referendum. Stwierdził, że represje mają samodzielny cel - wyeliminowanie prowodyrów, którzy mają odmienne od reżimu zdanie.

Korpus urzędniczy A. Łukaszenka postrzega w sposób podobny do armii. Świadczą o tym niedawno wprowadzone zmiany w ustawach „O Siłach Zbrojnych Republiki Białorusi” i

²⁴⁹https://dcsfxzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=281780&fbclid=IwAR3AXv4CukVFFfklk_txaH02ZlaHMA018lAyIKqhwBhwNI2FI5FCZY8InqI, dostęp: 07.02.22.

²⁵⁰<https://spring96.org/ru/news/106117>, dostęp: 07.02.22.

²⁵¹<https://reform.by/290352-stala-vjadoma-prychyna-zvalnennja-dyrjektarki-muzeja-janki-kupaly-aleny-ljashkovich>, dostęp: 08.02.22.

²⁵²<https://belsat.eu/in-focus/23-11-2021-admysloutsy-perashkadzhayuts-lukashenku-zahavats-uladu/>, dostęp: 09.02.22.

²⁵³<https://president.gov.by/ru/events/soveshchanie-o-protivodeystvii-sankcionnym-meram-1639641613>, dostęp: 09.02.22.

„O stanie wyjątkowym”. Zgodnie z poprawkami, do zapewnienia porządku publicznego władze mogą wykorzystywać m.in. służby leśne, pracowników poczty, państwowych klubów sportowych. Pracownikom tych instytucji będzie można wydawać broń²⁵⁴. Od kandydatów ubiegających się o zatrudnienie w urzędach i przedsiębiorstwach państwowych od października 2021 r. wymaga się rekomendacji z poprzedniego miejsca pracy. Rekomendacja ma koniecznie zawierać informację o „stosunku kandydata do instytucji państwowych i porządku konstytucyjnego”²⁵⁵.

Zwolnienie osób nielojalnych wobec reżimu może mieć również cel utylitarny - zredukowanie aparatu urzędniczego. To pozwala zaoszczędzić środki, tak potrzebne w okresie pogłębiającego się kryzysu gospodarczego²⁵⁶. Program rozwoju społeczno - gospodarczego Białorusi na okres 2021 - 2025 przewiduje, że wzrost wynagrodzeń w sektorze publicznym zapewniony zostanie m.in. dzięki zredukowaniu liczby pracowników. Najprawdopodobniej, zaoszczędzone w taki sposób środki władze skierują na podwyższenie zarobków służbom, od których zależy przetrwanie reżimu. Do takich służb można zaliczyć milicję, prokuraturę, sądy, służby specjalne oraz organizacje akumulujące zasoby - urzędy podatkowe oraz Komitet Kontroli Państwowej.

„Jeśli kierujecie zespołem, to jesteście ludźmi państwowymi (i nie ma znaczenia, czy jest to przedsiębiorstwo prywatne, czy państwowe), zwłaszcza jeśli nosicie szelki lub pracujecie w aparacie państwowym. Rozumiecie, gdzie jesteście. W przeciwnym razie, uznamy to za zdradę” - powiedział A. Łukaszenka w trakcie narady, na której przyznał się do masowego usuwania nielojalnych pracowników ze stanowisk kierowniczych²⁵⁷. W mediach na razie nie pojawiły się jednak informacje, które świadczyłyby o zorganizowanych przez reżim czystkach w sektorze prywatnym. Są pojedyncze doniesienia, że władze grożą inspekcjami firmom, które przyjęły do pracy osoby zwolnione z sektora państwowego²⁵⁸. Przerzucenia represji na sektor prywatny nie można wykluczać, zwłaszcza jeżeli reżim uzna

²⁵⁴https://svb1234.azureedge.net/a/31522133.html?fbclid=IwAR2oncSj9ypp7NJk_TuU72NKKz-HTaBNNZUFeyBsUXpvkSj-86Y4mYfjngA, dostęp: 09.02.22.

²⁵⁵<https://svb1234.azureedge.net/a/31521399.html?fbclid=IwAR24X9TbfcwCxic8QSJOxI9OjBNEO3aTTutu8vAVdsV1yznwPT7DPnS9u8QS>, dostęp: 10.02.22.

²⁵⁶https://news.zerkalo.io/economics/4404.html?tg&fbclid=IwAR1be3jNq2_SSC3xS3SVu_wN8soN-2iDkkEk6W11FbAt9UeBQKpmZCtOrrQ, dostęp: 13.02.22.

²⁵⁷<https://president.gov.by/ru/events/soveshchanie-o-protivodeystvii-sankcionnym-meram-1639641613>, dostęp: 13.02.22.

²⁵⁸<https://www.dw.com/ru/novye-chistki-neugodnyh-v-belarusi-uvolnjajut-za-sobytija-2020/a-60077829>, dostęp: 10.02.22.

wyniki czystek w sektorze państwowym za sukces. Zwolnienie wszystkich, których obwiniono by o nielojalność wobec władz, miałyby dramatyczny wpływ na zatrudnienie, ponieważ wymagałyby zwolnienia kolejnych 200 tys. osób. Represje dotknęłyby wtedy co najmniej 400 tys. osób lub każdego co 10 zatrudnionego, bo Wiktar Babaryka w 2020 roku przekazał do Państwowej Komisji Wyborczej 365 tys. podpisów. Dwaj kolejni przeciwnicy A. Łukaszenki - Walery Capkała i Światłana Cichanouska zebrali odpowiednio 160 i 110 tys.

Skutki represji: spadek jakości usług publicznych

Bezpośrednim skutkiem czystek w administracji najprawdopodobniej będzie spowolnienie tempa pracy instytucji, drastyczny spadek innowacyjności oraz jakości świadczonych przez nie usług²⁵⁹. Pogorszenia jakości usług z dużym prawdopodobieństwem można oczekiwać od państwowych instytucji ochrony zdrowia, transportu, edukacji, ochrony prawa, służb komunalnych, budowy dróg i nadzoru budowlanego. etc.

Obawiając się pociągnięcia do odpowiedzialności za najmniejsze rzeczywiste lub domniemane błędy, urzędnicy będą unikać podejmowania decyzji i wdrażania w życie inicjatyw, ponieważ kreatywność zawsze wiąże się z ryzykiem. Innowacyjności nie sprzyja również rozbudzona represjami nieufność w stosunku do kolegów i kierowników. Najprawdopodobniej, praca urzędników i pracowników przedsiębiorstw państwowych w dużej mierze będzie się sprowadzała do mechanicznego wykonania rozkazów coraz mniej profesjonalnej kadry kierowniczej. W sektorze przedsiębiorstw państwowych, który już przed 2020 r. trudno było zaliczyć do innowacyjnego, dalszy paraliż decyzyjny przyczyni się do pogłębienia problemów finansowych.

Falszowanie statystyk

Kolejnym skutkiem represji jest ukrywanie i fałszowanie statystyk. Informowanie kierownika o niezadowolającym stanie rzeczy w powierzonych dziedzinie może narazić podwładnych na reperkusje. W sytuacji, gdy podwładni nie mają środków, żeby osiągnąć wytyczone przez kierownika cele, dość racjonalnym zachowaniem jest przekazanie „górzej” sfalszowanych liczb. Praktyka ta znana jako „pripiski” jest rozpowszechniona w białoruskich

²⁵⁹https://t.me/motolkohelp/24497?fbclid=IwAR1a4pxx_MR1FN7AIx4uVooahNDakZBc8scVU5oHzr0JuJBSzPlnZr4uFAw, dostęp: 10.02.22.

urzędach i przedsiębiorstwach państwowych jeszcze od czasów ZSRR. Po represjach lat 2020-2021 znacząco się ona rozpowszechniła²⁶⁰.

Po tym jak latem 2021 r. UE wprowadziła sankcje wobec białoruskich producentów nawozów potasowych, paliw, ciężarówek i traktorów, władze Białorusi ukryły dużą część statystyk eksportowych. Z dostępu publicznego zniknęły dane o eksporcie produktów ropopochodnych, nawozów potasowych i azotowych, tworzyw sztucznych, maszyn, pojazdów lądowych, czyli głównych wyrobów przemysłu białoruskiego. Ukryte pozycje obejmują ok. 15% białoruskiego eksportu. Po rozpoczęciu się pandemii COVID-19 władze Białorusi ukryły również statystyki dotyczące śmiertelności. Od października 2021 r. przestały też publikować dane o liczbie emerytów – grupie społecznej, która najbardziej ucierpiała wskutek pandemii²⁶¹.

Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że białoruskie władze coraz mniej rozumieją procesy zachodzące w gospodarce, coraz gorzej wyczuwają nastroje społeczne oraz mają coraz gorszą wiedzę na temat zasobów, którymi dysponuje państwo. Podwyższa to ryzyko podejmowania błędnych decyzji gospodarczych i politycznych. Równoległe, zaskakująco pozytywnym skutkiem czystek w sektorze państwowym (odnotowanym przez urzędników, nauczycieli oraz lekarzy) jest zmniejszenie roboty papierkowej²⁶². Kierownictwo rządziej wymaga też od nich wykonania poleceń, nieprzewidzianych w umowach o pracę. Na przykład, zarządzenie premiera z 24 listopada 2021 r. pt. “O usprawnieniu gromadzenia informacji i działalności nauczycieli” mówi, że nauczyciel nie powinien informować organów opieki społecznej o zaległościach w opłacie czynszu rodzin swoich uczniów, o stanie pieców i kotłów gazowych w ich domach, o liczbie autonomicznych czujek pożarowych oraz o wykonaniu przez rodziny zaleceń lekarzy. Nauczyciele, w celu złożenia sprawozdania o przeprowadzeniu imprez szkolnych, już nie muszą dostarczać organom oświaty zdjęć i filmów ze szkolnych koncertów, itp.²⁶³.

Zmniejszenie obciążenia zbędnymi obowiązkami można wytłumaczyć kilkoma przyczynami. Z jednej strony, w wielu urzędach rozumieją już, że zdziętkowany aparat

²⁶⁰<https://t.me/motolkohelp/24497>, dostęp: 13.02.22.

²⁶¹<https://www.svaboda.org/a/31630072.html>, dostęp: 12.02.22.

²⁶² <https://www.facebook.com/BELSAT.TV/posts/5399368446756868>, dostęp: 10.02.22.

²⁶³<https://thinktanks.by/publication/2021/12/09/osvobozhdenie-uchiteley-ot-neprofilnyh-obyazannostey-izmenit-li-eto-sistemu.html>, dostęp: 10.02.22.

administracyjny nie jest w stanie wykonać wszystkich procedur oraz dostarczyć kierownictwu wszystkich danych (słusznie lub niesłusznie wymaganych). Z drugiej strony, kierownictwo jest coraz mniej zainteresowane w zbieraniu prawdziwych statystyk, które byłyby dowodem stale pogarszającej się sytuacji. Z niektórych relacji medialnych wynika, że rząd wręcz nakazał zaprzestać zbierania informacji statystycznej, które mogą postawić władze w niewygodnym świetle²⁶⁴.

Deprofesjonalizacja i zwiększenia ryzyka awarii

Naturalnym skutkiem masowych czystek politycznych jest deprofesjonalizacja. Z doniesień prasowych wynika, że największe szkody represje wyrządzają wśród stosunkowo nielicznej warstwy wysoko wykwalifikowanych pracowników. Przedstawiciele kadry kierowniczej na „czarnych listach” jest więcej, niż robotników niższego szczebla²⁶⁵. Zwolnionych kierowników zastępują osoby o niższych kompetencjach, wyrażające poparcie dla reżimu lub nie sprzeciwiające się płynącym z góry poleceniom.

Zwolnienie specjalistów stworzyło problemy w pracy kolei²⁶⁶. W mińskich szkołach zaobserwowano deficyt wykwalifikowanych nauczycieli²⁶⁷. O bardzo trudnej sytuacji w sferze ochrony zdrowia informują działacze Fundacji Solidarności Medyków Białorusi²⁶⁸. Władze zaczęły zwalniać nielojalnych pracowników branży medycznej tuż po wybuchu protestów, w których przypadkach lekarze wzięli aktywny udział w demonstracjach. Represje dotknęły dziesiątki placówek, w tym najlepsze w kraju szpitale specjalizujące się w leczeniu chorób onkologicznych, zakaźnych oraz leczeniu dzieci²⁶⁹.

W porównaniu z okresem sprzed pandemii i protestów politycznych deficyt pracowników ochrony zdrowia wzrósł czterokrotnie. Z oficjalnej bazy ofert pracy <http://gsz.gov.by/> wynika, że na początku 2020 r. w kraju brakowało 3 tys. medyków. W

²⁶⁴<https://www.facebook.com/BELSAT.TV/posts/5399368446756868>, dostęp: 08.02.22.

²⁶⁵https://news-zerkalo-io.translate.google.com/life/7500.html?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=be, dostęp: 09.02.22.

²⁶⁶https://dcsfxzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=281780&fbclid=IwAR3AXv4CukVFFfklk_txaH02ZlaHMA0181AylKqhwBhwNl2FI5FCZY8InqI, dostęp: 10.02.22.

²⁶⁷https://dcsfxzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=280496&fbclid=IwAR0TQ15_4w-OFW5BSONQC24zj5hMiqAVGt5AUqNyVnnOyfnTtnqZ0sU_xTM, dostęp: 11.02.22.

²⁶⁸<https://www.dw.com/ru/novye-chistki-neugodnyh-v-belarusi-uvolnjajut-za-sobytija-2020/a-60077829>, dostęp: 10.02.22.

²⁶⁹<https://naviny.online/article/20210503/1620061679-nezamenimye-est-vyiskivat-politiku-i-presledovat-vrachey-eto-paranoyya>, dostęp: 10.02.22.

czerwcu 2021 r. brakowało już ponad 10 tys., zaś na początku stycznia 2022 r. brakowało ponad 11700 pracowników ochrony zdrowia, z czego prawie 4700 lekarzy²⁷⁰. Oznacza to, że w kraju wakaty są na co 10 stanowisko lekarza - specjalisty. Co ciekawe, oficjalna statystyka nie odnotowała spadku zatrudnienia w branży medycznej. Według Belstatu, na początku 2021 r. w kraju pracowało 43 tys. lekarzy - trzysta osób więcej, niż na początku roku 2020²⁷¹. Jednym z wyjaśnień tej rozbieżności może być masowe przejście lekarzy ze szpitali państwowych do placówek prywatnych. Innym wytłumaczeniem może być to, że Belstat fałszuje statystyki.

Brak specjalistów może doprowadzić nie tylko do pogorszenia jakości edukacji lub opieki medycznej. Zwolnienia w zakładach przemysłowych i transporcie zwiększają ryzyko awarii. To właśnie pogorszeniem jakości zarządzania media tłumaczą rosnącą liczbę wypadków w zakładach chemicznych „Hrodna Azot”²⁷². Zwolnieniami specjalistów tłumaczą również to, że w 2021 r. liczba ujawnionych naruszeń zasad bezpieczeństwa ruchu kolejowego wzrosła o 70%²⁷³. Najprawdopodobniej, władze będą próbować naprawić pogarszające się wskaźniki przedsiębiorstw państwowych za pomocą nowych represji. Po pierwsze, awarie i problemy finansowe obiektywnie będą się nasilały i, podobnie do czasów stalinowskich, władzom będzie najłatwiej obarczyć odpowiedzialnością rozmaitych „szkodników”. Po drugie, pracownicy aparatu represji mają codziennie udowadniać swoją lojalność i niezbędność. Funkcjonariusz, nie demonstrujący gorliwości, może sam narazić się na represje. Gdy objęcie stanowiska kierowniczego będzie się wiązało z ryzykiem aresztu, w zakładach państwowych może zabraknąć chętnych, aby zastąpić odchodzących na emeryturę kierowników starszej generacji.

Odizolowanie się siłowników i urzędników od społeczeństwa

Z wysokim prawdopodobieństwem można stwierdzić, że najbardziej niszczący wpływ czystki i zastraszenia wywierają na resorty siłowe. Z relacji medialnych wynika, że do milicji

²⁷⁰<https://euroradio.by/u-belarusi-nyastacha-medrabotnikau-nekatoryya-ustanovy-shukayuc-sotni-supracounikau>, dostęp: 10.02.22.

²⁷¹ https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/zdravoohranenie_2/, dostęp: 10.02.22.

²⁷² <https://telegra.ph/Gore-rukovoditel-kogda-vzorvetsya-Grodno-Azot-09-11>, dostęp: 10.02.22.

²⁷³https://dcsfzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=281780&fbclid=IwAR3AXv4CukVFFfklk_txaH02ZiaHMA0l8lAyIKqhwBhwNl2FI5FCZY8InqI, dostęp: 10.02.22.

rekrutują coraz więcej osób bez wyższego wykształcenia, zatrudnia się nawet osoby karane sądowo²⁷⁴. W organach ścigania i sądach zostają ludzie, których lojalność wobec reżimu trzyma się nie tylko na przekonaniach, uzależnieniu materialnym, lecz również na strachu przed represjami w przypadku odejścia. W wielu przypadkach oficerowie śledczy, pracownicy sądów, prokuratury i milicji zajmują mieszkania służbowe, których zostaną pozbawieni po zwolnieniu z pracy. Odejście z systemu jest nie do pomyślenia również dla milicjantów, sędziów i prokuratorów, których najbliżsi krewni pracują w resortach siłowych. W taki sposób funkcjonariuszy organów ścigania i sądów przemienia się w coraz bardziej odizolowaną i nielubianą przez resztę społeczeństwa kastę.

Państwowy monopol na przemoc dostaje się w ręce ludzi o coraz niższych kwalifikacjach moralnych i zawodowych. Nie ograniczona prawem wszechwładza stwarza sprzyjające warunki do powstania struktur kryminalnych wewnątrz resortów siłowych. W wojsku odejście fachowców oraz wzmożenie walki z „białoruskim nacjonalizmem” może doprowadzić do bezrefleksyjnego kopiowania rosyjskich wzorców ideologicznych i organizacyjnych. Zwiększona kontrola ideologiczna oraz spadek prestiżu armii, wywołany jej udziałem w represjach w 2020 r., najprawdopodobniej zniechęci wielu utalentowanych młodych ludzi do podjęcia studiów wojskowych. Ten czynnik oraz zwolnienia osób podejrzanych o nielojalność mogą otworzyć ścieżki kariery dla dużej liczby młodych osób, które teraz masowo przyjmowane są do pracy w sektorze państwowym. Według niektórych relacji medialnych, na wolne miejsca często przychodzą krewni i znajomi zaufanych urzędników²⁷⁵. Z jednej strony może to zwiększyć spójność klasy urzędniczej oraz jej lojalność wobec reżimu. Z drugiej zaś strony, urzędnicy stają się coraz bardziej odizolowaną od reszty społeczeństwa klasą, co obniża ich zdolność do obiektywnej oceny sytuacji i podejmowania trafnych decyzji. Skuteczność władz w rekrutacji młodych ludzi zależy również od tego, czy reżim będzie w stanie zaoferować im konkurencyjne wobec sektora prywatnego płace, zdolne zrekomensować niekomfortowe warunki pracy.

²⁷⁴https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Ft.me%2Fmotolkohelp%2F24508%3Ffbclid%3DIwAR0wgMhrHKEKBn4tQbMQI7haSnCNveFpGaba1IzyFW5tEfsL7IrrteC-1N4&h=AT3RXkKSxH8WKAiIDc1Yc9jTwh2z_C9AGnDo46JyN5k1TLMiEMIL73QuWE8hDfgkKT0pcu5NPss-BbVSVeyOd2RbLrBsUL5EujXBH6DhsOhmvfNilZBa_lh1b1EoSGguelsAw_ifkTzMndNmvU, dostęp: 10.02.22.

²⁷⁵https://t.me/motolkohelp/24497?fbclid=IwAR1a4pxx_MR1FN7AIx4uVooahNDakZBc8scVU5oHzr0JuJBSzPlnZr4uFAw, dostęp: 09.02.22.

Dokąd pójdą zwolnieni?

Media informują, że duży deficyt specjalistów zmusza niektórych kierowników zakładów do przyjmowania zwolnionych z powrotem. „Złożyli sprawozdanie o zwolnieniu do KGB, a potem przyjęli ich do pracy z powrotem. Nikt nie powiedział, że nie można tak robić. Pracować nie ma komu, wszystkie wskaźniki zostałyby zaprzepaszczone”- tłumaczy gazecie „Nasza Niwa” pracownik państwowego zakładu budowlanego²⁷⁶. Innym sposobem utrzymania oficjalnie zwolnionych specjalistów jest zawarcie z nimi umów cywilnoprawnych. Represjonowani uzyskują możliwość wykonywać swoich wcześniejszych obowiązków nie będąc jednak pracownikami etatowymi. Taki schemat dotyczy raczej dość małej części represjonowanych pracowników. Zdecydowana większość zwolnionych zasila sektor prywatny lub wyjeżdża do pracy za granicę. Zwolnieni z powodów politycznych lekarze zatrudniają się w placówkach prywatnych lub emigrują na Ukrainę, do Polski, Czech, Niemiec²⁷⁷. Dane o migracji, niestety, trafiły do szeregu statystyk, które władze Białorusi przestały publikować.

Przyciągające uwagę anomalie można znaleźć jedynie w statystykach zatrudnienia za rok 2020. Liczba zwolnionych z białoruskich organizacji w tym roku o 72 tys. przewyższała liczbę przyjętych do pracy. Jednocześnie liczba zatrudnionych w gospodarce Białorusi spadła jedynie o 14,6 tys. osób²⁷⁸. Jednym z możliwych wytłumaczeń tej dysproporcji może być wyjazd 57.4 tys. Białorusinów do pracy za granicę. Zapoczątkowany w końcu 2020 r. trend migracyjny z pewnością był kontynuowany w roku 2021.

Część zwolnionych z pracy specjalistów wzmocni przedsiębiorstwa niepaństwowe, zwiększając dynamizm sektora prywatnego (zwłaszcza na tle degradującego się sektora państwowego). Dotychczas ofiary czystek politycznych szukały zatrudnienia w przedsiębiorstwach, pracujących dla klientów zagranicznych, m.in. w sektorze IT, logistyce i transporcie. Firmy - eksporterzy najmniej bowiem cierpiały z powodu kryzysu, z którym od ponad 6 lat boryka się gospodarka Białorusi. Sytuację jednak drastycznie zmienił atak Rosji na Ukrainę, prowadzony m.in. z terytorium Białorusi.

²⁷⁶<https://dcsfxzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=281864>, dostęp: 09.02.22.

²⁷⁷<https://www.currenttime.tv/a/mediki-belarusi/31558464.html>, dostęp: 10.02.22.

²⁷⁸<https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/d8c/yr1d8w95a75bhnumml7vbg6jqxyih369.pdf>, dostęp: 12.02.22.

W pierwsze dni konfliktu sankcje USA pozbawiły banki: BelVEB, Belinvestbank, Dabrabyt, możliwości przeprowadzenia transakcji zagranicznych. Owe banki z rosyjskim kapitałem obejmują prawie 20% białoruskiego rynku finansowego²⁷⁹. Istotne ograniczenie przepływów finansowych, obawy przed wprowadzeniem kolejnych sankcji Zachodu oraz zaostrzeniem represji politycznych Mińska zmuszają firmy branży IT do przeprowadzenia kolejnego etapu relokacji za granicę. Zamknięcie granic z Ukrainą znacząco podwyższa koszty eksportu towarów oraz ogranicza eksport usług transportowych²⁸⁰. Pogorszenie sytuacji w IT i sektorze usług, będących dotychczas oazą dla najbardziej utalentowanych i ambitnych, zmusi tysiące Białorusinów - w tym represjonowanych - do emigracji. Krajem docelowym migrantów z pewnością będzie Polska.

Jeżeli kryzys gospodarczy spowodowany rosyjską agresją nie zniszczy systemu ekonomicznego Białorusi, udział w nim przedsiębiorstw prywatnych najprawdopodobniej nie zmaleje. Władze na razie nie mają środków, żeby poszerzać zatrudnienie i produkcję niewydajnych zakładów państwowych. Degradacja państwowych placówek edukacyjnych i opieki zdrowotnej najprawdopodobniej zwiększy popyt na szkoły i kliniki prywatne. Należy oczekiwać, że oddolne struktury rynkowe oraz struktury społeczeństwa obywatelskiego z konieczności będą wypełniały luki pozostawione przez nieefektywne instytucje państwowe. Rozwój tych struktur jednak nie będzie łatwy, bowiem władze będą patrzyły na nie jak na zagrożenie gospodarcze i polityczne. Reżim już obciąża przedsiębiorstwa prywatne coraz większymi podatkami i karami finansowymi. W taki sposób rząd pozyskuje brakujące środki na wypłatę emerytur, podtrzymanie deficytowych zakładów państwowych oraz finansowanie aparatu represji. W walce z problemami gospodarczymi władze Białorusi nierzadko rozdają urzędnikom wykluczające się nawzajem zadania. Masowym zwolnieniom z powodów politycznych towarzyszą zalecenia, aby zapobiegać „nieodwracalnemu odpływowi kadr za granicę”. Zalecenie to zostało zawarte w prognozach rozwoju gospodarczego Białorusi na rok 2022²⁸¹.

Jeżeli reżimy A. Łukaszenki i W. Putina przetrwają skutki ataku na Ukrainę i sytuacja na Białorusi powróci do stanu sprzed lutego 2024 roku, kraje unijne będą musiały wybrać

²⁷⁹<https://infobank.by/infolineview/itogi-pervogo-dnya-vojny-vtb-sber-bank-dabrabyt-i-t-d-pod-sankciyami-i-mnogomilliardnye-poteri/>, dostęp: 27.02.22.

²⁸⁰ <https://dcsfxzu8xls6u.cloudfront.net/?c=ar&i=285332>, dostęp: 27.02.22.

²⁸¹https://news.zerkalo.io/economics/4569.html?fbclid=IwAR0Wh5LB_huV98BobFLWRy5aUwB9_kueB1DxhjJcnAgeJ0ilmQ--bWeEP4o, dostęp: 27.02.22.

strategię wsparcia niepowiązanego z władzami sektora prywatnego. Należą do niego przede wszystkim orientowane na eksport i powiązane z rynkami zachodnimi przedsiębiorstwa z branży IT, transportu oraz przemysłu. Pomimo przeszkód, które będą czyniły władze, należy rozwijać kontakty firm prywatnych oraz kontakty międzyludzkie obywateli krajów UE i Białorusi. Rozwój tych kontaktów jest inwestycją w demokratyzację Białorusi.

Państwo tłumionego gniewu

Powyższy tytuł odzwierciedla stan psychiczny większości przedstawicieli społeczeństwa białoruskiego w 2021 r. To zwięzła formuła, która opisuje istotę procesów zmiany opinii publicznej Białorusinów w ubiegłym roku. Na Białorusi nastąpiło wycofywanie się społeczeństwa z protestów ulicznych, ale nie zrezygnowano z nich a jedynie wybrano inną formułę - emigracji wewnętrznej. Innymi słowy, kryzys polityczny, który zaistniał na Białorusi w 2020 roku pod postacią zmian w przestrzeni opinii publicznej, egemplifikowanych również w zachowaniach społecznych, aktualnie pozostał tylko w swojej wewnętrznej formie. Jego treść pozostaje prawie taka sama, natomiast zwiększył się stopień nasilenia składnika emocjonalnego. Oznacza to więc, że kryzys nadal ma miejsce, ponieważ nie zredukowano jego przyczyn.

W 2021 r. miało jednak miejsce kilka zmian, w wyniku których wzrosła liczba negatywnych oceny głównych postaci prorządowego otoczenia A. Łukaszenki (fakt ten został nawet odnotowany w badaniach rosyjskiego Centrum Badania Opinii Publicznej (VCIOM) i był szeroko nagłaśniany. Wyniki badań wskazują również, że ocena A. Łukaszenki pozostała prawie na tym samym poziomie, równolegle jednak na Białorusi spadły notowania W. Putina.

Zmiany stanowiska respondentów objęły również następujące obszary tematyczne:

1. Orientacje geopolityczne

Od kilku lat możemy obserwować wśród respondentów spadek orientacji prorosyjskich. W odpowiedzi na pytanie: „Pana/Pani zdaniem, w której unii państw byłoby lepiej żyć narodowi białoruskiemu – w Unii Europejskiej czy w unii z Federacją Rosyjską?” w latach 2018, 2019, 2020 systematycznie obniżał się odsetek respondentów (było to odpowiednio 60%, 50%, 45%), którzy odpowiadali, że byłaby to unia z Rosją. Ten spadek był spowodowany głównie przesunięciami w grupie dotychczasowych zwolenników, którzy jednak zmienili swoje dotychczasowe pozytywne nastawienie do Rosji z powodu poparcia, jakiego udzieliła ona A. Łukaszenke. Zarejestrować można też proces rozdzielania postawy wobec Rosjan jako narodu i wobec rosyjskiego oficjalnego establishmentu państwowego²⁸².

²⁸²Wszystkie podane dane są wynikiem ogólnokrajowych reprezentatywnych badań na próbie 1000 respondentów w wieku 18+, przeprowadzonych metodą face-to-face lub CATI (Computer Assisted Telephone

Oto typowa wypowiedź na ten temat: „Zmienił się mój stosunek do Rosji. Nigdy nie był szczególnie pozytywny, raczej neutralny. Ale kiedy Rosja udzieliła kredytu w wysokości 1 miliarda, jedyne, co przyszło mi do głowy, to to, że Łukaszenka nigdy nie otrzymał pożyczki tak łatwo. To był taki zdradziecki ruch! Pomyślałam, że widząc całą sytuację na Białorusi, on [Putin] nawiąże kontakt z Cichanouską. A pożyczka całkowicie zabiła tę nadzieję. Postawa neutralna stała się negatywna”. W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że istnieje kategoria obywateli Białorusi, którzy postrzegali tę pożyczkę nie jako osobistą pomoc dla A. Łukaszenki (wsparcie dla reżimu), ale jako wsparcie dla Białorusi jako kraju w trudnym dla niej okresie.

2. Zaostrzenie konfrontacji światopoglądowej

Jeśli podzielimy białoruskie społeczeństwo na dwie, krańcowo różne kategorie: zwolenników obecnej władzy i jej przeciwników (warunkowo, ponieważ oczywiście oprócz tych dwóch kategorii są co najmniej dwie inne po każdej ze stron), zauważymy że zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy reżimu są przekonani, że dokonali wielkiego, bohaterskiego czynu. Zwolennicy są przekonani, że uratowali kraj przed kolorową rewolucją, zapobiegli jego upadkowi i obronili suwerenność. To przekonanie jest podtrzymywane przez liczne nagrody państwowe, które „swoim” szczerze rozdaje A. Łukaszenka. Takie stanowisko często idzie w parze z nieukrywanym zachwytem i demonstracją szczęścia z powodu zatrzymań oponentów politycznych, demonstrują przekonania, że w ten sposób sprawiedliwości stało się zadość. Na przykład współpracownik gazety „Belarus Siegodnia” Roman Rud demonstrował zachwyty z wyroków wydanych na ludzi, którzy podpalili jego samochód (dostali za to po 20 lat więzienia). R. Rud z tego powodu „świętował przez cały dzień” (cytat z kanału na Telegramie). Zwolennicy A. Łukaszenki czują radość również z tego, że kolejni uczestnicy protestów zostają „skreśleni” (cytat za TG GUBOPIK, który udostępnia nagrania z przyznaniem się do winy demonstrantów, nazywając to „skreśleniem” kolejnego oponenta). Podsumowując ta grupa osób czuje się zwycięzcami i bohaterami, którym wolno wszystko. Nigdy wcześniej zwolennicy A. Łukaszenki tak otwarcie nie demonstrowali takiej postawy. Wśród zwolenników władzy panuje niespotykane dotychczas poczucie dokonanego przez nich czynu bohaterskiego, radości i satysfakcji z prześladowania przeciwników oraz absolutnej pewności, co do swojej racji i permisywizmu.

Interview). Wszystkie regiony Białorusi, ludność miejska i wiejska, grupy wiekowe i poziom wykształcenia proporcjonalnie reprezentowane.

Kim są przeciwnicy A. Łukaszenki? Według danych Centrum Obrony Praw Człowieka „Wiasna” tylko w ciągu trzech pierwszych dni protestu w sierpniu 2020 r. zatrzymano 6 tysięcy osób. Na ulice Mińska wychodziło wówczas 200 - 300 tys. osób. Od sierpnia do listopada 2020 r. zatrzymano 30 tys. obywateli (skazanych na kary grzywny, areszty, więzienie). Natomiast w 2021 r. zatrzymano 6430 osób. Zakładając, że wszyscy oni mają kolegów, rodziny, etc., liczbę poszkodowanych można mnożyć przez 4. To oznacza, że „kręgi na wodzie” od kamienia, rzuconego w białoruskie społeczeństwo w roku 2020, rozchodzą się nadal w tkance społecznej.

W okresie sierpień- listopad 2020 r. na ulice Mińska wychodzili ludzie, którzy nigdy wcześniej nie uczestniczyli w działaniach protestacyjnych (co potwierdzają dane z badania grup fokusowych, organizowanych przez nas w tym okresie). Dla wielu z demonstrantów te wydarzenia były nie tylko najważniejsze w 2020 r., ale niejednokrotnie najważniejsze w całym życiu. Duża część z nich zrobiła to, o czym wcześniej nie mogła nawet pomyśleć lub sobie wyobrazić: przełamała strach, wyszła na ulice i otwarcie wyrażała swoje opinie. Dla nich było to osobistym, małym czynem bohaterskim, o wadze którego nie da się zapomnieć. Osobiste bohaterstwo chce się powtarzać.

Jak widać z powyższego zestawienia, przeciwnicy i zwolennicy mają jedną wspólną cechę – przekonanie o dokonaniu czynu bohaterskiego i własnym poświęceniu. Kraj jest więc podzielony między dwa rodzaje bohaterów. Biorąc pod uwagę różnicę w świadomości, co do dokonanych czynów, ale i pewność swojej racji u każdej ze stron – potencjalna konfrontacja może być bardzo ostra.

3. Preferencje medialne

W 2021 r. zmieniły się preferencje medialne Białorusinów. Wynika to z faktu, że duża liczba źródeł informacji, praktycznie wszystkie główne media niepaństwowe, niezależne i opozycyjne zostały uznane za ekstremistyczne. Głównym miejscem „produkcji i konsumpcji” informacji stała się „kuchnia”, czyli dyskusje z bliskimi, przyjaciółmi, krewnymi, kolegami z pracy. Z pewnością jakość informacji z tego powodu spadła. Proces ten przypomina okres stagnacji za późnego L. Breżniewa, czyli czas zmierzchu Związku Radzieckiego.

Najczęściej proces odejścia tłumaczy się jedynie koniecznością zachowania bezpieczeństwa osobistego. W rzeczywistości nie jest to jedyny aspekt, a przyczyny odejścia od mediów są bardziej zróżnicowane. Wskazujemy jednak tylko kilka najważniejszych przyczyn - ich rzeczywista liczba i siła oddziaływania powinny zostać wyjaśnione przez

przeprowadzone w przyszłości badania ilościowe, zrobione na reprezentatywnej próbie. Poniżej wymienione zostały trzy powody zmiany preferencji medialnych:

- Odejście z powodu konieczności zachowania bezpieczeństwa osobistego. Kontekst: kontrole telefonów na ulicach, kary za oglądanie kanałów uznanych przez władze za ekstremistyczne, udział w czatach wzywających do protestów.
- Przesunięcie progu bólu. Kontekst: pojęcie to było już używane przez nas do opisu protestów latem i jesienią 2020 r. Jednocześnie może ono służyć jako zasada wyjaśniająca dynamikę zachowań w obszarze preferencji medialnych. Proces ten przebiega dwukierunkowo:

- przez oglądanie i słuchanie informacji o represjach, cierpieniach ludzi, brutalności funkcjonariuszy. To stało się jednak coraz trudniejsze psychicznie (wpływał też instynkt samozachowawczy).

- ludzie są tak przyzwyczajeni do negatywnych informacji (aresztowania, więzienia, pobicia, itp.), że nie reagują już na nie emocjonalnie. Następuje proces przyzwyczajania się i podwyższenia progu bólu.

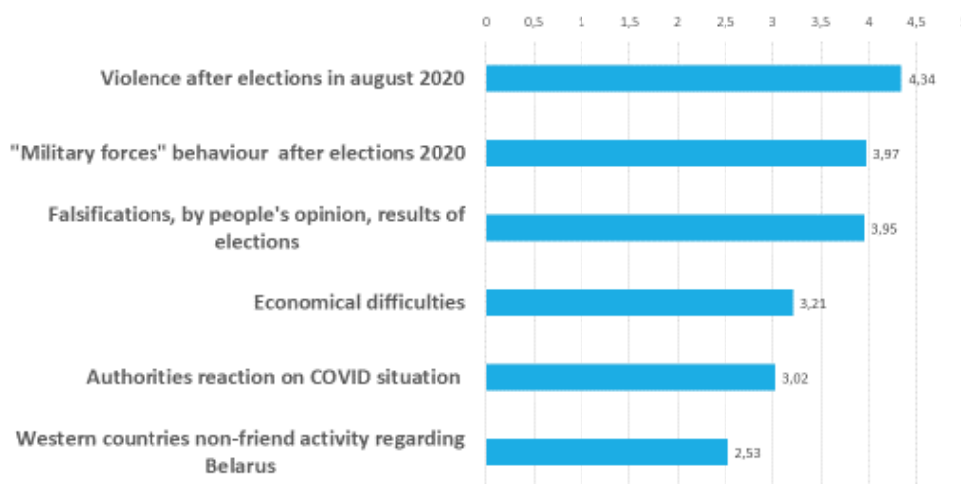
Jakie to niesie za sobą konsekwencje? Jest to zmęczenie spowodowane głównie depresyjnym charakterem napływających wiadomości. W przestrzeni medialnej brakuje informacji o istotnych, nowych wydarzeniach, a istota przedstawianych informacji sprowadza się głównie do ukazywania różnych odmian represyjnych działań władz. Nic radykalnie nowego, jak to było podczas początku pandemii, a następnie w okresie protestu, się nie dzieje. Ludzie wiedzą, że będą napływać tylko negatywne informacje, więc w ogóle odchodzą od mediów.

Konsekwencją tego jest więc obniżenie ilości czasu przeznaczonego na pozyskiwanie wiadomości z mediów. Jeśli w okresie protestu była to często właściwie nieprzerwana obecność w Internecie, to teraz czas konsumpcji wiadomości spadł średnio do 1 godziny dziennie. Proces ten można również scharakteryzować jako depolityzację lub polityzację ograniczaną wewnątrz. Ogólnie, formuła zmiany preferencji medialnych polega na przejściu od nieprzerwanie - ciągłego konsumowania wiadomości do dyskretnie - częściowej ich konsumpcji.

Przyczyny protestów w 2020 roku

Przyczyny protestów w 2020 r. były już wielokrotnie analizowane przez białoruskich i zagranicznych naukowców i analityków. Za główne uważane są: reakcja władz na Covid-19, sfałszowanie wyników wyborów, przemoc po wyborach, sytuację gospodarczą, które skumulowane doprowadziły do efektu kuli śnieżnej. Ich zestawienie ukazano na wykresie nr 1 (po raz pierwszy podano empiryczne oznaczenie, miarę wagi porównawczej i znaczenia każdego z powodów). Wszystkie przyczyny były mierzone w pięciostopniowej skali, z listy przyczyn respondenci musieli dokonać wybory (1 - powód ma bardzo małe znaczenie dla wywoływania protestów, 5 - ma bardzo duże znaczenie dla wywoływania protestów). Liczby po prawej stronie linii poziomych reprezentują średnią dla każdej przyczyny. Podkreślamy, że nie są to wartości procentowe, mówimy o pomiarze w pięciostopniowej skali. Tutaj różnica nawet małej wartości liczbowej oznacza dużą różnicę, liczby te mają większą wagę, niż zwykłe wartości procentowe.

Wykres 1: Główne przyczyny wywołujące protesty na Białorusi

Źródło: opracowanie własne.

Z powyższego wykresu wynika, że pierwsze miejsce wśród powodów zajęła „Przemoc po wyborach w sierpniu 2020 r.” Sformułowaliśmy opis tej przyczyny w inny sposób – jako „Zachowanie sił bezpieczeństwa po wyborach w 2020 r.”, czyli usunęliśmy słowo „przemoc” w celu całkowitego wyeliminowania ewentualnego oskarżenia o emocjonalne i publicystycznie sformułowanie pytania, nadając mu absolutną neutralność emocjonalną. Niemniej jednak był to ten sam powód związany z *siłowikami*, który po prostu „wypchnął” ludzi na ulice. W dalszej kolejności, w odczuci respondentów znaczenie miały fałszerstwa wyników wyborów, natomiast trudności gospodarcze zajęły dopiero czwarte miejsce. Reakcja władz na pandemię Covid-19 była wymieniana na piątym miejscu.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania jest dla nas również powód, sformułowany jako „Nieprzyjazne działania państw Zachodu wobec Białorusi”. Władze uznały go za najważniejszy podczas organizacji protestów i demonstracji. Z wyników badań wynika jednak, że ta przyczyna zajęła dopiero ostatnie miejsce. A przecież przez półtora roku przez oficjalne media w sposób masowy wprowadzano tę ideę do świadomości obywateli. Nawiasem mówiąc, jest to rodzaj pośredniego i uogólnionego wskaźnika skuteczności propagandy oraz poziomu zaufania obywateli do oficjalnych, białoruskich mediów państwowych.

Wykres 2: Przesunięcia w preferencjach wartości w badaniach białoruskiej opinii publicznej

Belarus 2020: values spurt

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli rozpatrywać zmiany w nastawieniu białoruskiej opinii publicznej w perspektywie długofalowej, to najważniejszy jest jej aspekt aksjologiczny, czyli badanie poziomu wartości. To tutaj, w głębi świadomości, ulokowane są podstawowe motywacje zachowań społeczeństwa i jednostki. To w niej zachodzą wieloletnie, niespieszne, stopniowe zmiany tektoniczne. I taką zmianę preferowanych wartości odnotowała seria badań socjologicznych, monitorujących zmiany w dziesięcioletnim okresie (lata 2010 – 2020). Pomiary te zostały wykonane w ramach globalnego badania porównawczego World Value Survey, którego naukowym inspiratorem był Ronald Inglehart, amerykański socjolog i politolog. Część z badań na Białorusi przeprowadzono pod kierownictwem autora tego tekstu.

Cały zestaw wskaźników zastosowanych jako narzędzia tego badania podsumowano na dwóch osiach – osi przetrwania (*survival axis*) i osi samorealizacji (*self - realisation axis*). Oś samorealizacji zawiera wartości i motywy znajdujące się na szczycie piramidy potrzeb Masłowa. Należy do nich na przykład potrzeba samorealizacja. Wykres 2. pokazuje, że w latach 2010 - 2020 nastąpił skok w wyniku którego doszło do przesunięcia na tej skali potrzeby samorealizacji²⁸³. Przesunięcie na osi samorealizacji w okresie od 2010 do 2020 roku jest znacznie większe, niż przesunięcie w latach 1996-2010. A ta właśnie skala – oś - samorealizacji zawiera takie potrzeby, jak np. chęć uczestniczenia w podejmowaniu decyzji. Jest ona elementem, który odróżnia zwolenników zmian od ich przeciwników. Ta zmiana wartości jest więc dla zwolenników zmian w 2020 roku podstawowym fundamentem i głęboką motywacją buntu.

Oczekiwania wobec Rosji- neutralność

Bardzo istotną kwestią dla rozwiązania białoruskiego kryzysu politycznego w 2020 r., była reakcja Rosji na wydarzenia na Białorusi. Według wyników badań opinii publicznej na Białorusi, uformował się także pewien kompleks społecznych oczekiwań wobec Rosji. Wykres 3 przedstawia proporcje tych oczekiwań. Dominującą pozycją była opcja, aby Rosja „pozostała neutralna” (37,1%). Oczekiwania, żeby Rosja poparła A. Łukaszenkę, wyraziło 18 % badanych (można to również uznać za stopień poparcia dla A. Łukaszenki, mierzony niejako pośrednio). Bezpośrednie poparcie dla opcji prorosyjskiej wśród zwolenników zmian wynosiło 8,2%, natomiast dwie grupy nastawione konsensualnie poparły „pokojowe rozwiązanie poprzez nowe wybory” (19,0%) i „pokojowe rozwiązanie poprzez negocjacje prowadzone przez władze” (10,3%) .

²⁸³ <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Wykres 3. Oczekiwane stanowisko Rosji wobec kryzysu białoruskiego

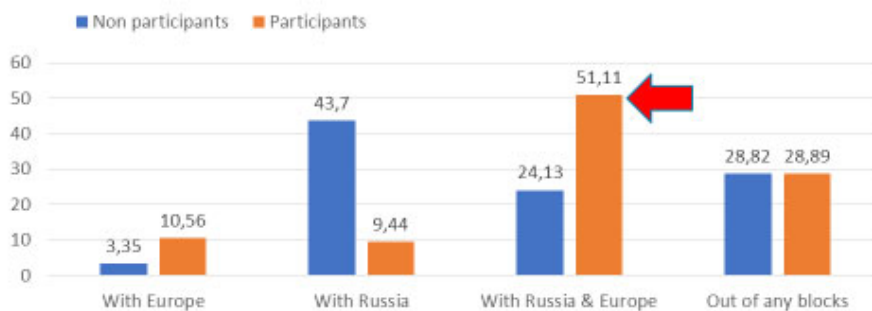
Źródło: opracowanie własne.

Brak geopolitycznego tła motywacji protestujących

Jedną z fundamentalnych tez ideologicznych oficjalnych mediów (a także niektórych zagranicznych), jest przedstawianie protestujących jako ludzi absolutnie prozachodnich, którym w dodatku Zachód płaci za udział w protestach. Dowody empiryczne wskazują jednak, że wcale tak nie jest. Wykres 4. porównuje orientacje geopolityczne uczestników protestu i osób nieprotestujących. Badani musieli dokonać wyboru spośród trzech opcji – orientacji geopolitycznej na Rosję, orientacji na Zachód lub jednocześnie orientacji zarówno na Rosję, jak i na Zachód (w tym przypadku mowa konkretnie o Europie). Jak wyraźnie widać na wykresie (wskazano to czerwoną strzałką), protestujący (kolumna oznaczona kolorem pomarańczowym) w większości mają jednocześnie orientację wektorową na Rosję i Europę (51,1%).

Wykres 4.

TWO-DIMENSIONAL DISTRIBUTION PARTICIPATION IN PROTESTS BY GEO-POLITICAL ORIENTATIONS, %

BELARUSIAN ANALYTICAL WORKROOM

Źródło: Opracowanie własne.

Dane płynące z badań jakościowych (przede wszystkim badań fokusowych), również jednoznacznie potwierdzają ten wniosek. Na początku dyskusji wszystkim uczestnikom grup fokusowych zadano pytanie: „Jeśli uczestniczyłeś w protestach, co Cię do tego skłoniło?”. Żaden z uczestników grup fokusowych nigdy nie zaznaczył motywacji geopolitycznej – „dobry Zachód – zła Rosja”, „zły Zachód – dobra Rosja”, itp. Jak to się zmieniło i czy geopolityczny komponent motywacyjny pojawił się później, to już inna kwestia. Należy podkreślić, że na początku składnik geopolityczny nie występował, co potwierdzają ilościowe i jakościowe badania empiryczne.

Preferencje medialne

Rok 2021 charakteryzował się wyraźnie ustabilizowanymi preferencjami medialnymi obywateli Białorusi, które ukształtowały się i skryształizowały w roku 2020 a utrzymały niezmienną strukturę w 2021. Mówimy o preferowaniu takich źródeł, jak białoruskie media państwowe, media rosyjskie i białoruskie media niepaństwowe. Według wskaźników Trust Media Index, w odpowiedzi na pytanie: „Czy generalnie ufasz lub nie ufasz następującym mediom?”, w 2021 r. utrzymała się dominacja białoruskich mediów niepaństwowych i niezależnych, które ukształtowały się w 2020 r. (Tabela 1).

Tabela 1. Czy ufasz lub nie ufasz następującym mediom?

	Ufam w pełni	Ufam częściowo	Nie ufam	Ciężko powiedzieć
Białoruskie media państwowe	22,6%	31,9%	39,2%	6,2%
Białoruskie media niezależne / niepaństwowe	16,7%	40,7%	23,6%	19,0%
Media rosyjskie	16,2%	39,6%	30,0%	14,2%

Źródło: opracowanie własne.

Przekład i redakcja: Maxim Rust, Justyna Olędzka

AUTORZY

Grupa Analityczna „Białoruś w regionie” to działający na zasadach *think tanku* zespół badawczy, powołany w ramach Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Zespół składa się z ekspertów i analityków, którzy zajmują się badaniami współczesnej Białorusi na różnych płaszczyznach. W skład grupy analitycznej wchodzi: Jerzy Marek Nowakowski (kierownik grupy), Maxim Rust (sekretarz), Katarzyna Bieliakowa, Justyna Olędzka, Aliaksandr Papko, Andrzej Pukszo, Oleksandr Shevchenko, Pavel Usov, Kacper Wańczyk.

Jerzy Marek Nowakowski - historyk, publicysta, dyplomata. Współtwórca pierwszego *think tanku* w Polsce, Ośrodka Studiów Międzynarodowych Senatu, redaktor naczelny Polskiego Radia dla Zagranicy, podsekretarz stanu w Kancelarii Premiera, ambasador RP na Łotwie oraz w Armenii. Prezes Stowarzyszenia Euro- Atlantyckiego. Autor publikacji naukowych z dziedziny historii Polski w czasach międzywojennych oraz polityki międzynarodowej. Kierownik Grupy Analitycznej „Białoruś w regionie”.

Justyna Olędzka - literaturoznawca i językoznawca, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, pracownik dydaktyczno- badawczy na Wydziale Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku, sekretarz „Centrum Badań nad Obszarem Poradzieckim”. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień legitymizacji i delegitymizacji przywództwa na obszarze WNP oraz teorii i praktyki inżynierii społecznej. Autorka monografii „Modele legitymizacji przywództwa państwa na obszarze WNP” oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych i analitycznych, poświęconych obszarowi poradzieckiemu. Prelegentka na wielu krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych.

Maxim Rust – doktor nauk politycznych, analityk polityczny i badacz społeczny. Naukowo zajmuje się badaniem elit politycznych w państwach postradzieckich i funkcjonowaniem społeczeństw w środowisku cyfrowym. Contributing editor magazynu „New Eastern Europe” (www.neweasterneurope.eu) i portalu Białoruś2020 (www.bialorus2020studium.pl). Autor ponad stu artykułów naukowych, popularno- naukowych i publicystycznych, a także raportów, analiz i policy papers. Badacz i wykładowca w Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Sekretarz Grupy Analitycznej „Białoruś w regionie”.

Oleksandr Shevchenko- absolwent stosunków międzynarodowych na Odeskim Uniwersytecie Narodowym oraz Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Doktorant Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Pracował w departamencie integracji europejskiej Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego Ukrainy. Analityk Europejskiego Centrum Projektów Pozarządowych. Publicysta Portalu Spraw Zagranicznych (psz.pl) i ukraińskiej gazety „Dzerkało Tyżnia” („Zwierciadło Tygodnia”). Był także związany z portalem eastbook.eu.

Pavel Usov - doktor nauk politycznych, niezależny ekspert i analityk białoruski. Kierownik Centrum Analiz i Prognoz Politycznych. Doradca polityczny w białoruskim Narodowym Antykrzysowym Zarządzaniu (NAU). Stały współpracownik Polskiego Radia (Redakcja Białoruska) i telewizji Bielsat. Zajmuje się problematyką funkcjonowania i transformacji reżimów autorytarnym oraz procesami geopolitycznymi w przestrzeni postradzieckiej. Autor licznych publikacji m.in monografii „Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neoautorytarnego na Białorusi 1994- 2010 r.”

Kacper Wańczyk – były dyplomata, pracował m.in. w Ambasadach RP w Mińsku i Kabulu, w misji EU EUBAM Libya, kierował także Wydziałem Ukrainy i Mołdawii w Departamencie Wschodnim MSZ. Publikował teksty nt. polskiej polityki wschodniej, Białorusi i Rosji. Współpracował m.in. ze „Sprawami Międzynarodowymi”, „Nową Europą Wschodnią”, „Kulturą Liberalną”. Autor monografii „Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Regionu Morza Kaspijskiego w latach 1999-2004 (Toruń, 2007) oraz tłumaczenia powieści Zachara Prilepina „Sańkja” (Wołowiec, 2008). Obecnie studiuje na studiach doktoranckich w Akademii L. Koźmińskiego, gdzie przygotowuje rozprawę poświęconą modelowi białoruskiej gospodarki.

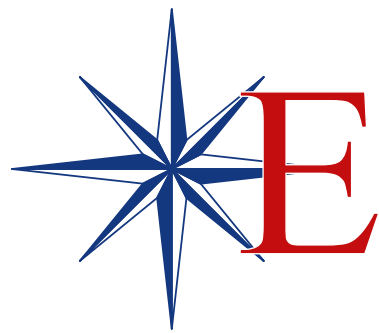
Aliaksandr Papko - białoruski politolog i dziennikarz. Współpracuje z Telewizją Bielsat oraz ośrodkiem analitycznym EAST Center. Ukończył Wydział Dziennikarstwa i Nauk politycznych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Kolegium Europejskie w Natolinie. Stopień doktora socjologii uzyskał w Polskiej Akademii Nauk. Jest autorem artykułów naukowych na temat systemu gospodarczego i polityki zagranicznej Białorusi, białoruskich mediów oraz ideologii władzy białoruskiej.

Katarzyna Bieliakowa – doktor nauk prawnych, wykładała na uniwersytetach na Białorusi i Litwie, zajmowała się również promowaniem edukacji prawnej i rozszerzaniem dostępu do pomocy prawnej wybranych grup społecznych (osób ubogich, osób z niepełnosprawnością, migrantów, itp.). W pracy naukowej zajmowała się instrumentalną teorią prawa i jej

stosowaniem w procesach normotwórczych oraz udoskonaleniu systemu ustawodawstwa Białorusi. Obecnie prowadzi badanie prawno-porównawcze w zakresie regulowania procesów migracyjnych w Polsce i na Białorusi.

Andrei Vardomatski – socjolog i politolog, specjalista w dziedzinie badań opinii publicznej na Białorusi. Jego zainteresowania naukowe obejmują m.in. zagadnienia demograficzne, ekonomiczne, geograficzne, geografę wyborczą, problematykę narodowościową i religijną na Białorusi, jak również na obszarze całej Europy Wschodniej. Ma tytuł doktora habilitowanego, posiada duże doświadczenie w analizie badań ankietowych i badań ilościowych. Jest członkiem powstałego przy Studium Europy Wschodniej UW w 2015 roku Centrum Studiów Białoruskich, w ramach którego prowadzi „Białoruską Majsternię Analityczną”.

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ **UNIwersYTET WARSZAWSKI**
Pałac Potockich, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa
Tel. 22 55 22 555, fax 22 55 22 222, e-mail: studium@uw.edu.pl; www.studium.uw.edu.pl
